

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAĞIMSIZLIK SONRASI GEÇİŞ DÖNEMİNDE
AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE YAŞANAN
DEPRESYON SÜRECİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Emin ALISHOV

2501181177

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Mehtap ÖZDEĞER

İSTANBUL - 2020

ÖZ

BAĞIMSIZLIK SONRASI GEÇİŞ DÖNEMİNDE AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE YAŞANAN DEPRESYON SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emin ALISHOV

Bu çalışmada Azerbaycan'ın bağımsız ülke olduktan sonra ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunları çözümlmek için yapılmış önlemler genel olarak ele alınmış ve bu depresyon sürecinin nasıl atlatılması gerektiği değerlendirilmiştir. Tüm bu incelemeler yapılırken ilk olarak yapılmış reformlara, özelleştirme programlarına, alt yapı odaklı kamu yatırımlarına bakılmıştır. Reformlar ve özelleştirme programları en çok tarım sektöründeki üretimin ve verimliliğin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda ülkenin uluslararası örgütlerle ilişkileri incelenmiştir. Azerbaycan bağımsızlığını daha da güçlendirmek için Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Bağımsız Devletler Topluluğu ve başka örgütlerle ilişkilerini arttırmıştır.

Bununla birlikte bağımsız Azerbaycan'da petrol dışı sektörler ayrı ayrı incelenmiş, bağımsızlıktan sonra yaşanan gelişim süreci araştırılmıştır. Sosyal refahın iyileştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için petrol ve petrol dışı alanlarda birçok stratejiler geliştirilmiştir. Petrol dışı sektörlerin devlet tarafından nasıl desteklendiğinden bahs edilmiştir. Yapılmış bu önlemler ülkede mali ve ekonomi krizi ortadan kaldırmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Geçiş döneminde Azerbaycan, Ekonomi, Sanayi, Depresyon

ABSTRACT

EVALUATION OF THE DEPRESSION PROCESS EXPERIENCED IN AZERBAIJAN ECONOMY DURING POSTINDEPENDENCE TRANSITION PERIOD

Emin ALISHOV

In this work, the problems which Azerbaijan faced after became an independent country and the measures which was taken to remove these problems were discussed in general and it was evaluated how to overcome this depression process. While all these investigations were carried out we looked at reforms, privatization programs, infrastructure-oriented public investments firstly. Reforms and privatisation programmes have caused increasing in the agricultural sector and production and productivity skyrocketed the most in this field. At the same time, the country's relations were examined with international organizations. Azerbaijan has increased its relations with the United Nations, the Council of Europe, the Commonwealth of Independent States and other organizations in order to further strengthen its independence.

Moreover, the non-oil sectors were analyzed separately in independent Azerbaijan and the development process after independence was investigated. Furthermore, many strategies have been developed in oil and non-oil fields to improve social welfare and achieve economic development. It was emphasized in this work that how the non-oil sectors are supported by the state. These measures removed the financial and economic crisis in the country.

Keywords: Independence of Azerbaijan, Azerbaijan in Transition Period, Economy, Industry, Depression

ÖNSÖZ

“Bağımsızlık Sonrası Geçiş Döneminde Azerbaycan Ekonomisinde Yaşanan Depresyon Sürecinin Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada, bağımsızlıktan önce Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yaşamış olduğu ekonomik ve siyasi durumlardan yola çıkarak ülkenin geçirmiş olduğu depresyon süreci değerlendirilmiştir.

Yapmış olduğum bu tez çalışmasının tamamlanması için her aşamada bilgisini, desteğini ve tecrübelerini hiç esirgemeyen değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER hocama yardımları için teşekkür ederim.

Bu çalışma sürecinde benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme içten teşekkürlerimi sunarım.

Emin ALISHOV

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ (1920-1991)

1.1 Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti (1920-1991).....	4
1.2 Ermenistan Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti ile İlişkiler (1920-1922)	7
1.2.1 Anti Sovyet İsyanları.....	10
1.3. Ekonomik ve Siyasi Durum	11
1.4. Siyasi ve Ekonomik Sıkıntılar.....	13
1.5. Petrol ve Diğer Sanayi Alanlarının Yenilenmesi.....	16
1.6. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bünyesinde Nahcivan Muhtar Bölgesinin Kurulması	19
1.7. Dağlık Karabağ Muhtar Bölgesinin Kurulması	23

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK VE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ (1991 – 2003)

2.1 Ekonomik Durgunluk Dönemi (1991 – 1994)	28
2.2 Özelleştirme ve Toprak Reform Örneği.....	31

2.3 Dış Politik İlişkiler : Uluslararası Örgüt Örneği	37
2.3.1 Azerbaycan ile Birleşmiş Milletler Arasındaki İlişkiler.....	37
2.3.2 Azerbaycan ile Avrupa Konseyi Arasındaki İlişkiler.....	40
2.3.3 Azerbaycan ile Bağımsız Devletler Topluluğu Arasındaki İlişkiler	43
2.3.4 Azerbaycan ile İslam İşbirliği Teşkilatı Arasındaki İlişkiler	47
2.3.5 Azerbaycan ile NATO Arasındaki İlişkiler	49
2.3.6 Azerbaycan ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Arasındaki İlişkiler.....	51
2.3.7 Azerbaycan ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Arasındaki İlişkiler..	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMA DÖNEMİ (2003 - 2019)

3.1 Altyapı Odaklı Kamu Yatırımları	58
3.2 Petrol Dışı Sektörler.....	62
3.2.1 Tarım Sektörü.....	62
3.2.1.1 Pamuk Üretimi.....	68
3.2.1.2 Tahıl Üretimi.....	70
3.2.1.3 Üzümcülük ve Şarapçılık.....	72
3.2.1.4 Koyunculuk.....	76
3.2.1.5 Büyükbaş Hayvancılık.....	77
3.3 Sanayi Sektörü	79
3.3.1 Gıda Sektörü.....	82
3.3.2 Kimya Sanayi Sektörü.....	87
3.3.3 Metalurji Sanayi Sektörü.....	90
3.3.4 Tekstil Sanayisi	91
3.4 Hizmet Sektörü	93
3.4.1 Turizm Sektörü.....	93

3.4.2 İnşaat Sektörü	97
3.4.3 Bankacılık Sektörü	98
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	105

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ekonominin altyapıya yönelmiş yatırımları (Milyon Manat)	60
Tablo 2: Çalışan nüfusun ekonomik faaliyetlerin dağılımı (bin kişi).....	65
Tablo 3: Tarım sektörünün toplam üretim miktarı (milyon Manat).....	66
Tablo 4: Tüm çiftlik kategorilerine göre temel hayvancılık ürünlerinin üretimi (bin ton).....	67
Tablo 5: Pamuk ekim alanı ve üretim miktarı (2006 - 2018)	68
Tablo 6: Tahıl ekim alanı (bin hektar), toplam üretim (bin ton), Verimlilik (hektar).....	71
Tablo 7: Üzüm: ekim alanı (bin hektar) , toplam üretim (bin ton) ve verimlilik (1 hektardan)	74
Tablo 8: Koyun sayısı, Koyun ve Keçi eti (bin ton) , Yün (ton).....	76
Tablo 9: Büyükbaş hayvan sayısı, büyükbaş hayvan eti (Kg)	78
Tablo 10: Faaliyet gösteren sanayi fabrikalarının sayısı, mülkiyet türlerine göre	81
Tablo 11: Gıda Ürünlerinin Üretimini Yapan Fabrikaların İşinin Temel Göstergeleri.....	85
Tablo 12: Kimya sanayisinde çalışan sayısı (bin kişi), Ortalama aylık ücretler (Manat), Ürün hacmi (milyon Manat)	89
Tablo 13: Turizm Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler	96
Tablo 14: Nüfustan toplanan mevduat (milyon Manat).....	100
Tablo 15: 2019'un ilk yarısı (Ocak-Haziran) bankaların kar veya zararı (milyon Manat).....	101

KISALTMALAR LİSTESİ

ACDA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi
ACSPA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partileri Arşivi
AKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
İİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KG	: Kilogram
RKP	: Rusya Komünist Partisi
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
F	: Fasikül
S	: Sayı
İ	: İş
V	: Sayfa

GİRİŞ

Azerbaycan'ın modern tarihinin aydınlık ve dikkat çekici bir sayfa haline gelmesinde, cumhuriyetin sosyal-ekonomik gelişmesinde ve halkın kaderinde önemli rol oynayan "Yüzyıl Sözleşmesi"nin imzalanmasından artık 26 yıl geçmektedir. Bu anlaşmanın imzalanması yabancı şirketlere Azerbaycan'da yeni anlaşmalar imzalamaları için geniş yol açmıştır. 1994'ten günümüze Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ve yabancı petrol şirketleri arasında hidrokarbonların aranması, ürünlerin üretimi ve dağıtımı prensibi üzere birçok anlaşma imzalanmıştır. Eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in liderliğinde başarıyla uygulanmış yeni petrol stratejisi geçen yıllarda Azerbaycan'ın tüm hayati alanlarında dinamik bir kalkınmaya, uluslararası arenada prestij ve konumun güçlendirilmesine, ulusal güvenlik çıkarlarının en üst düzeyde olmasını sağlamasında olağanüstü bir rol oynamıştır. Genç ve bağımsız bir devlet olan Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını dünya piyasasına çıkartmak, ulusal, ekonomik ve stratejik çıkarlarını korumak adına yapmış olduğu bu anlaşma uluslararası işbirliğinin başlangıcı olmuştur.

Azerbaycan, sadece petrol ve doğal gaz rezervleri için değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Asya'nın çıkarlarının iç içe geçtiği Karadeniz ve Hazar denizlerindeki konumu için jeopolitik bir merkez haline gelmiştir. Petrol ve gaz kaynaklarının kullanılması, dünya pazarlarına ihracatı, büyük projelerin uygulanması sonucunda Hazar Bölgesi 21. yüzyılda dünyanın en önemli bölgelerinden biri haline gelmiştir.

Son yıllarda, Azerbaycan'ın bağımsızlığı güçlendirilmiş, kamu politik istikrarı sağlanmış, toplumda demokrasi ve pazar ilişkileri daha da geliştirilmiştir ki, bu da küresel ekonomiye entegrasyon için koşullar oluşturmıştır.

Azerbaycan ekonomisinin temel yönü, petrol sektörüne olan bağımlılığını azaltmaktır. Bunun için devamlı olarak altyapı odaklı kamu yatırımları yapılmaktadır. Petrol sektöründen sonra Azerbaycan ekonomisinde en önemli sektörler tarım ve

turizm sektörüdür. Çalışmada tarım ve turizm sektörlerinin bilgileri toplanmış ve incelenmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalarda bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin sektörel açıdan incelenmeleri bulunmaktadır. Fakat, geçiş döneminde yaşanan sıkıntılardan pek bahsedilmemiştir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin depresyon sürecini nasıl atlatması ve ekonominin nasıl yükseldiği yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmadaki temel amaç bu eksikliği gidermektir. Bunun için tez üç bölümden oluşmaktadır.

Öncelikle, depresyon piyasada fiyatların düşmeye meyilli olması ve üretimde azalma olduğu zamanlarda yaşanacak olan olumsuzluklar bütünüdür¹. Yani, ekonomide yaşanan uzun dönemli aksaklıklar depresyona neden olmaktadır. Depresyon iktisadi hayatta tehlikeli ve uzun süre devam eden krizdir. Depresyon süreci iyi yönetilmez ve çıkış yolları aranmazsa ekonomi tamamen iflas edebilir. Bu yüzden de bu sürecin yönetilmesi ve sorunun çözülmesi için geliştirilmiş olan strateji ve hedefler son derecede dikkatle uygulanmalıdır.

Tezin ilk bölümünde bağımsızlıktan önceki Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti, onun ekonomik politikaları ele alınmaktadır. Daha sonra Sovyet Azerbaycan'ı ile Ermenistan ve Gürcistan devletlerinin yaşadığı sıkıntılar, ülkede Sovyetlere karşı yapılmış olan isyanlar, ekonomik ve siyasi durum, petrol ve diğer sanayi alanlarında yapılmış olan yenileme çalışmalarından bahis edilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın geçiş döneminde yaşadığı sıkıntılar ve depresyon sürecinin atlatılması için yapılmış olan önlemler incelenmektedir. Öncelikle, ekonomik durgunluk döneminin atlatılması için yapılmış olan reformlar ve onların önemi anlatılmış, bağımsızlık sonrası ülkenin kendini diğer devletlere tanıtmaya çalışmasına değinilmiştir. Bağımsızlık sonrası ülkenin en önemli sorunlarından biri de dış politik ilişkileri olmuştur. Bu yüzden de Azerbaycan Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Bağımsız Devletler Topluluğu ve başka uluslararası örgütlere kabul edilme çabası harcamıştır.

¹ H.L. Balles, "The 'Great Depression' in Industry and Trade", **The Economic History Review**, C.5, s.1, 65-75, 1934.

Tezin üçüncü bölümünde ise durgunluk döneminin atlatılması, ülkede gelişme ve büyüme için yapılmış işlerden bahsedilmiştir. Altyapı odaklı kamu yatırımlarının önemi vurgulanmakta ve bu sebeplerden dolayı da araştırma hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiş, daha sonra tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinden bahs edilmiştir.

Hipotez 1: Altyapı odaklı kamu yatırımları ülkedeki üretim ve hizmet sektörlerinde önemli etkiye sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ (1920-1991)

1.1 Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti (1920-1991)

Sovyet iktidarı 1920 yılında Azerbaycan'ı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan etmişti¹, fakat, bunun gerçeğe dönüştürülmesi zorlu bir görev olarak kalmıştı. Genel olarak, Azerbaycan ekonomisinin, siyasetinin, sosyal ve maddi alanının, kültür ve ideolojisinin bu değişimlere hazır olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktaydı. Tarafsız bir bilimsel çalışma bunu gösteriyor ki , Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin oluşumu aslında, onun malzemesi, bilimsel, teknik ve insan potansiyeli, Yargı Merkezi'nin amacına ve çıkarlarına uyarak gerçekleştiriliyordu.

Ağustos 1920'de Halk Komiserleri Konseyi kuruldu. Asıl görevi, Azerbaycan Devrim Komitesi'nin yetkisi dahilindeki konuları tartışmak ve ayrıntılı olarak hazırlamaktır². Tüm komiserler, Ekonomi Konseyi ve Acil Durum Komitesi'nin, Askeri Devrim Mahkemesi Temsilcileri'nin ve Halk Komiserleri Konseyi'nin bir üyesiydi. 29 Nisan'dan bu yana özellikle Bakü Devrimci Komitesi de faaliyete başladı³. Bakü'deki belediye meclisiyle birlikte, Bakü Kaza Devrimi Komitesi de faaliyete geçmişti. Şehrin tüm bölgelerinde yerel makamlar kurulmuştu. Kurulan Merkez Komitesi tüm çalışanlarla konuşarak onları madenlerin, fabrikaların, depoların, değerli eşyaların, donanımlarının muhafazasına ve sıkı kontrolüne ayrıca halkın mülkü olarak korumalarına çağırıyordu.

28 Nisan 1920'de Gence'nin yönetilmesi Devrim Komitesi'ne devredilmişti. Gence'den bir çalışma heyeti Bakü'ye gönderilmişti. Aynı gün Guba'da ve Lankaran'da da Devrim Komiteleri kurulmuştu. Nisan ayının sonunda Şamakhi'de, Javanshir'de

¹ İrade Nuriyeva, “Azerbaycan'da Sovyet Rejiminin Kurulması ve Ona Karşı İsyanlar”, **Halk Cephesi Gazetesi**, 28.04.2017, http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2017_1603.htm, (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2019).

² Cemil Guliyev, **Azerbaycan Tarihi**, Cilt 6, Elm Yayınevi, Bakü, 2008, s.8

³ **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi** (bundan sonra - ACDA), f.410, s. 1,i. 78, v.2.

Şamxor'da Gadabay'da Devrimci komiteler görev yapmaya başlamıştı. Bu tarihlerde Azerbaycan Devrim Komitesi, Sovyet operasyonunu organize etmek için tüm kazalara sorumlu işçi ve eğitimci gönderdi⁴.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yüksek yasama ve yürütme gücü Azerbaycan Devrimi Komitesi tarafından uygulanıyordu. Bu tarihlerde, Sovyet gücü kaza, köy ve köy devrimi komitelerinin elinde idi.

Büyük tren istasyonlarında da Devrim Komiteleri oluşturulmuştu. Azerbaycan'ın Geçici Devrimci Komitesi, 29 Nisan'da Cumhuriyet adına özel bir müracaatla insanlara Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile karşılıklı güven ve tanımayaya dayalı, yakın ittifakta olmayı önermişti. 1920 yılının ilk yarısında Sovyet iktidarı Nahcivan Kazası hariç, tüm Azerbaycan'da kurulmuştu. İşçi sınıfı ve nüfusun liberal kesimi bu gücü genel olarak kabul etmiş ve desteklemişlerdi. Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi ve "İttihat" partisi Sovyet hükümetine ve komünistlere desteğini ilan etmişlerdi. Diğer partilerin temsilcileri ve siyasi hareketler Sovyet hükümetine katılmış, devlet ve ekonomi organlarında üst düzey görevler yapmaya başlamışlardı⁵.

Sovyet yönetiminin ilk günlerinde, ceza makamları - XI. Ordunun Acil Durum Komitesi Müsavat Partisine ve diğer grup üyelerine karşı zulme başladılar. Sovyet hükümeti 1920 yılı Nisan ayının sonunda Azerbaycan'da var olan taraflarla bir anlaşma imzalamıştı. Müsavatistlerin sol kanadı partiden ayrılarak Merkez Komitesine geçmiş ve 14 Ağustos 1923'te basında "Müsavatistler Beyanı" yayınlanmıştı. Müsavatistler bu kritik zamanda Azerbaycan'daki Sovyet iktidarına karşı savaş açmaları durumunda, hepsinin şiddetle kınanacakları ve yasal olmayan tüm teşkilatlarının iptal edileceği bu beyanda gösterilmekteydi⁶.

Ancak, iktidarın komünistlere devredilmesi sırasında hükümetin ve milletvekillerinin hayatını ve mallarını güvence altına alma zorunlulukları ve ayrıca parti ilişkileri anlaşmaları ihlal edilmişti. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partileri Arşivi (bundan sonra - ACSPA), f. 1, s. 125, xr. 6, v.1.

⁵ ACDA, f.1, s.1, i.69, v.91

⁶ Guliyev, a.g.e., s.10-11.

Liderleri, önde gelen temsilciler, diğer partiler, siyasi grupların ve hareketlerin liderleri, Azerbaycan ordusunun ve Savunma Bakanlığı'nın çalışanları tutuklanmaya başlatıldı. Birçoğu Nargin adasında vuruldu ve Rusya'da çeşitli hapisane kamplarına sürgün edildi. Bunların hepsi, Azerbaycan Devrim Komitesi'nin izni olmadan milliyetçi Rus askerlerin ve Ermeni Taşnaklarının önderlik ettiği XI. Ordunun Özel Kuvvetleri tarafından keyfi bir şekilde yapılmıştı. Sonuç olarak 1920-1921'de birçok önemli hükümet üyeleri, tanınmış eğitimci ve bilim adamları, asker ve komutanlar Taşnak teröristleri tarafından vahşice öldürülmüştü⁷.

Azerbaycan halkının ana düşmanı Pankratov başta olmakla XI. Ordunun Özel Kuvvetleri, diğer ceza kuruluşları Azerbaycan'daki çeşitli siyasi örgütlerin başkanlarına ve üyelerine karşı taciz ve tutuklamalar gittikçe artmaktaydı. Onlar Azerbaycan aydınlarını izole ediyorlardı. Aynı zamanda Sovyet Hükümeti Azerbaycan'da kendi ekonomik politikasını spesifik, karmaşık ve zor koşullarda uygulamaya başlamıştı. Azerbaycan nüfusunun neredeyse ¾'nü köylüler oluşturuyor ve nüfusun %90'ı okuma yazma bilmiyordu. Köylerde kültürel yaşam seviyesi özellikle düşüktü ve Azerbaycan'ın ulusal ve etnik gruplarının tarihi geçmişleri, dilleri ve dinleri, iş ve gelenekleri, kültürel ve politik gelişimleri açısından büyük farklılıklar gösteriyordu⁸.

Bu koşullar altında Sovyet hükümeti ekonomik kalkınma politikasını ileri sürmüştü. Sovyet Rusya'da ise iç savaş nedeniyle "askeri komünizm" politikası yürütülmekteydi. Bu politikanın ana kısmını "gıda sapalığı" oluşturuyordu. Sovyet Azerbaycan ile Sovyet Rusya arasında siyasi ve ekonomik işbirliği çoğu durumda dengesizdi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ihlal edilmekteydi.

Devlet acil durum komisyon görevlileri, kazalardaki arazi sorunlarına yasadışı olarak müdahale ediyor, Azerbaycan Devrim Komitesi'nin toprak kararnamesi politikalarını ihlal ediyorlardı ve 1920 yılı Eylül ayının sonunda Azerbaycan'da gıda üretimi ve işgücü gereksinimleri uygulanmaya başlandı. 1920 Ekim'den birçok yetkilere sahip Sovyet ekonomik otorite temsilcilerinden oluşan "Azerbaycan SSC

⁷ A.g.e., s.10-11

⁸ A.g.e., s.18.

Gıda Konferansı” tüm gıda işini birleştirmek, merkezileşme ve ona liderlik etmek alanında çalışmaya başladılar. Ama onunla birlikte gelen yiyecek Bakü'nün ve kaza şehirlerinin ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Azerbaycan SSC'nin nüfusu kendi bölgelerinde bulunan XI. Ordu'nun ve işçilerin ihtiyaçlarını “Askeri komünizm” politika önlemleri ile ödeme iktidarında değildi. Azerbaycan'da yerleşen XI. Ordu'nun komutanlarının bazıları Azerbaycan hükümetini asla önemsemiyor, sömürgeciler olarak bağımsız ve özgürce hareket ediyorlardı⁹.

Bu durumda Azerbaycan Devrim Komitesi köylülere yardım etmek için bir komisyon oluşturdu. Bu komisyonun ana görevi kazalara finansal ve ekonomik katkıda bulunarak köylülere destek olmaktı. Ayrıca Gıda Komiserliği köye yiyecek göndermekle görevlendirilmişti¹⁰.

Ocak 1921'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Yüksek Ekonomik Konseyi'nin oluşturulmasına karar verilmiştir¹¹. Yüksek Ekonomik Konsey cumhuriyette var olan tüm ekonomik organların etkinliğini birleştiriyordu. Fakat, Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlıydı. Cumhuriyetin bütün ekonomik komiteleri kendi ekonomik planlarını RSFSC'nin ilgili komitelerinin ekonomik planlarıyla ilişkili olarak çalıştıktan sonra bu planları koordine etmek için Azerbaycan Ekonomik Konseyi'ne ve RSFSC'nin Halk Komiserler Kuruluna sunuyorlardı¹².

Böylece Sovyet hükümeti kendi ekonomi politikasını Azerbaycan'da uygulamaya başlarken, ülkenin özel sosyal-politik koşullarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundursa da ilk olarak kendi merkezinin ortak çıkarlarını sağlamağa çalışıyor ve Azerbaycan ekonomisinin tüm sorunlarını Sovyet Rusya politikasına dayanarak çözüyordu.

⁹ A.g.e., s.20-21.

¹⁰ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 121, v.72.

¹¹ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 123, v.6.

¹² ACPSA, f. 1, s. 74, i. 39, v.54.

1.2 Ermenistan Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti ile İlişkiler (1920-1922)

Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi komşu ülkelerde, liberal demokratik, kamu ve politik örgütleri tarafından iyi karşılanmadı. Yakın ve Orta Doğu sınırında Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması Batı ülkeleri tarafından düşmanlıkla karşılanmış ve önemli stratejik bölge olan Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin güçlenmesini önlemeye çalışmışlardır. Batılı emperyalistler, bu amaçla Taşnak Ermenistan'ı kullanarak onu Sovyet Azerbaycan'ına karşı savaşa tahrik etmekteydiler. Sovyet hükümetinin ilk günlerinden itibaren düzenli olarak Taşnak birimleri Gazakh, Karabağ ve Zengezur'da görünmeye başlamıştılar. Tüm Taşnak ordusu saldırgan eylemlerini güçlendirmişti¹³.

28 Nisan 1920'de Menşevik Gürcistan birlikleri Poylu köprüsünü ve istasyonunu, Tiflis-Gazakh yolu üzerindeki köprüyü ele geçirerek, Agstafa'ya doğru gitmişler ve Şıklı köyüne ateş etmeğe başlamışlardır¹⁴. Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti 30 Nisan'da Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerine mektup göndererek onlardan ordularının geri çekmelerini talep etmişlerdir¹⁵.

9 Mayıs 1920'de 2.000 kişilik düzenli bir Gürcü Ordusu Gabagçol köyü yakınlarından Azerbaycan sınırlarına geçmiştir. Gürcistan hükümeti Zagatala bölgesinde birçok asker ve iyi silahlanmış muhafızlar toplamıştı. Rusya tarafından XI. Ordunun özel kuvvetlerine Azerbaycan'ın Gürcistan'la sınırını koruma emri verilmiştir. XI. Ordu bu durumu kullanarak Gürcistan aleyhinde bir askeri operasyon başlatmıştır. Fakat, XI. Ordunun kuvvetleri Gürcistan birliklerinin büyük bir direnişiyle karşı karşıya kalmıştılar. Sonuç olarak 13 Mayıs 1920'de Sovyet Rusya'sı ve Gürcistan arasında barış anlaşması imzalanmış ve Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımıştır¹⁶.

¹³ ACDA, f.4, s.2, i.5, v.100.

¹⁴ Şamil Rehmanzade, *Azerbaycan – Gürcistan İlişkilerinde Arazi Sorunları*, Aspoligraf Matbaası, Bakü, 2008, s.108.

¹⁵ ACDA, f.109, s.1, i.232, v.18.

¹⁶ ACDA, f.7940, s.2, i.809, v.20.

Daha sonra Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri arasında barış konuşmaları 12 Haziran 1920'de Agstafa istasyonunda başlamıştır. Görüşmelere Azerbaycan Devrim Komitesi Başkan Vekili, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış işleri Komiseri, Gürcistan Cumhuriyeti Askeri Bakanı ve Gürcistan İşletmeler Meclisi Başkan Vekili de katılmıştır. Bu görüşme sonucunda barış ve arkadaşlık hakkında 18 maddeden oluşan anlaşma imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre her iki ülke bir birinin bağımsızlığını ve egemenliğini karşılıklı olarak tanımıştır¹⁷.

Temmuz 1920'de AKP Merkez Komitesinde RSFSC hükümeti temsilcisinin Doğu'da, aynı zamanda Kafkasya'da politik görüşleri dinlenilmiştir¹⁸. 12 Temmuz 1920'de Merkez Komitesi Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyeti ile ilgili konuları incelemiş ve sonuç olarak Gürcistan'a petrol vermemeği, Ermenistan'la ilgili konularda ise Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti görevlerini birleştirmeye karar vermiştir. Aynı zamanda bu görüşmede Nahcivan'a girmiş olan Türk birliklerinin konusu da tartışılmıştır. Türkiye devleti ile sorun çıkmaması amacıyla Nahcivan'a konu ile ilgili bir grup temsilci gönderilmiştir¹⁹.

Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde ve aynı zamanda Türkiye'ye karşı ilişkilerde ikili politika yürütülüyordu.

Bu dönemde Ermeni askeri birliklerinin sınır bölgelerine olan saldırgan hareketleri daha da artmaktaydı. Onların azgın saldırganlığı Karabağ, Zengezur topraklarında daha kuvvetliydi. Aynı zamanda bu topraklarda içinde çok sayıda Ermeni askerinin olduğu XI. Ordunun bölümleri bulunmaktaydı. Hatta XI. Ordunun ihtiyat alayının içinde Ermeni taburu da vardı. Ermeni Taşnakları Nahcivan'da, Zengezur'da, Karabağ'da ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde sivil halka karşı saldırganlık etmekte ve tüm köyleri yakmaktaydılar. Onların asıl amacı Azerbaycan'ın ezeli topraklarını, öncelikle Karabağ'ı, Nahcivan'ı, Zengezur'u ele geçirmektir²⁰.

¹⁷ Guliyev, **a.g.e.**, s.30.

¹⁸ **ACSPA**, f. 1, s. 74, i. 120, v.12.

¹⁹ **ACSPA**, f. 1, s. 74, i. 120, v.16.

²⁰ **ACDA**, f. 195, s. 4, i. 331, v.28.

Bu amaçla Ermeni birlikleri 1920 yılının Temmuz'una kadar Türkiye'nin doğu vilayetlerini zapt etmiş, Dereleyez ve Zengilan bölgelerindeki Müslüman köylerini yıkıp dökmüştür. Ermeni kuvvetleri Nahcivan diyarını ele geçirmeye ve Nahcivan'ın Azerbaycan'la ilişkisini tamamen kesmeye çalışıyorlardı. 28 Temmuz 1920 tarihinde XI. Ordunun süvari alayı Nahcivan'a girmiş ve Nahcivan'da Sovyet hakimiyeti kurulmuştur²¹. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Taşnak Ermenistan'a ve Menşevik Gürcistan'a karşı barış politikası yürütüyordu. Sovyet Azerbaycan'nın diplomatik temsilcileri Ermeni ve Gürcü temsilcileri ile tarafları ilgilendiren konulara ilişkin görüşmeleri yapıyordu. Görüşmelere aldırmayan taşnaklar Azerbaycan'a karşı kışkırtıcı faaliyetlerini durdurmuyorlardı.

1.2.1 Anti Sovyet İsyanları

Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra Batı devletleri Uzakdoğu'ya doğru büyüme amaçlarından vazgeçmemişlerdi. Onlar Büyük Britanya'ya bağlı olan "İran-Azerbaycan Federasyonu" yaratmak düşüncesi ile yaşıyorlardı. İngiltere'nin Bakü'deki temsilcisi Stokes Kafkasya ve Orta Asya Müslümanlarından Türkiye'ye düşman olabilecek Müslüman devleti kurmayı teklif ediyordu. Bu amaçla Batı devletleri kendilerinin ajanlarını yani, Ermeni Taşnaklarını silahlandırıyor ve gereken her şeyi temin ediyorlardı. Bu sırada hükümet başkanı Neriman Nerimanov İngiltere'nin fitnelerine karşı kesin itirazını belirtmiş ve 8 Ağustos 1920'de RSFSC Dışişleri Komiseri'ne bildiri göndererek, "*emperyalist devletlerin fitnelerine son vermek için*" yardımlaşmayı rica etmiştir. XI. Ordu birliklerinin bazı temsilcilerinin yerlerde çoğu zaman işgalci gibi davranışları insanlar içerisinde Sovyet iktidarına karşı nefret uyandırıyor.

Memmed Emin Resulzade yazıyordu: "*Bağımsızlıktan bir ay sonra tüm Azerbaycan halkı memleketin çok ağır bir istilaya maruz kaldığını biliyordu. Halk bu zulme sessiz kalamadı ve isyan etti*"²².

Bu sırada isyanlar git gide çoğalmaya başlamıştır. Bu isyanların girişimcileri Gence'deki milli güçler olmuştu. Onlar 25 Mayıs'ta Sovyet iktidarına ve XI. Ordu

²¹ Elman Ceferli, Sovyet Rusya'sının Güney Kafkasya'da Politikası ve Nahcivan Sorunu, **Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Dergisi**, No: 3, 2016, ss.98-108

²² Naile Ağamalıyeva, **Azerbaycan Cümhuriyeti**, Elm Yayınevi, Bakü, 1998, s.69-70.

garnizonuna karşı aktif silahlı protestolara başladılar. Azerbaycan ordusunun yeniden organize edilmesinde milli subayların hizmetten çıkarılması önemli itirazlara sebep oldu ki bu da kendiliğinden isyanların tetiklenmesine ve giderek çoğalmasına neden oldu. Gence garnizonu Mayıs'ın 28'inde gece isyana başlamış ve şehrin Müslümanların yaşadığı bölümünü tutmuşlardır. İsyanın bastırıldığı birkaç gün içinde binlerce isyancı öldürülmüştür²³. Onların arasında seçkin bürokratlar, generaller, üst rütbeli subaylar vardı. İsyancıların birçoğu Nargin adasına sürgün edilmiş ve orada öldürülmüştü. Hapsedilmiş ünlü generaller Aliaga Şihlinski ve Semet Bey Mehmandarov Neriman Nerimanov'un ısrarı sayesinde kurtarılmışlardır. General Nuri Paşa'nın başkanlığında Karabağ'da başlayan isyan aynı zamanda Şuşa, Ağdam ve Berde'ni de kapsamıştı. İsyana Azerbaycan ordusu ve yerel beylerin silahlı çeteleri de katılıyorlardı. Karabağ isyanının bastırıldığı dönemde Zagatala dairesinde isyan çıkmış ve Şeki bölgesinin bir bölümünü de sarmıştır. Haziran 1920'de Gürcistan parlamentosu üyeleri Zagatala bölgesinde Sovyet iktidarına karşı teşviki güçlendirmiştiler. Zagatala'da Sovyet iktidarına karşı isyan 6 Haziran 1920'de öyle bir neden ile başlatıldı ki güya "Gürcistan Azerbaycan'a savaş ilan etmiştir". Molla Hafız Efendi'nin liderlik ettiği isyancılar ve onlara katılmış Azerbaycan birliklerinin Muhafız taburunun tüm subayları 9 Haziran'da Zagatala Kalesi'ni daha sonra Devrimci Komite üyelerini ve tüm Sovyet çalışanlarını tutuklamaya başlamışlardır²⁴.

Sovyet egemenliğinin ilk aylarında sadece Bakü değil, Azerbaycan'daki bütün parti liderliklerinde Ermeni-Gürcü-Rus sınıfı büyük önem taşıyordu ve Sovyet hükümeti adıyla Azerbaycan'a karşı politikalarını yürütüyor, Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurmuyorlardı. Kuşkusuz, bu politikalar Gence, Karabağ, Zagatala ve Azerbaycan'ın bölgelerindeki benzeri diğer isyanlar Sovyet iktidarına karşı itirazların başlıca sebeplerinden biriydi²⁵.

²³ Anar Turan, "Gence İsyanının Organizatör ve İdeologu", (Çevrimiçi), **Halk Gazetesi**, 07.03.2017, <http://anl.az/download/megale/xalqgazeti/2017/mart/532201.pdf>, (Erişim Tarihi : 3 Ekim 2019)

²⁴ Guliyev, **a.g.e.**, s.37-38.

²⁵ **A.g.e.**, s.39-40.

1.3. Ekonomik ve Siyasi Durum

Sovyet Cumhuriyetleri'nde iç savaş 1922 sonbaharında sona ermiştir. Sovyet Azerbaycan'da barışçıl yapıya geçiş, savaşın en kötü ekonomik çöküşünde, dış çatışmalarda ve iç savaş zamanı meydana gelmiştir. Ekonomik izolasyon, Ermenistan sınırındaki askeri ve iç çatışmalar, Karabağ'da Taşnakların tahribatları cumhuriyetin iktidarı için tehlikeli durum oluştuyordu. Bu durumda Azerbaycan ekonomisinin tüm sektörleri derin kriz yaşamaktaydı. Azerbaycan'ın balık endüstrisi tam yıkıma uğramıştı. 1920 yılında balık avı 1913 yılına oranla on yedi defa azalmış, Nahçıvan kazasında tuz üretimi 1913 yılı seviyesinin %52'sini oluştuyordu²⁶.

Bu dönemlerde tarım sektörü de çok ağır bir dönemden geçiyordu. Sulama sisteminin çökmesi sonucunda Azerbaycan'da iki yüz bin dönüme kadar olan sulanan toprak kullanışsız kalmıştı. Köylülerin çiftlik hayvanları ve tarım aletleri yeterli değildi. Onlar kendi topraklarını ilkel ve ağaç aletlerle ekiyorlardı. Azerbaycan köylüleri sadece kendi çiftliklerinin yıkılmasından değil, aynı zamanda sanayi üretiminin de yıkıma uğramasından dolayı ağır maddi yokluk çekiyorlardı. Sanayi malları fonuna sahip olmayan devlet o zaman tarım ürünlerini sanayi mallarına değiştirmek yoluyla onların üretim ilgisini artırabiliyordu.

Aynı zamanda Cumhuriyet'in ekonomik durumunu finansal kriz de zorlaştırıyordu. Manatın yeterince olmaması ve değerinin düşmesi sık sık yeni para basılmasını zorunlu hale getirmişti. Sadece 1921 yılında Azerbaycan SSC'de 149 milyar Manat para basılmıştı. Sık sık para basılması ve bununla ilgili olarak onun değerden düşmesi çiftçilik hayatını zorlaştırıyor, halkın maddi durumunu da olumsuz etkiliyordu. 1921 yılının başlarında ülkede devam etmekte olan "askeri komünizm" politikası ile ilgili uygulanan "gıda sapalığı"nın ağır etkisi kendini özellikle gösteriyordu ve bu politikanın kendine has özellikleri vardı. Sovyet Rusya'sında olan durumdan farklı olarak, Azerbaycan'da 1921 yılının başlangıcında "gıda sapalığı" kısmen uygulanıyordu²⁷. Bu zamanda Cumhuriyet'in tüm kazalarında et, hayvan ve yem tedariki yapılmaktaydı.

²⁶ ACDA, f.275, s. I, i. 248, v. 375.

²⁷ Nazim Mammadov, "1920-1923 yıllarında Dağlık Karabağ'da Sosyal-Ekonomik Durum", Bakü Üniversitelerinin Haberleri Dergisi, No: 4, 2008, s.171-175.

1921 yılının başlarında köylülerin ve işçilerin bir kısmını kapsamış itirazlar gösteriyordu ki, "askeri komünizm" politikası temelinde halk tarımını ihya etmek mümkün değildi. "Gıda sapalığı" politikası, sosyalizmin yapılanmasının komünist yöntemi sistemi tüm köylülerin çıkarlarıyla çatışmaya başlamıştı. Böyle bir ortam işçi sınıfı ile köylülerin ittifakını, sosyalist yapılanmanın geleceğini tehlike altına koyuyordu. Yeni ekonomik politikaya geçmek zorunlu hale gelmişti. Bunun asıl amacı ekonomik ve sosyal krizi önlemek, Sovyet hükümetinin sosyal gücü hesap edilen işçi ve köylü birliklerini güçlendirmektir. Mart ayında "gıda sapalığı"nın kaldırılmasına ve gıda vergisine geçilmesine karar verildi. Gıda vergisinin büyüklüğü "gıda sapalığı"ndan daha azdı. Gıda vergisi ödetildikten sonra kalan ürünler köylülere kalıyor ve onlar bu ürünleri özgür şekilde sata biliyorlardı. Yeni ekonomik politikanın uygulanmasıyla toprağın kiralanmasına, ücretli işgücü kullanmasına izin veriliyordu. Bu yönde atılan ilk adımlardan biri Azerbaycan Devrim Komitesi'nin 1921 Mayıs ayının 17'de "Gıda inhisarlarının tüm formlarının iptal edilmesi konusunda" karar almıştı. Bu kararla "gıda sapalığı"nın kalıntıları iptal edildi, belli çerçevede, ticarete bağımsızlığa izin verildi²⁸.

Yeni ekonomik politika gerçekleştirilirken Azerbaycan'ın ve diğer milli cumhuriyetlerin ekonomik durumu, tarihi geçmişi, yaşam ve kültür özelliklerini dikkate alınması gerekiyordu. Bu özellikler arasında ekonomik geri kalmışlık ve yerli kadroların yetersizliği dahil ediliyordu. Azerbaycan'da Bakü petrolü ve şehirlerde, kazalarda küçük sanayi tesisleri olmasına rağmen yine de tarım ülkesi olarak kalıyordu. İşçi ve hizmetçiler genelde Bakü şehrinde toplanmış, kazalarda nüfusun çoğunluğunu köylüler, az bir kısmını ise işçiler oluşturuyordu.

1.4. Siyasi ve Ekonomik Sıkıntılar

Yeni ekonomik politika uygulanırken tüm müttefik cumhuriyetlerin sosyal-politik durumu, özellikle 1923-1924'lü yıllarda oldukça karmaşık ve çelişkiliydi. Partiler içerisinde iktidar uğruna, cumhuriyet hayatının bütün alanlarında etkin nüfuzu sağlama girişimleri ve "hakim devletçilik" tezahürleri geliyordu. Azerbaycan Komünist Partisinde oluşan bu durum Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını da ihmal

²⁸ A.y.

etmekteydi. N.Nerimanov parti içinde derinleşen durumun tehlikesini, "Bolşevikliğin" hükümlülüğünü önceden hissederek 28 Ocak 1925'te oğlu Necef'e gönderdiği tamamlanmamış mektubunda yazmıştı: *"Ben sosyal demokratım, fakat bu örgüt giderek kendi ideallerinden uzaklaşmaktadır. Bolşeviklerin programını özel amaçla kabul etmiştim, zira bunda kendi amacımın dünyada köleliğin yok olmasının hayata geçmesini görmekteydim. Belki de sen bu satırları okuduğun zaman Bolşeviklik olmayacaktır. Ancak bu demek değildir ki, Bolşeviklik gerekmez. Bu onu gösterecek ki, biz onu koruyamadık, ona gerekli değer veremedik, işimize kötü yaklaştık"*²⁹. Kafkasya'da mevcut gergin sosyal-politik durumu objektif analiz ederek gerçeği söyleyen N.Nerimanov'un siyasi düşmanları onu "milli temayülcülük"le suçlamış ve halk arasındaki itibarını lekelemeye çalışmışlardır.

1923 yılında ekonomide belirli başarılar kazanılmasına rağmen, sosyal-ekonomik durum ağırlığı korumaktaydı. Sanayide ve tarımda savaştan önceki üretim seviyesine henüz ulaşamamış ve işsizlik tam olarak ortadan kalkmamıştı. İşsizliğin fazla olmasının sebebi köy nüfuzunun fazla olması ve işçilerin şehirlere geliş sürecinin sanayileşme sürecinden daha hızlı olması gösterilmekteydi. Tarım ile sanayinin onarılması arasındaki uyumsuzluk 1923 yılında satışların azalması ile sonuçlanmıştı. Bu kriz kendini sanayi ürünlerinin yüksek fiyatları ile tarım ürünlerinin taban fiyatları arasındaki farkta göstermekteydi. Fiyatlar arasındaki bu uyumsuzluk "makas" adı almış ve o kadar gerilmişti ki, sanayi malları almak köylü için zorlaşmıştı³⁰.

Sovyetler Birliği'ne dahil olan Cumhuriyetlerde ticari ilişkilerinin yeterince gelişmemesi, para ekonomisindeki zayıflık, sanayide ve özellikle ticarete yüksek ek harcamalara neden oluyordu. Tarım makineleri bulundurmanın pahalıya gelmesi ve başka büyük ek harcamalar sonucunda sanayi mallarının fiyatı yükselmekteydi. Aynı zamanda ticaret mallarını kendi ellerinde toplamış bazı organlar, sanayi tröstleri piyasada inhisarlar yaparak fiyat politikasını bozmaktaydılar. Satış krizinin temel sebeplerinden biri de devlet sanayi ve ticaret organları ile köylü pazarları arasında ilişkilerin kurulmamasıydı. Devlet sanayisi ile köylü ekonomisi arasına tüccarlar ve

²⁹ Hasan Hasanov, **Neriman Nerimanov'un Milli Devletçilik Bakışları ve Faaliyeti**, Poligrafya Matbaası, Bakü, 2005, s.60.

³⁰ Guliyev, **a.g.e.**, s.91

tefeciler girmektedir, bu durum ise devlet ve köylülerin arasında doğrudan ilişki kurulmasına engel olmaktadır. Özel sermayeciler devlet ticaretinin ve kooperatifinin istenen düzeyde olmamasından yararlanarak, ülke çapında ticareti kendi elinde tutmuşlardır. Önceleri çarlığın sömürge politikasından zarar görmüş Kafkasya'da ve diğer milli bölgelerde yukarıda belirtilen sıkıntıların karşılıklı ilişkide özel sermayenin arabuluculuğunu kısıtlamak vazifesi ve özellikleri vardı. Bu özellikler ülkenin sosyal-ekonomik geriliğinden ve tarım üretiminin gelişim düzeyinin düşük olmasından kaynaklanıyordu³¹.

Devletin karşısında piyasa kuralları ile hesaplaşmak, onları ele almak ve düzenlemek, sosyalist endüstrisi ve köylü tarımı arasında karşılıklı ilişkide özel sermayenin arabuluculuğunu kısıtlamak vazifesi vardı. Özel sermayeyi piyasadan sıkıştırmanın temel yöntemi geniş tüketici kitlesinin talepleri için gerekli olan temel gıdaların üretimini devletin yapması ve devlet ticareti ve kooperatiflerin ekonomik konumunu güçlendirmektir. 19 Ocak 1924'te devlet en zaruri mallar olan beyaz petrol, kumaş, şeker, cam ürünü ve diğerlerinin fiyatını indirmek hakkında karar kabul etti. Ek harcamaların önemli ölçüde azaltılması ve ticaret sisteminde yapılan ilavelerin kısıtlanması fiyatların indirilmesi yolu ile mümkün olmuştu³².

Devlet piyasa fiyatlarını düzenlemek amacıyla 1924 yılında Azerbaycan Yüksek Ekonomik Konseyi bünyesinde "İç ticareti düzenleyen komisyon" oluşturuldu³³. Kazalara kumaş, tuz, şeker, beyaz petrol gibi sanayi ürünlerinin sevkiyatına yönelik tedbirler alınmış ve onlar üzerine sabit fiyatlar konulmuştu³⁴. Bundan sonra ülkede ekonomi hacminin genişlemesi ve güçlenmesi başlamıştı. Sanayi ve tarımın onarılarak güçlendirilmesi, yiyeceğin artması, sanayi mallarının değerinin düşmesi, tarım üretiminde ticaret mallarının çoğalması köylülerin alım gücünün yükselmesi ile sonuçlanmıştı.

³¹ Sovyetler Dönemi, (Çevrimiçi), http://files.preslib.az/projects/azdiplomacy/a2_2.pdf, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019)

³² ACDA, f. 411, s. I, i. 25, v.2.

³³ Seyfeddin Semenderov, "XX.yüzyılın 20. yılları Azerbaycan'da İç ve Dış Ticaret, Gümrük İşlerinin Organizasyonu ile Bağlantılı Olarak Değerlendirmeler", *Azerbaycan'ın Vergi Dergisi*, Sayı: 2, 2012, ss.131-146.

³⁴ ACDA, f. 411, s. I, i. 121, v.1.

Tarımı geliştirmek ve yenilemek için yeni kurumlar yaratılmaktaydı. 1923 yılında işçi köylülere kredi vermek için Ziraat bankası ve "Tarım ve Tarım Sanayisine Azerbaycan Yardım Komitesi" kurulmuřtu³⁵. Merkezin Azerbaycan'dan daha çok pamuk üretimi ile ilgili beklentisi vardı. SSC pamuk komitesi bu amaçla 1923 yılında "Rusya – Azerbaycan" pamuk şirketini kurmuştu. Hakim Merkezin temel amacı Rusya dokuma sanayisini düşük fiyatlı hammadde ile temin etmek için Azerbaycan'ı kendisinin pamuk depolarından birine dönüřtürmekti³⁶.

Ekonomik zorlukları ortadan kaldırmak için vergi sistemine yeniden bakılmaya başlanılmıştı. 1923 yılında gıda vergisi yeniden belirlendi. RSFSC'ne oranla Azerbaycan'da ortak tarım vergisi on kat aşağı belirlenmiřti³⁷.

Azerbaycan kazalarında tarım ürünlerinin fiyatı ile ilgili sorunların çözülmesi ve ekonomik hayatının gelişmesi süreci başlamıştı. Azerbaycan'da yeni ekonomik politikanın uygulanması köylülerin tarım ürünleri üretimine olan ilgisini ve emtia niteliğini yükseltmek isteğini artırmıřtır³⁸.

1924 yılında uygulanmış para reformu halk ekonomisinin yenilenmesinde öne çıkan zorlukların giderilmesine katkıda bulunmuştur. Değeri düşen kağıt paranın yerine "Sabit Ücret - Sovyet Çervonu" uygulanmaya başlanmıştır. Bu reform ülkenin mali durumunu güçlendirmişti. Trans Kafkasya para simgelerinin basılması iptal edilmiş ve SSC parasıyla değiştirilmişti. 1923-1924 yıllarında tarım ve sanayi ürünlerinin fiyatları arasındaki farkı ortadan kaldırmak için alınan önlemler başarılı olmuş ve 1924 yılının ortalarına yakın ekonomik durum iyileřmiřti³⁹.

1.5. Petrol ve Diğer Sanayi Alanlarının Yenilenmesi

Yeni ekonomik politikanın uygulanması sanayi ve ulaşımın gelişmesine yardımcı olmuştur. Petrol sanayisinin yeniden yapılandırılması en önemli görevlerden biriydi. 15 Haziran 1921'de RSFSC Çalışma ve Savunma Konseyi petrol endüstrisi

³⁵ ACSPA, f. 1, s. 5, i. 133, v.50.

³⁶ ACDA, f. 1114, s. 2, i. 1178, v.8-9.

³⁷ Seyfeddin Semenderov, "XX. yüzyılın 20-30'larında Azerbaycan'da Vergi Sorunlarının Sosyal-Politik ve İktisadi Düşüncede Yansıması", *Azerbaycan'ın Vergi Dergisi* Sayı: 4, 2012, s. 117-134.

³⁸ ACDA, f. 411, s. 4, i. 279, v.45-46

³⁹ Röfet Guliyev, *Azerbaycan Devleti Tarihinde Gümrük*, Turxan Matbaası, Bakü, 2015, s.39.

hakkında kapsamlı bir karar kabul etmiştir⁴⁰. Kararda petrol endüstrisinin ülkenin yakıt altyapısının temel alanı olduğunu dikkate alarak, donanıyla uğraşan tüm örgütler Ana Petrol yönetimi ekipman ve paraya olan ihtiyacının sağlanması ile görevlendirilmişti. Müttefik cumhuriyetler de Azerbaycan petrol sanayisini ekipman ve teknik malzemelerle temin ediyordu. Bunlara örnek olarak, Sormovo'dan kazı makineleri, Petrograd'dan kazı aletleri, Taganrog'dan demir getirilmesi artmıştı. Azerbaycan petrol endüstrisinin teçhiz edilmesinde Ukrayna'nın ağır sanayisi özel rol oynuyordu. Nikopol - Mariupol metalürji fabrikası sadece petrol endüstrisi için demir ve borular hazırlıyordu. Harkov elektrik tekniği fabrikası petrol endüstrisinin elektrikle sağlanmasına yardım ediyordu. Bakü'ye ekipman ve gıda ürünlerinin getirilmesi üretimi güçlendirmekte, işçilerin maddi durumunu iyileştirmekteydi. Şehrin kurumlarında örnek emekçi çalışma grupları yaratılmıştı⁴¹.

1921 yılında Bakü'de toplu imeceler artmaya başlamıştı. Aynı yılın birinci yarısında Bakü'de 379 bin kişinin katıldığı iki yüzden fazla imece gerçekleşti. İmecelerin yeni şekli olan - "Avral haftası" denen imecelik'ler bazen birkaç gün devam ediyordu. Petrol fabrikalarının tamirinde emek cesareti göstermiş 132 kişiye "Emek Kahramanı" onursal adı verilmişti. Merkezin şoveniz politikası petrol sanayisinin yeniden yapılandırılmasına engel oluyordu. 10 Nisan 1922'de bir gün boyunca Rama'na, Suraha'nı ve Balaha'nı madenlerinde sabotajcılar üç yangın çıkarmışlardı. En korkunç yangın Surahanı'da beşinci madende olmuştu ve rüzgar sayesinde tüm petrol madeni tamamen yok olma tehlikesi ile karşılaşmıştı⁴².

Bakü işçilerinin fedakar emeği sayesinde artık 1923 yılının Martında çalışan petrol kuyularının sayısı 1510'a kadar artmıştı⁴³. 1923/24 yılında 1920/21 yılındaki 2,1 milyon tona karşı 4,1 milyon ton petrol çıkarılmıştı. Ama bu 1913 yılında çıkarılmış petrolün sadece %56,1 idi. Azerbaycan petrol endüstrisinin onarımının birinci aşaması boyunca - 1921-1923 yıllarında üretimin önceki seviyesi sağlanamadı, ancak petrol çıkarılmasının artırılmasına dönük adımlar atıldı. Yabancı kapitalistler SSC'den Çarlık

⁴⁰ Guliyev. **a.g.e.**, 94

⁴¹ **A.g.e.**, s.94

⁴² **A.g.e.**, s.95

⁴³ **ACDA**, f. 411, s. 4, i. 274, v. 277.

Rusya'sının borçlarını talep etmişlerdi. Bu, 1922 yılında Cenova'da yapılan uluslararası konferansta da kendini göstermişti⁴⁴.

Cenova Ceneviz toplantısında, Batılı devletlerin temsilcileri Sovyetler Birliği'ne millileştirilmiş tesisleri yabancı kapitalistlere devretmesi şartı ile devlet borçlarını ödeyecekleri teklifini ileri sürdüler. Fakat, Sovyetler Birliği bu teklifi reddetti. Sovyet temsilciliği 1922 Mayıs'ın başlarında konferans katılımcıları arasında "Rusya'nın müdahale ve abluka sorumlu olan devletlere iddiaları" adlandırılan belge yayınlamıştı. Orada Azerbaycan petrol endüstrisinin 71 milyar 548 milyon manat zarara uğradığını yazıyordu. N.Nerimanov Sovyet temsilciliğinin üyesi olarak konferansta Azerbaycan ve tüm Sovyet cumhuriyetlerinin çıkarlarını savunmuştu. Yeni ekonomik politikaya geçişten sonra yapılan onarım çalışmaları sonucunda petrol endüstrisinde gelişmeler yaşanmıştı. 1921 yılının Eylül ayından itibaren Azerbaycan'ın petrol komitesi bağımsız Azer neft şirketine dönüştü⁴⁵. Bu değişiklik petrol endüstrisinin örgüt-işletim açısından güçlenmesine, onun lojistik teçhizatının iyileşmesine yardım ediyordu.

1920 yılında Bakü şehrinde jeolojik-istihbarat bürosu kurulması sayesinde Abşeron'da yeni petrol yataklarının arayışları başlamıştı. 1922 yılında Balahani-Sabunçu ilçesinde zengin petrol yatakları ortaya çıkarılmıştı. Daha sonra Bibheybet ilçesinde yeni maden yaratılmaya başlanılmıştı⁴⁶.

Petrol endüstrisindeki başarılarına göre 1922 yılının aralık ayında Kafkasya I. Sovyetler Kongresi Bakü işçilerini Kızıl Bayrak nişanı ile taltif etme kararı aldı. Yeni ekonomik politikanın ilk yılında petrol üretiminin artışı çok yüksek olmadı, ama üretimin gerilemesi durduruldu ve artış başladı. Petrol endüstrisi ile birlikte, başka alanlarda da canlanma yaşanmaya başlamıştı. Yeni ekonomik politikaya geçtikten sonra Halk Tarım şurasında köklü değişiklikler yapılmaktaydı. Halk tarım konseyine bağlı işletmeler tarım hesabına geçmiş ve aynı zamanda işletmeler çeşitli alanlar da

⁴⁴ Vladimir Potyemkin, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, Çev. Attila Tokatlı, Ezgi Matbaası, İstanbul, 2009, Cilt 3, s.182.

⁴⁵ Bakü Petrolü Faşizme Karşı Zaferde Belirleyici Faktördü, (Çevrimiçi), http://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2017_3825.htm, (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2019).

⁴⁶ A.y.

uzmanlaşmaya başlamıştı. Bu sırada pamuk arıtma tesislerinin faaliyetleri canlanmıştı⁴⁷.

1918 yılından itibaren durdurulmuş Nahcivan tuz madeni 1921 yılının yazından itibaren yeniden işe başladı. 1922 yılın sonu – 1923 yılının başlangıcında Nuh'ta devlet fabrikaları faaliyete geçti⁴⁸. İnşaat malzemeleri sanayisinin, özellikle Tovuz çimento fabrikasının yenilenmesine başlandı. Fabrikanın işçileri 1921 yılının yazında ek gıda elde etmek için tarla işlerinden vazgeçmiş, günde 12 saat çalışmayla fabrikanın tamirini kısa sürede tamamlamak amacıyla vasıflı işçilerden grup kurmuş ve 1922 yılının Nisan ayında fabrika kullanışa hazır hale getirilmiştir. Bunların ardından Çiragid kükürt madeninde de yenileme çalışmaları yapılmıştı⁴⁹.

1.6. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bünyesinde Nahcivan Muhtar Bölgesinin Kurulması

Azerbaycan SSC'ne geçmişten özellikle de Kafkasya'da bağımsız ulusal liberal-burjuva devletlerinin döneminden toprak tartışmaları miras kalmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti için bu tartışmaları çözmenin çeşitli aşamaları olmuştu. Tüm bölgedeki toprak tartışmaları, onların çözüm yollarının bulunması çeşitli siyasi ortamlarda gerçekleştirilmekteydi. Bu sorunların gelişimi ve çözümünde Rusya devleti önemli rol oynamaktaydı.

O yıllarda Azerbaycan ile Ermenistan arasında Nahcivan, Zengezur ve Dağlık Karabağ tartışmalı topraklardı. Bu "arazi tartışmaları" aslında sadece Rusya ve Kafkasya'nın değil, ayrıca Batılı devletlerin de güçlü, büyük siyasi güçler arasında diplomatik tartışma konusu olmuştu. Fakat, bu güçlerden her biri kendi çıkarını güdüyor ve bu durumun sonucunda da Nahcivan, Zengezur, Dağlık Karabağ çeşitli güçlerin hedefi haline gelmişti.

Taşnaklar kendilerinin saldırgan faaliyetleri ile Azerbaycan etrafında son derecede ağır ortam yaratmışlardır. Onlar halk arasında söylentiler yaymışlardı ki, güya Azerbaycan halkı Ermenistan'ın “topraklarını” işgal etmek ve Türkiye ile

⁴⁷ Guliyev, a.g.e., s.97.

⁴⁸ ACSPA, f. 1, s. 33, i. 701, v.186.

⁴⁹ ACDA, f. 1114, s. 3, i. 329, v.47.

birleştirmek istiyorlar. 30 Kasım 1920'de Ermenistan'da Sovyet iktidarının ilan edilmesi hakkında Ermenistan devrim komitesinin telgrafı Bakü'ye ulaştığı zaman Merkez Komite Siyasi ve Örgüt bürolarının birleşik toplantısı karar aldı ki Sovyet Azerbaycan'ı ile Sovyet Ermenistan arasında hiçbir sınır olmaması ile ilgili karar alındı. Kararda Zengezur, Karabağ'ın dağlık kısmı hakkında konuya da değinilmiş, ayrıca Sovyet Azerbaycan'ı ile Sovyet Ermenistan'ı arasında "kırılmaz askeri ve tarım birliği" yapması gereğini belirtmişti⁵⁰. 28 Aralık 1920'de Ermenistan SSC Askeri Devrim Komitesi bildirisinde yayımlayarak Nahcivan halkına kendi kaderini özgür biçimde tayin etme hakkı verildiğini belirtmişti⁵¹.

Taşnak dolandırıcılarının yuvasına dönüşmüş, onların silahlı çetelerinin ve mültecilerin toplandığı Zengezur bölgesinde o zaman oluşan son derece karmaşık siyasi ortamda Azerbaycan kendi topraklarını bir bütün olarak koruyamadı ve Zengezur kazasının batı kısmı uydurma Ermenistan'ın eline geçmişti⁵².

Azerbaycan'da Sovyet iktidarının zaferinden sonra da Taşnak Silahlı Kuvvetleri'nin saldırgan hareketleri sonucunda Nahcivan diyarında gerginlik hala devam etmekteydi. RSFSC hükümetinin Taşnak hükümeti ile görüşerek anlaşmazlığı çözmek girişimi gerçekleşmemişti⁵³.

28 Temmuz 1920'de AKP Merkez Komitesi Siyasi Bürosu Nahcivan'daki durumu konuşarak Azerbaycan Devrim Komitesi'nin talimatına göre, Nahcivan meselesi ilkesel şekilde netleştirildi. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınırların belirlenmesi ve Nahcivan diyarında Sovyet iktidarı kurulmasına katkıda bulunulması hakkında XI. Ordunun Askeri Devrim Konseyi ile görüşmeler yapıldı⁵⁴.

XI. Ordu'ya Nahcivan topraklarını Ermeni-Taşnak işgalcilerinden kurtarmak emri verilmişti. XI. Ordunun 1.Kafkasya alayı Gorus, Şahbuz ve Cehridən geçerek 28 Temmuz'da Nahcivan şehrine girmiş ve böylece Nahcivan diyarında da Sovyet

⁵⁰ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 124, v. 58-59.

⁵¹ Karabağ 1920-1980 yılları, (Çevrimiçi), <http://supremecourt.gov.az/static/view/173>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2019).

⁵² A.y.

⁵³ Kamran İsmayilov, "Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden Sonra Sovyet Rusya'nın Nahcivan Bölgesi'ne Yönelik Politikası", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 5, 2019, ss.167.

⁵⁴ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 121, v. 10.

hakimiyeti kurulmuştur⁵⁵. Nahcivan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmesi ile cumhuriyetin yüksek yönetim organı - Nahcivan Devrim Komitesi'ni kurdu. Nahcivan Devrim Komitesi ilk değişiklikleri ile sanayi tesisleri ve madenler, bey han topraklarını millileştirdi. Yerlerde devrim komiteleri organize ediliyor, ilçe ve köy yoksul komiteleri kuruluyordu. 1921 yılının başında Nahcivan Cumhuriyeti'nin onun Azerbaycan SSC bünyesine dahil olması konusunda oylaması yapıldı. Oylama sonucunda ülke nüfusunun %90'ı Nahcivan bölgesinin Azerbaycan SSC sınırları içinde kalmasına taraftar çıktı. Nahcivan diyarı Taşnak birliklerinin ve İran'ın eyaletlerinde faaliyet gösteren güçlerin etkisinde kalmıştı. Bu güçler Nahcivan'da Sovyet iktidarını devirmeye defalarca girişiminde bulunmuşlardı. Fakat, 16 Mart 1921'de RSFSC ile Türkiye arasında imzalanan dostluk anlaşması sayesinde, emperyalistler tarafından desteklenen Ermeni Taşnaklarının fitnelerine son verildi. Bu anlaşmanın üçüncü bendine göre Nahcivan vilayeti "Azerbaycan'ın himayesi altında özerk bölge oldu ve Azerbaycan bu himayeliği üçüncü devlete taviz vermemesi şart olarak kabul edildi"⁵⁶.

25 Ocak 1922'de Nahcivan SSC'nin Birinci Sovyetler kongresi oldu. Kurultay burada Sovyet ve tarım kuruculuğuna, kültürel yapılanmayla ilgili önemli kararlar almıştı. Nahcivan devrim Komitesi iptal edilmiş, Nahcivan yürütme Komitesi ve Nahcivan SSC Halk Komiserleri Kurulu oluşturulmuştu⁵⁷.

22 Mayıs 1922'de AKP Merkez Komitesi Nahcivan bölgesi hakkında yönetmeliği ve Nahcivan SSC Anayasasının Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi tarafından sunulan projelerini ele almıştı. Nahcivan bölgesi hakkında yönetmelikte deniliyordu: "*Nahcivan diyarı Azerbaycan SSC'nin himayesi altında özerk cumhuriyet ilan edilerek Nahcivan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlandırılınsın*"⁵⁸. Yönetmelikte

⁵⁵ İsmayıl Hacıyev, **Haydar Aliyev Mirası**, Ecem Matbaası, Nahcivan, 2014, s.33.

⁵⁶ **A.y.**

⁵⁷ Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması, (Çevrimiçi), <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/6177-nakhch-van-mukhtar-respublikas-n-n-yarad-lmas-oelkaemizin-haeyat-nda-muhum-hadisaedir>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019).

⁵⁸ **ACSPA**, f. 1, s. 74, i. 127, v. 158.

gösteriliyordu ki, Nahcivan bölgesinin devlet iktidarı Azerbaycan SSC Anayasası'na uygun olarak organize edilmiştir⁵⁹.

AKP Merkez Komitesi Nahcivan bölgesinin özerkliği hakkında konuyu Rusya Komünist Partisi Merkez Komitenin gündemine getirmişti. 1922 yılının Kasım ayında Vladimir Lenin'in başkanlığı ile Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu Nahcivan Özerk Cumhuriyeti kurulmasının gerekliliği konusunda karar alınmıştı. Trans Kafkasya Sovyet Birinci Kurultayı kendisinin özel kararında göstermişti: "*Nahcivan Cumhuriyeti Azerbaycan'ın Özerk birim hakkında ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilsin*"⁶⁰.

31 Aralık 1923'de Azerbaycan SSC Merkez Komitesi Nahcivan bölgesinin Azerbaycan SSC sınırları içinde Nahcivan Özerk Cumhuriyete dönüşmesi hakkında kararını kabul etmiş ve Trans Kafkasya Merkez Komitesinden bu kararın onaylanmasını talep etmişti⁶¹. 8 Ocak 1924'de Trans Kafkasya Merkez Komitesi Azerbaycan SSC Merkez Komitesinin müracaatını dinleyerek, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan SSC sınırları içinde Nahcivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan etmişti⁶². Azerbaycan SSC Merkez Komitesini projesine göre, Nahcivan Cumhuriyeti'nin devlet iktidarı Azerbaycan SSC Anayasalarına uygun olarak yerel Sovyetler, onların kurultaylarından ve Yönetim komitelerinden oluşturulmaya başlandı.

1924 yılında Azerbaycan SSC Merkez Komitesi SSC Anayasasının ilkeleri temelinde hazırlanmış Nahcivan Özerk Cumhuriyeti hakkında yeni yönetmeliğini onaylamıştı. Yönetmeliğin birinci maddesinde deniliyordu ki, "*Nahcivan Özerk Sovyet*

⁵⁹ Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması, (Çevrimiçi), <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/6177-nakhch-van-mukhtar-respublikas-n-n-yarad-lmas-oelkaemizin-haeyat-nda-muhum-hadisaedir>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019).

⁶⁰ Selim Loğmanoğlu, "Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulmasının 85. Yıldönümü", (Çevrimiçi), **Yeni Azerbaycan Gazetesi**, 30 Nisan 2009, http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2009_2113.htm, (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2019).

⁶¹ A.y.

⁶² ACSPA, f. l.s. 14, i. 135, v. 46.

*Sosyalist Cumhuriyeti özgür sosyalist toplumunda, Nahcivan Özerk Cumhuriyeti sınırlarında tüm iktidar ülkenin Sovyetlerde birleşik tüm emekçi halkına aittir*⁶³.

Yönetmeliğin ikinci maddesinde gösteriliyordu ki, “*Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan SSC'nin parçasıdır ve Özerk Cumhuriyet olarak onun bünyesine dahil edilsin*”⁶⁴.

Böylece, Azerbaycan SSC'nin sınırları içinde kendisinin yüksek yasama ve yürütme organları olan Özerk Sovyet Cumhuriyeti yani, “Nahcivan Özerk Cumhuriyeti” kurulmuştu. Nahcivan özerkliğinin kurulması buranın kendine özgür coğrafi konumu ile de ilgiliydi. Bölge, kuzey ve doğudan Ermenistan, güney ve güneybatıdan İran ve Türkiye ile sınır komşusudur. “Nahcivan’ın Azerbaycan’ın bünyesi altında özerk bölge” statüsü RSFSR katılımıyla Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye arasında 13 Ekim 1921’de Kars’ta imzalanmış 20 maddeden oluşan dostluk mukavelesinde belirlenmişti⁶⁵.

1.7. Dağlık Karabağ Muhtar Bölgesinin Kurulması

Sovyet iktidarı Azerbaycan topraklarında yaşayan tüm halkların sosyal ve ulusal özgürlüğünü ilan etmişti. Azerbaycan topraklarına, genellikle çeşitli dönemlerde göç ettirilmiş Ermeniler ülkedeki ulusal azınlıklar arasında çoğunluk oluşturuluyordu. Onların büyük çoğunluğu tarihi Azerbaycan toprağı Karabağ’ın dağlık kısmında Azerilerle birlikte yaşıyordu. Azerbaycan’ın bu bölgesinin ekonomisi, sosyal-politik ve kültürel hayatı, onun toplumsal düzeninin kökeni eskilere dayanmaktadır.

15 Ağustos 1919’da Karabağ’ın dağlık bölgesinde geçirilmiş olan Ermeni Kurultayı’nda aşağıdaki şartlarla Azerbaycan hükümeti ile geçici anlaşma yapmak hakkında karar çıktı: *Karabağ’ın Şuşa, Cavanşir ve Cebrail kazalarının Ermeniler yaşayan dağlık kısmı (Dizag, Verend, Haçın ve Crabert), tüm Karabağ’ın toprak*

⁶³ Selim Loğmanoğlu, “Nahcivan Özerk Cumhuriyeti’nin Kurulmasının 85. Yıldönümü”, (Çevrimiçi), **Yeni Azerbaycan Gazetesi**, 30 Nisan 2009, http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2009_2113.htm, (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2019).

⁶⁴ A.y.

⁶⁵ Kars Anlaşması, (Çevrimiçi), <http://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/32/132/qars-muqavilesi-1921-ci-il-13-oktyabr.html>, (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2019).

*özerkliği ve Ermeni nüfusunun ulusal kültürel özerkliği temelinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalıyor*⁶⁶.

Fakat, Taşnaklar Karabağ anlaşmasını her şekilde gözden düşürmeye gayret gösteriyorlardı. Türk milletine nefret besleyen milliyetçilik partisi bölgede ulusal barışın sağlanmasını kabul edemiyordu.

Sovyet Azerbaycan hükümeti Karabağ'da, özellikle onun dağlık kısmında sosyal-politik duruma dikkat çekiyordu. 30 Nisan 1920'de Azerbaycan hükümeti Ermenistan'ın Taşnak hükümetine nota göndererek şunları talep etti: "1. Karabağ ve Zengezur topraklarından birliklerinizi çekin. 2. Kendi sınırlarınıza çekilin. 3. Milletler arası husumete son verin. Aksi takdirde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Komitesi Ermenistan Cumhuriyeti hükümeti ile savaş hakkında düşünecek"⁶⁷.

Karabağ'da ve Zengezur'da bulunan Azerbaycan askeri birliklerine saldırıyı durdurmak, savunma durumuna geçmek emri verilmişti. Emirde belirtiliyordu ki, Ermenistan ultimatoma belirtilen şartları yerine getirmezse, XI. Ordu Azerbaycan bölgelerine yardıma gelecektir.

Böyle bir karmaşık ortamda bile Ermeni askeri birliklerinin saldırgan eylemleri devam etmekteydi. Artık XI. Ordu birliklerinin bulunduğu Karabağ, Zengezur bölgelerinde Ermeniler özellikle azgınlaşmışlardı. Ermenistan'ın Taşnak saldırganlığının sapkınlığını, bölgedeki toprak "tartışmalarını", kendi çıkarları için kullanan Batı emperyalistlerinin ve Moskova politikacılarının ikili politikaları ile izah edilebilmektedir. Bilindiği gibi, henüz Ermenistan'da Sovyet iktidarı kurulana kadar orada RSFSC temsilcisi vardı. Aynı zamanda belirtelim ki, Mayıs'ta XI. Ordu birlikleri Karabağ'a dahil olduğunda Moskova'da Taşnak hükümetinin ve Sovyet Rusya'sının temsilcileri arasında görüşmeler başlamıştı⁶⁸.

⁶⁶ Ermeniler Dağlık Karabağ'a Nasıl Özerklik Verdiler ? (Çevrimiçi), <http://www.milliarxiv.gov.az/az/ermeniler-daqliq-qarabaqa-muxtariyyati-nece-verdiribler>, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019).

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ Nazim Caferov, Araz Aslanlı, "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 53, 2016, ss.115-120.

15 Temmuz 1920'de AKP temsilcilerinin ve XI. Ordu Askeri Devrim Konseyi temsilcilerinin katılımıyla Ermenistan'la barış hakkında konuyu tartışarak "*Karabağ ve Zengezur'un Azerbaycan'a birleştirilmelisi* " kararı alınmıştı⁶⁹.

10 Ağustos 1920'de Erivan'da RSFSC ile Taşnak hükümeti arasında imzalanan sözleşmeye göre Sovyet Rusya'sı Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştı. Anlaşmaya göre Karabağ, Zengezur ve Nahcivan "tartışmalı bölgeler" ilan edilmişti. Böylece, Karabağ ve Zengezur çeşitli parti güçleri ve siyasi güçler arasındaki mücadele meydanına dönüşmüştü ki, bu da öncelikle birbirleriyle ekonomik bağlarla bağlı olan Ermeni ve Azeri nüfusunun hayati çıkarlarına aykırı idi⁷⁰.

Kafkasya'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra üç Sovyet Cumhuriyeti'nin toprak meseleleri ile yakından ilgilenmek mümkün olmuştu. 1921 Mayıs ayında Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkas bürosu Transkafkasya Cumhuriyetleri arasında sınırları tanımlamak için bu ülkelerin temsilcilerinden oluşan komisyon kurma kararı almıştı. Toprak konularının üst düzeyde görüşülmesi arifesinde taşnaklar Ermenistan ve Azerbaycan'ın bazı sınır bölgelerinde, özellikle Zengezur'da, Karabağ'ın dağlık bölgesinde ayaklanma organize ederek "*Batı Ermenistan*" göçmenlerini de buna teşvik etmişler. Ermeni birlikleri "*Yaşasın Ermenistan'ın ayrılmaz parçası olan Sovyet Zengezuru* "sloganı ile güya sovyet iktidarını pekiştirmek için mücadele adı altında Zengezur'un içine sokularak birçok köyü ele geçirmişler⁷¹.

Azerbaycan Sovyet hükümetinin ısrarıyla 3 Haziran 1921'de RKP Merkez Komitesi Kafkas bürosu genel kurulu Taşnakların Zengezur gruplaşmasının kısa sürede kaldırılması hakkında kararı kabul etmişti. 4 Temmuz'da RKP Merkez Komitesi Kafkas bürosu genel kurullarının toplantısında büronun sekiz üyesinin ve RKP Merkez Komitesi'nin bir üyesi ve Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin üç üyesinin katılımıyla Karabağ sorunu ele alınarak iki görüşü geçirilmişti. Karabağ hakkında konuya ilişkin oylamaya sekiz üyeden yedisi katılmıştı. Karabağ'ın Azerbaycan'ın sınırları içinde kalması için Genel Kurul şu kararı aldı:

⁶⁹ ACDSFA, f. 1, s. 74, i. 120, v. 46.

⁷⁰ Merve Uğur, **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Sarıyıldız Ofset Ltd Şti, Ankara, 2017, s.1343.

⁷¹ Ermeniler Dağlık Karabağ'a Nasıl Özerklik Verdiler ? (Çevrimiçi), <http://www.milliarxiv.gov.az/az/ermeniler-daqliq-qarabaqa-muxtariyyati-nece-verdiribler>, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019).

"Dağlık Karabağ Ermenistan SSC'nin bünyesine dahil edilsin ve oylama sadece Dağlık Karabağ'da yapılsın"⁷². Bu durumda N. Nerimanov açıklama yaptı: " Karabağ sorunu Azerbaycan için önemli mesele olduğuna göre, onun kesin çözümünün Rusya Komünist Partisinin Merkezi Komitesi 'ne yönlendirilmesini gerekli sayıyorum " Daha sonra Kafkas bürosu genel kurumu açıklamanı dikkate alarak yeni karar almıştı: "Karabağ konusu ciddi görüş ayrılığı uyandırdığına göre, RKP Merkez Komite Kafkas bürosu onun kesin çözümünü RKP Merkez Komiteye yönlendirilmesini zorunlu düşünüyor"⁷³.

5 Temmuz 1921'de RKP Merkez Kafkas bürosu RKP Merkez Komitesinin ve Azerbaycan SSC'nin Dışişleri'nin katılımıyla üç kişi çekimser kalmakla şu kararı aldı: "Müslümanlarla Ermeniler arasında milli barışın gerektiğini, Yukarı ve Aşağı Karabağ'ın ekonomik ilişkilerini, onun Azerbaycan'la daimî ilişkisini esas alarak, Dağlık Karabağ Azerbaycan SSC'nin sınırlarında saklansın, onun bünyesine dahil olan Şuşa şehri idari merkezi olmakla geniş vilayet özerkliği verilsin"⁷⁴.

19 Temmuz 1921'de Azerbaycan Merkez Komitesi N. Nerimanov'un Tiflis'e ziyareti hakkındaki raporunu dinlemişti. O, Azerbaycan Merkez Komitesi'ne önerdi ki, halka geniş bilgi versinler ki "Dağlık Karabağ Sovyet Anayasası çerçevesinde başta yürütme komitesi olmak üzere, dahili özerklik hakkı verilerek Sovyet Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olarak kalmaktadır"⁷⁵.

Fakat, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin kurulması hakkındaki karar Azerbaycan'ın her yerinde ve kamuoyu temsilcilerinin hepsi tarafından sıcak karşılanmamıştı. 8 Ağustos 1921'de AKP Merkez Komitesi Siyasi ve Örgüt bürosu Karabağ'da durum hakkında Levon Mirzoyan ve Alihaydar Karayev'in raporlarını dinlerken, Şuşa kaza parti komitesinin yeni içeriğini onaylamış, ayrıca Alihaydar Karayev'i Karabağ üzere olağanüstü ombudsman olarak görevlendirmişti⁷⁶. 26 Eylül'de ise oy çokluğu ile karar aldı: "Kafkas bürosundan rica edilsin ki, Dağlık

⁷² A.y.

⁷³ Guliyev., a.g.e., s.169

⁷⁴ Ermeniler Dağlık Karabağ'a Nasıl Özerklik Verdiler ? (Çevrimiçi), <http://www.milliarxiv.gov.az/az/ermeniler-daqliq-qarabaqa-muxtariyyati-nece-verdiribler>, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019)

⁷⁵ A.y.

⁷⁶ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 123, v. 90.

*Karabağ'a özerklik verilmesi hakkında kararına yeniden baksın, bu zamana kadar özerklik ilan edilmesin"*⁷⁷. Onun için Karabağ meselesine dair yeni malzemeleri teşvik ederek konuyu bundan sonra da öğrenmek için özel komisyon kurma kararı almıştı. Komisyona hemen Karabağ'a gitmek ve orada olduğu sürece parti ve Sovyet çalışmalarına başkanlık etmek görevi verilmişti⁷⁸. Komisyonun uzun süre çalışmasından ve Dağlık Karabağ'ın durumu hakkında çeşitli sorunların defalarca müzakeresinden sonra, 30 Ekim 1922'de AKP Merkez Komitesi Karabağ'ın özerkliği hakkında konunun geliştirilmesi için komisyonun içeriğini onaylamıştı⁷⁹.

Karabağ konusu 1922 Aralık başında RKP Trans Kafkasya Ülke Komitesi'nde tartışılmıştı. Daha sonra bunun için komisyon kurulması kabul edilmişti. Komisyona yüksek makamlar ve AKP Merkez Komite ile bağımsız bağlantı kurmak hakkı verilirdi⁸⁰. Bu karara uygun olarak, 15 Aralık 1922'de AKP Merkez Komitesi ve Azerbaycan SSC Halk Komiserler Kurulu'na bağlı Dağlık Karabağ'ın işleri Merkezi komisyonun ve Dağlık Karabağ'ın işleri komitesi içeriğini onaylanmıştı⁸¹. Dağlık ve düzlük Karabağ'ın mera, toprak ve ormanlarından kullanım, yerli sanayi ve ticaret, ulaşım ve yol inşaatı, kooperatif ve suyu, hayvancılık ve tarım birbiriyle sıkı bağlanmıştı. Bununla birlikte, coğrafi açıdan farklı olan ilçeler etnografik yönden de ayrılmışlardı. Ova bölgelerde daha çok Azeriler, dağlık bölgede ise daha çok Ermeniler yaşıyordu.

Tüm bunlar sorunun kapsamlı düşünülmüş çözümünü talep etmekteydi. Karabağ sorununun ekonomik, sosyal-politik ve kültürel yönlerinin karmaşıklığını göz önüne alarak, parti ve devlet organları bu sorunun ortadan kaldırılması için çözüm yolları aramaktaydı. Bu nedenle Dağlık Karabağ Özerk bölgesi oluşturulması konusu 1923 yılının yazına kadar uzanmıştı. 7 Temmuz 1923'de Azerbaycan SSC Merkez Komitesi "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Kurulması Hakkında" karar vermişti.

⁷⁷ Ermeniler Dağlık Karabağ'a Nasıl Özerklik Verdiler ? (Çevrimiçi), <http://www.milliarxiv.gov.az/az/ermeniler-daqliq-qarabaqa-muxtariyyati-nece-verdiribler>, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019)

⁷⁸ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 123, v. 118.

⁷⁹ Ermeniler Dağlık Karabağ'a Nasıl Özerklik Verdiler ? (Çevrimiçi), <http://www.milliarxiv.gov.az/az/ermeniler-daqliq-qarabaqa-muxtariyyati-nece-verdiribler>, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019)

⁸⁰ ACSPA, f. 1, s. 74, i. 41, v. 50.

⁸¹ ACSPA, f. 1., s. 85. i. 249, v. 418.

Kararda: "*İşçi-köylü Devrimi'nin ve Sovyet iktidarının temel görevlerinden biri hangi şekilde tezahür ediyor etsin, ulusal zulmün ve eşitsizliğin giderilmesi, milli düşmanlığın ve nefretin işçilerin beynelmilel dayanışması ile tek birlik devletinde halkların kardeşçe bir şekilde işbirliği ile telafi edilmesi*"⁸². Bu görevi yerine getirmek için Azerbaycan Sovyet Merkezi Yönetim Komitesi Dağlık Karabağ'ın Ermeniler yaşayan kısmına Hankendi merkez olmak üzere, Azerbaycan SSC'nin parçası olarak, özerk bölge oluşturulmasını ve bu özerk vilayetin yönetim organlarının İl Yürütme Komitesi ve Yerel Sovyet olmasını tasdik etmişti.

⁸² ACSPA, f. 1, s. 125, i. 303, v. 29.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK VE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ (1991 – 2003)

2.1 Ekonomik Durgunluk Dönemi (1991 – 1994)

Bağımsızlık sonrası ekonomik gelişme sürecinin uygun bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak için özellikle bağımsızlığın kazanıldığı koşullar ve bağımsızlığın ilk yıllarında olan gelişmelerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle bu başlıkta Sovyet sisteminin Azerbaycan'a getirdiği problemlerle baş başa geçen bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllar ve bu yıllarda yaşanan problemler ele alınmaktadır.

1989-1991 yılları bağımsızlık kazanmak için çalışma dönemdir. Bu dönemde bağımsızlığı kazanmanın zorlukları ile mücadele edilmiştir¹.

1991-1994 yıllarına ekonomik durgunluk dönemi gibi bakabiliriz. 1991 yılında “Azerbaycan Devlet Bağımsızlığı Hakkında” anayasa maddesinin kabulünden bugüne kadar 28 yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Bağımsızlığın elde edilmesi için verilen bu zor mücadele dikkate alındığında, 18 Ekim 1991 tarihinin Azerbaycan'ın gelişme sürecinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu çok daha iyi anlaşılmaktadır. Bağımsızlığın korunması onun elde edilmesinden ağır ve karmaşık süreçtir, bunu bağımsızlıktan sonra yaşanan sorunlarda bir daha göre bilmekteyiz².

Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin çöküşü ile Azerbaycan'da uzmanlaşmaya ve iş bölümüne dayalı ekonomik yapı sona ermiş, ülke ortak pazarlarını kaybetmiştir. Hammadde, ürün, malzeme, para eksikliği nedeniyle birçok tesis ya tam olarak durmuş ya da boş durumda bırakılmıştı. Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde olan şirket ve fabrikalarla ekonomik ilişkilerin ortadan kalkması ve ülkenin diğer cumhuriyetlerdeki pazarlarda yerini kaybetmesiyle birlikte, üretim seviyesinde de düşüşler yaşanmıştı.

¹ Devlet Bağımsızlığının Kazanılması ve Korunması, (Çevrimiçi), http://republic.preslib.az/az_a3.html, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019)

² Fatma Abdullazade v.d., **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Yeni Yayınevi, Bakü, 2001, s.91.

Bu dönemde Ermeni savaşı ve Çeçen sorunu nedeni ile ülke sanayisi için ihtiyaç duyulan hammadde ithalatının ulaşılmasını imkansız hale getirmişti³.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte bağımsızlık kazanan Azerbaycan'ın önünde çözmesi gereken büyük problemler karşı karşıya kalmıştı. Öyle ki, 1990'ların başında Azerbaycan halkı kritik bir krize girmiş, yönetim zayıflığı, yasal dezavantajlar ve etnik bölünmeler nedeniyle gerileme dönemi başlamıştır. Tüm bu sorunları çözmek için, mantıklı, çok yönlü bir iç ve dış politika geliştirmek, onu uygulamak ve ülkenin doğal, teknik, ekonomik ve entelektüel potansiyelinde, sosyal ve politik enerjisinde etkin bir şekilde kullanmak gerekmektedir⁴.

Fakat, sorunları çözmek için ciddi adımlar atılmadığı için Azerbaycan'da ekonomik durgunluk ve kriz büyümüşü. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçiş nedeni ile büyük bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştı. Ekonomide yüksek işsizlik ve aşırı enflasyon dönemine girilmişti. Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyal-politik çevre, özellikle sanayi ve tarım gibi alanlarda ekonomik büyümeyi engellemektedir. Üretimdeki düşüş ve yüksek enflasyon oranları ekonomik krize ve toplumdaki sosyal ve ekonomik gerilimi arttırmıştı⁵.

Ülke Sovyet döneminin son yıllarından, yani, 1988'ten bu yana Ermeni saldırısına maruz kalmıştı. Sonuç olarak 12 Mayıs 1994'te ateşkes imzalandığı zaman topraklarının %20'sini kaybetmişti⁶.

Ekonomi de genel dengenin kurulması için gerekli reformların yapılmaması, devlet bütçesinin büyük bir kısmını savaş için harcaması, ülke ekonomisine yapılan yabancı yatırımların başarısızlığı ve sanayi sektöründeki özelleştirme gibi dezavantajlar Azerbaycan ekonomisi için ciddi bir krize yol açmıştır. Ayrıca savaşta topraklarının %20'sinin kaybedilmesi nedeni ile bir milyondan fazla insanın mülteci durumuna düşmesi ekonomideki krizi daha da arttırmıştır. Serbest piyasa ekonomisine

³ Elchin Süleymanov, Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi**, Doğu – Batı Matbaası, Bakü, 2016, s.7-10.

⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının onuncu yıldönümünde, (Çevrimiçi), <http://www.e-ganun.az/framework/4453>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

⁵ Süleymanov, Aras, **a.g.e.**, s.36

⁶ Ceferov, Aslanlı, **a.g.m.**, s.13.

geçiş stratejisinin olmaması, bu yıllarda uygulanan ekonomik kararları da tutarsız hale getirmiştir⁷.

Geçişin ilk yıllarındaki ekonomik durum, Ermenistan'la savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a ambargo uygulaması ve Çeçen savaşı nedeniyle iki büyük petrol boru hattının kullanılamaması, siyasi ve askeri sorunlar ülkedeki olumsuz durumlara etki eden faktörlerdendir. Kısacası, 1991-1994 yılları bağımsız Azerbaycan'ın tüm sorunlarla karşı karşıya kaldığı, kriz, savaş ve serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi istismara uğradığı bir dönem olmuştur⁸.

Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllar ülkede modern vergi sisteminin uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, savaştan kaynaklanan sorunlar nedeniyle milli gelirde önemli düşüşler olmuştur⁹. Aynı dönemde uygulanan yanlış ekonomik politikalar bankacılık, finansal sistem ve dış ticarete de ciddi sorunlar yaratmıştır¹⁰.

1992-94 döneminde, enflasyon dört haneli bir rakama yükselmiş, para politikasındaki sorunlar ve eksiklikler ekonomik krize yol açmış, krediler genellikle banka yöneticilerinin çıkarlarına göre verilmiştir¹¹.

Ülkedeki ekonomik kriz, üretimde hızlı bir düşüşe, daha yüksek fiyatlara ve devlet bütçesinde ciddi bir açığa neden olmuştu. Vergi toplama sistemindeki ve vergi indirimlerindeki eksiklikler nedeniyle devlet bütçesindeki gelirler önemli ölçüde azalmıştır. Kamu işletmelerine ve tarım sektörüne büyük ölçekli kredilerin öngörülemeyen ve kontrolsüz kullanımı ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu dönemde dış ticaret rakamları da giderek olumsuz bir eğilim kazanmaya başlamıştır. Ekonomik krizin bir diğer acı sonucu da para biriminin değerini kaybetmesiydi¹².

⁷ Modern Azerbaycan'ın Kurtarıcısı, (Çevrimiçi), <https://www.economy.gov.az/article/i%20qtisadiyyat%20naziri%20shahin%20mustafayevin%20muasir%20azerbaycanin%20xilaskari%20ve%20qurucusu%20serlovheli%20meqalesi%20azerbaycan%20qezeti%2015/29267>, (Erişim Tarihi: 7 Kasım 2019).

⁸ Süleymanov, Aras, **a.g.e.**, s.36s.13

⁹ Saleh Memmedov, **Enflasyon ve Maliye Piyasası**, Azərneşr, Bakü, 1998, s.48.

¹⁰ Rasim Hasanov, “Yeni Ekonomik Kalkınma Aşaması”, Bakü, **Azerbaycan Gazetesi**, 15 Eylül 2001, s.9

¹¹ Süleymanov, Aras, **a.g.e.**, s.35

¹² Bağımsız Azerbaycan, (Çevrimiçi), http://republic.preslib.az/az_c1.html, (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

1991 yılının haziran ayında Özel Mülkiyet Yasası kabul edilmişti. 1992 yılının ocak ayında ise katma değer vergisi uygulanmış ve iktisadi serbestleşme dönemine girilmiştir. Nisan ayında Dış Yatırım Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve ağustos ayında Banka Kanunu'nun yürürlüğe girmesi sonucunda piyasada Manat para birimi olarak kullanılmaya başlamıştı¹³.

1993-94 döneminde Ermeni – Azerbaycan arasında devam eden Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle reform sürecinde yavaşlama olmuştur. Ocak 1993'te, küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesiyle ilgili bir yasa yürürlüğe girmişti. Ocak 1994'te ise Manatın tek para birimi olacağına karar verilmişti. Mayıs ayında Ermenistan ile ateşkes anlaşması imzalandığında ekonomik geçiş hızlanmıştı. İcra İflas Kanunu haziran ayında kabul edilmiş ve bankaların konsolidasyon süreci başlamıştı¹⁴.

Kısacası, 1991 ile 94 arasındaki ekonomik geçiş dönemi çok yavaş çalışsa da birçok reformlar yapılmıştı. 1995-2000 yılları arasında ise özelleştirme, dış ticarete serbestleşme ve diğer bazı yapısal değişiklikler yapılmıştır¹⁵. Bu dönem ülke ekonomisinde gerileme olmakta, işsizlik oranı artmakta ve ekonomik depresyon yaşanmaktaydı. Depresyon döneminin göstergeleri olarak işsizliğin artmasını, birçok işletme ve kurumların iflas etmesini, ülke borçlarının artmasını, dış ticaretin azalmasını, yüksek deflasyonu, sürekli olarak küçülme eğilimlerini nitelendirebiliriz.

2.2 Özelleştirme ve Toprak Reform Örneği

Başbakan Haydar Aliyev'in iktidara dönüşünden sonraki dönem (1995-2003) her şeyden önce, ülkedeki siyasi istikrarın yenilenmesi, piyasa ekonomisine geçişi ve verimli ekonomik ilişkileri sağlayacak stratejik ekonomik reformların uygulanması sonucunda yüksek kaliteli ekonomik büyümenin ve depresyon sürecinin atlatılması dönemi olarak karakterize edile bilmektedir. Büyük ölçekli toprak reformu ve devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi gibi önemli reformların uygulanması bu dönemde başlatılmıştır. 1994 yılında 13 şirketten oluşan uluslararası konsorsiyum ile Azeri-

¹³ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Emlak, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/10221>, (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

¹⁴ Ayhan Kaynarca, "Azərbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, 2002, s.214-231.

¹⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1995-1998 yıllarında Devlet Emlakının Özelleştirilmesi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/9472>, (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

Chirag-Guneshli petrol sahalarının çalışmasına dair Başbakan Haydar Aliyev'in doğrudan teşebbüskarlığı ile imzalanmış "Yüzyıl Anlaşması"nın ilk ekonomik yararı kendini göstermeye başlamıştır¹⁶.

Ekonomik reformların uygulanmasındaki ana hedefi yeni mülkiyet biçimlerinin oluşturulması, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi olmuştur. Haydar Aliyev'e göre: *"Cumhuriyet'te bir piyasa ekonomisine ve serbest ekonomiye geçmek için, mülkiyet şekli değiştirilmeli ve özelleştirme devam etmelidir"*¹⁷.

7 Mart 1995'te Cumhurbaşkanı Cumhuriyet'te özelleştirmenin uygulama konuları ile ilgili kapsamlı bir toplantı yapmıştır. Başkan kendi konuşmasında özelleştirmenin gecikmesinin nedenlerini derinden analiz etmiş, nesnel ve öznel nedenler göstermiştir. Buradaki nesnel sebeplere, ülkenin savaşta olması, mültecilerin sorunu ve başkalarını örnek göstermiştir. Özelleştirme kanununun uygulanmasındaki gecikmenin öznel sebepleri olarak ise, muhalefet ve aynı zamanda devlet yapılarında temsil edilen ayrı ayrı dairelerin yapılan işleri önlemeye çalıştığını söylemiştir. Özelleştirme olmasını istemeyen kurumlar *"Özelleştirmenin uygulamasında fikir birliğinin olmaması"* iddiasını ileri sürmekteydiler. Onların iddialılarına göre, kimisi özelleştirme yapmak istiyor, kimisi istemiyor, kimisi onu yavaşlatıyor, engel oluyor, kimisi ise onu destekliyordu¹⁸. Bu iddialar karşısında Haydar Aliyev kesinlikle belirtmişti ki, *"Başkan olarak pozisyonum açık. Ben, cumhurbaşkanı olarak görev yapmaya başlamadan birkaç yıl önce Sovyetler Birliği'nin çöküşünde, Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandığı ve hatta Azerbaycan'ın bağımsızlık arayışı içinde olduğu zaman, özelleştirme ve ekonomik reformların destekçisi oldum, sadece bir destekçi olmakla kalmayıp, Azerbaycan'da uygulanmasının son derece gerekli olduğunu bile belirttim"* diye söylemiştir¹⁹.

Haydar Aliyev *"Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik politikası, piyasa reformlarının tutarlı bir şekilde yapılmasına dayanıyor. Bu reformların ana yönü*

¹⁶ Zehmet Şahverdiyev, "Haydar Aliyev'in İmzaladığı "Yüzyıl Sözleşmesi" Bağımsız Azerbaycan Ekonomisinin Temelidir", **Tarih ve Onun Problemleri Dergisi**, NO 2, 2013, s.132-139.

¹⁷ Tofiq Babayev v.d., **Bağımsızlığımız Sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 2, 1997, s.492.

¹⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Cumhuriyette Özelleştirmenin Uygulanmasına Yönelik Toplantıda Yaptığı Konuşma, (Çevrimiçi), <https://lib.aliyevheritage.org/az/4962292.html>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

¹⁹ Tofiq Babayev v.d., **Bağımsızlığımız sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 3, 1997, s.232.

devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, kişisel ve toplu girişimcilik girişiminin geliştirilmesi, üretim verimliliğinin artırılması ve ekonomik toparlanmanın hızlandırılması teşkil ediyor” diye bildirmişti²⁰. Azerbaycan’da emlak reformunu hızlandırmak, örgütlenmesin sağlamak için Başkan 8 Mart 1995’te “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Konusunda Pratik Tedbirler” hakkında karar imzalamıştı²¹. Kararda özelleştirme kanunu uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti’nde devlet mülkiyetinin özelleştirilmesinin gerekliliği gerekli hesap ediliyor ve devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi için bir devlet komisyonu kurulması amaçlanmıştı. Kararda devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi programının bir ay içinde cumhurbaşkanına sunulmasına talimatı verilmişti. Aynı zamanda, özelleştirmenin ana yönlerinin belirlenmesi, mülkün değerlendirilmesi yöntemleri, özelleştirilen devlet mallarının vatandaşlara devredilemez payının miktarı ve dağıtımına ilişkin kuralların belirlenmesi önerilmişti. Özelleştirme sürecinde vatandaşların sosyal korunmasını sağlayan önlemlerin gerçekleştirilmesinin, özellikle şehit aileleri ve mültecileri korunmanın daha önemli olduğu göz önünde bulundurulmuştu.

O zamanlar cumhuriyette çalışan yaklaşık 90 kadar bakanlık, komite ve şirket vardı ve bunlardan 64 tanesi bütçeden finanse edilmekteydi. Haydar Aliyev, bu kadar fazlalığa gerek olmadığını bildiriyor ve Bakanlar Kurulunun toplantısında açıkça söylemişti ki “Bir şeyi dikkate almalıyız ki, biz piyasa ekonomisi yolu ile gidiyoruz, eski sistemle devam edemeyiz. Yani, bu gelişmeyi geçmiş sistemlere dayanarak göremeyiz. Biz reformlar ve piyasa ekonomisi ile tutarlı bir yapı yaratmalıyız”²².

Bakanlar Kurulu’nun ilk toplantısında, Devlet Mülkiyet Komitesi Başkanı’nın özelleştirme konusunda Haydar Aliyev iki özelleştirme ilkesini ileri sürmüştü: birincisi, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesinde adaletli olmak gerekiyor, ikincisi, özelleştirme sürecinde, her yetkili devlet çıkarlarını korumalıdır²³.

²⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Cumhuriyette Özelleştirmenin Uygulanmasına Yönelik Toplantıda Yaptığı Konuşma, (Çevrimiçi), <https://lib.aliyevheritage.org/az/4962292.html>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

²¹ Devlet Emlakının Özelleştirilmesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/26044>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

²² Tofiq Babayev v.d., **Bağımsızlığımız sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 5. 1998, s.262.

²³ A.g.e., s.271

Bakanlar Kurulu'nun 8 Ocak 1996 yılındaki toplantısında iki önemli konuyu tartışmış, “Ekonomik yönetimin iyileştirilmesi hakkında” ve “Özelleştirmenin uygulanması hakkında” kararlar alınmıştı. Bu kararların uygulanması için Bakanlar Kurulu'na özel şartlar getirilmişti. Ancak, bu kararların uygulanması bazı nedenlerden dolayı doğru şekilde gerçekleştirilememiştir²⁴.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in sıkı çalışması ve çabaları sonucunda, 1995'in ortasında provokasyon ve komplolar engellenmiş, siyasi istikrar sağlanmış ve ekonomik kriz kısmen önlenmiştir. Depresyonun en temel özelliklerinden olan düşük üretim ve yüksek işsizlik alınmış olan önlemler sonucunda kontrol altına alınmıştır. Toprağın adil paylanması sonucunda köylüler tarımla uğraşmaya başlamış ve iş için şehirlere gitmek zorunda kalmamışlardır. Bu da şehirlerdeki işsizler ordusunun azalmasına neden olmuştur²⁵.

Bakanlar Kurulu 18-19 Temmuz 1996'da yeniden toplanmıştı. Bu toplantıda, Haydar Aliyev'in önceki toplantıda belirlediği görevlerin yerine getirilmediği konuşularak nedenleri araştırılmıştır. Sonuç olarak, bazı gerçekler ve eksiklikler ortaya çıkmıştı. Haydar Aliyev, işletmelerin ilk satışı için ilk açık artırmanın ülkede çok olumsuz bir durum yarattığını ve sonra iptal edilmesinin onu çok endişelendirdiğini söylemiştir. Haydar Aliyev, itirazlarını Devlet Mülkiyet Komitesi'ne ve Bakanlar Kurulu'na ileterek, özelleştirme programının, ülkenin ekonomik potansiyelini tam olarak kullanabilmek için güvenle uygulanması gerektiğini hatırlatmıştı. Haydar Aliyev şunu göstermişti ki, “*Tüm alanlarda özelleştirme, toprak reformu, sosyal adalet ilkesi hatırlanmalıdır*”²⁶.

Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra Azerbaycan piyasa ekonomisinin, serbest ekonomi yoluna gitmesini temin etmek alanında, yeni ekonomik yapılar, mülkiyet biçimlerinde ise yeni ilişkilerin kurulması için çok önemli önlemler almıştı. Uygulamaların bir sonucu olarak ekonomide özel sektörün gelişimi için bir taban kurulmuştu. Azerbaycan'da fiyatların serbestleştirilmesi ve tüm fiyatların

²⁴ Kurulu Toplantısında Haydar Aliyev'in Açılış Konuşması, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/AZ/8761126.html>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

²⁵ Haydar Aliyev Özel Sektörün Gelişimine Büyük Önem Veriyordu, (Çevrimiçi), <http://anl.az/download/meqale/xalqqazeti/2010/may/118907.htm>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

²⁶ Tofiq Babayev v.d., **Bağımsızlığımız sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 7, 1998, s.150.

liberalleşmesi sonucunda özel Azerbaycan'da özel sektör daha yoğun çalışmaya başlamıştı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra yapılan çalışmalarla tarım sektöründe üç yıl çeşitli engellerin ortadan kaldırılması ile toprak reform programı gerçekleştirilmişti. Üç yıllık yoğun işçilik sonucu 16 Temmuz 1996'ta «Toprak reformu hakkında» politik, ekonomik ve sosyal yasa kabul edilmişti²⁷.

Azerbaycan'da tarım alanında sosyalist ekonomik yapıdan, yeni ekonomik sisteme geçişinin yasal temeli atılmıştı. Bu alanda ortaya çıkan direnişlerin, engellerin aşılması, kararların alınmasında devletin büyük desteği vardı. Fakat, bu dönemde toprakların özel mülkiyete verilip verilmemesine veya kiralamanın gerekli olduğuna dair farklı görüşler vardı. Toprak Reformu Yasası, toprağın kime verilmesi ile ilgili tartışmaya son vermişti²⁸.

Kabul edilen yasa sonucunda toprakların özel mülkiyete verilmesi ile ilgili tartışma son bulmuş, fakat, şimdi de özel mülkiyete verilen toprakların tüm köylülere mi yoksa sadece kolektif ve eyalet tarlalarında çalışan köylülere mi verilmesi hakkında tartışılma başlatılmıştı. Konu ile ilgili Bakanlar Kurulunda tartışma başlatılmış ve sonuçta adil olmak ve köylülerin refahının iyileştirilmesi amacı ile toprakların köyde yaşayan herkese verilmesine karar verilmişti²⁹.

Toprak Reformu Yasası'nın bir sonucu olarak 1998'in başlarında 1.200 kolektif ve eyalet çiftliği kaldırılmış, 50 bin aileye toprak ve mülkiyet tahsis edilmişti. Tarım sektöründe mülkün özelleştirme politikası uygulanmış, bu dönemde 26.700 kamyonun %9,3'i, 31.300 traktörün %10,9'u özelleştirilmişti³⁰. 1997'nin son aylarından yılın sonuna kadar, tarım sektöründe 130 üretim tesisinin yarısı, 296 hizmet işletmesinin %59,1'i özelleştirilmişti³¹.

²⁷ Arazi Reformu Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/4207>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

²⁸ A.y.

²⁹ Tofig Babayev v.d., **Bağımsızlığımız sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 7, 1998, s.91.

³⁰ Ali Nağıyev v.d, **Haydar Aliyev ve Azerbaycan Ekonomisi**, Azərneşr, Bakü, 1998, s.223.

³¹ A.y.

13 Ağustos 1996'da Cumhurbaşkanı «Toprak Reformu Hakkında» Azerbaycan Cumhuriyeti hukukunun uygulanması için bir kararname imzalamıştı³².

16 Nisan 1997 tarihinde Haydar Aliyev ülkedeki ekonomik reformların gidişatına, köyde mevcut durumlara yönelik bir toplantıda, toprağın dağıtımı, özelleştirilmesi ve toprağın verimli kullanılması, toprağa özen gösterme konularını öne sürmüştü³³.

Bu reformların sonucu olarak 1 Temmuz 1997'de ülkede 27.800'den fazla yeni özel çiftlik, 19.300'den fazla tarımsal kooperatif, küçük işletmeler oluşturulmuştu³⁴.

2.3 Dış Politik İlişkiler : Uluslararası Örgüt Örneği

Hızla gelişerek modern bir ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası arenada büyük bir figür haline gelmiş, küresel jeopolitik alanda gerçekleşen süreçlere çabuk ve yeterli tepkisi ile dikkat çekebilmişti. Uzun yıllar boyunca dünyada sürekli olarak barışçıl ve gelişme politikası gerçekleştiren ülke bugün, küresel güvenlik sisteminin esasına dayalı olan bölgesel güvenliğe önemli bir katkıda bulunmuştur. Azerbaycan, uluslararası hukukun genel prensipleri rehberliğinde karşılıklı yarar sağlayan, işbirliğine dayalı açık dış politika programını başarıyla uygulamaktaydı. Güçlü ve güvenilir bir ortak olarak her alanda yeni girişimlere katılarak modern dünyaya entegrasyon politikasını başarıyla sürdürmekteydi. Azerbaycan'ın dünyadaki uluslararası ve hükümetler arası organizasyonlarla olan ilişkisi özellikle önem taşımaktaydı.

2.3.1 Azerbaycan ile Birleşmiş Milletler Arasındaki İlişkiler

Devletin bağımsızlığından sonra uluslararası hukukun teşekkülü konusu olarak Azerbaycan Cumhuriyeti dünya devletleri ile kapsamlı, karşılıklı işbirliği ve bağımsızlıklarını güçlendirmek amacıyla Birleşmiş Milletler üyesi olmak için gerekli ve tutarlı çalışmaları başlatmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti BM'ye 1991 tarihinde

³² Toprak Reformu İnsanların Refahını Artırmaya Hizmet Ediyor, (Çevrimiçi), http://anl.az/download/meqale/azerbaycan/azerbaycan_yanvar2009/67474.htm, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2019).

³³ Azerbaycan'daki Ekonomik Reformların Seyri ve Tarımdaki Mevcut Durumla İlgili Toplantıya Giriş ve Kapanış Konuşması, (Çevrimiçi), <https://lib.aliyevheritage.org/az/9706379.html>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2019).

³⁴ Nağıyev v.d., a.g.e, s.225.

verdiği dilekçesinde devlet bağımsızlığını ilan ederek, uluslararası güvenlik ve işbirliğinin güçlendirilmesine yardımcı olmak istediğini belirterek, BM şartlarına bağlı kalacağına ve yükümlülüklerini yerine getireceğini ifade ederek BM üyelerinden rica etmişti ki, onun kuruluşa üyeliğini kabul etsinler³⁵. 14 Şubat 1992 Azerbaycan'ın başvurusunu tartışan BM Güvenlik Konseyi, ülkenin bu kuruluşa üye olmasını tavsiye etmişti³⁶. BM Genel Kurulunun 46.Oturumunda, 2 Mart 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BM'ye kabulüne ilişkin bir karar kabul edilmiş ve aynı gün, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal bayrağı New York'taki BM merkezinin önünde yükseltilmişti. Dünya devletleriyle karşılıklı ilişkiler geliştirmek amacıyla 6 Mart 1992 New York'ta Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler'de Daimi Temsilciliği faaliyetlerine başlamış, aynı yılın Kasım ayında Azerbaycan'da Birleşmiş Milletlerin Daimi Misyonu açılmıştır³⁷.

Azerbaycan'ın BM'ye katılımı egemenliğin ilk aşamalarında aşağıdaki sebeplerden dolayı çok önemliydi³⁸:

- Elde edilmiş egemenliğin doğrulanması, güçlendirilmesi, uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi;
- Uluslararası hukukun konusu olması gerçeğinin doğrulanması ve uluslararası politik sürecin tam bir katılımcısı olmak;
- Dünya ülkeleriyle yüksek düzeyde diplomatik ilişkiler kurulması;
- Ülkenin ekonomik ve sosyal-kültürel yaşamında olumlu değişiklikleri elde etmesi, bu alanlarda uzmanlaşmış BM ajanslarıyla işbirliği kurulması;
- Bilgi kuşatmasını kırarak Azerbaycan'ın gerçekleri, her şeyden önce Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu hakkında nesnel ve doğru bilgileri dünya topluluğuna göstermek;
- Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında, halkların kapsamlı gelişmesi için koşulların yaratılması, insan hak ve özgürlüklerinin korunması, küresel

³⁵ Elnur Kelbizade, “Azerbaycan'ın BDT'na Üye Olunmasının 22.yılı”, (Çevrimiçi), **Halk Gazetesi**, 2 Mart 2014, <http://anl.az/download/meqale/xalqgazeti/2014/mart/356018.htm>, 12 Kasım 2019.

³⁶ A.y.

³⁷ Birleşmiş Milletler ve Azerbaycan, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/173/birlesmis-milletler-teskilati>, (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2019).

³⁸ Hadı Recebli, **Birleşmiş Milletlerin Uzman Kurumları**, Azerbaycan Matbaası, Bakü, 2003, s.138.

sorunların ele alınmasında dünya topluluğunun ortak çabalarına katkıda bulunmak.

Azerbaycan dünyada barışın ve güvenliğin korunmasına, huzur içinde yaşamaya, eşit ortaklık ile ilgili konularda ilgili taraf olduğunu, bu ilkelerin devlet tarafından tutulan siyasi çizgiye her zaman uyumlu olduğunu kabul etmiştir. İnsanlığı tehdit eden küresel sorunların çözümü yönünde işbirliği Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir yere sahip olmaktadır.

Azerbaycan BM'de faaliyet gösteren Daimi Temsilciliği hem BM, hem de uzman kuruluşları ile siyasi, ekonomik, bilimsel ve teknik, kültürel ve insani alanlarda yoğun işbirliği yapmaktaydı. Siyasi işbirliğinin temel amacı Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlığının genişleme anında uluslararası toplumun çatışmaya odaklanması, yaşanan olaylara dikkat edilmesi ve dünya topluluğunda nesnel geri bildirimin oluşumundan ibarettir.

BM Şartının 39.maddesi uyarınca, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına 1988 yılından³⁹ bu yana yapmış olduğu açık saldırganlığını önlemesine bağlantılı olarak Azerbaycan Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine, Güvenlik Konseyi Başkanına müracaat ederek bu saldırganlığın derhal durdurulmasına, uluslararası hukuk normları ve BM Şartının açık ihlallerini önlemesi, çatışmanın barışçıl, politik olarak çözülmesine yardım gösterilmesi için çağrı yapmıştır⁴⁰. BM Genel Sekreteri çatışma bölgesindeki durumu incelemek için 1992 Mart ayının ortalarında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Özel Temsilcisi, eski ABD Dışişleri Bakanı Sayrus'un liderliğindeki heyetini, Bakü, Dağlık Karabağ ve Erivan'a göndermiş, kendisi de BM Güvenlik Konseyine ziyaretin sonuçlarını bildirmişti. 1992-1993 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlığının artmasıyla bağlantılı olarak Güvenlik Konseyi Başkanının 6 bildiriminde, aynı zamanda Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 və 884 sayılı kararlarında bölgesel bütünlüğü, egemenliği ve sınırların dokunulmazlığına duyulan gereksinimin belirtildiği, işgal kuvvetlerinin Azerbaycan'ın

³⁹ Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu, (Çevrimiçi), <http://www.justice.gov.az/categories/22>, (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2019).

⁴⁰ Elçin Ehmedov, "Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ne Üye Seçilmesi Ülkenin Diploması Tarihinde Büyük Bir Başarıdır", (Çevrimiçi), **Halk Gazetesi**, 28.10.2011, <http://anl.az/download/meqale/xalqqazeti/2011/oktyabr/209426.htm>, (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2019).

işgal altındaki bölgelerinden derhal geri çekilmesi, ateşkes elde edilmesi ve müzakereler yoluyla çatışmaya son verilmesini talep etmişlerdi⁴¹.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Eylül 1994'te BM Genel Kurulunun 49.oturumuna katılarak, uluslararası organizasyonun tribününden ülkesiyle ilgili, özellikle Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması ve Dağlık Karabağ sorunu hakkındaki gerçekleri dünya topluluğunun dikkatine iletmıştır. Haydar Aliyev, Ekim 1995'te bu yüksek kurulun 50. yıldönümü vesilesiyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısına katılmış ve dünya devletlerine hitap ederek, mevcut küresel problemlerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin asıl konumunu açıklamış, özellikle Ermeni saldırganlığının ortadan kaldırılmasıyla ilgili uluslararası çabaların artırılmasına çağırıştır⁴². Eylül 2000'de BM Binyıl Zirvesi'nde konuşan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusundaki tutumunu tekrar beyan etmiştir⁴³. Güvenlik Konseyi'nin malum 4 kararnamesinde Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgali altındaki Azerbaycan topraklarından derhal, tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi talep edilmişti. Ek olarak, kararlar Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymakta, aynı zamanda topraklarından sürülen Azerbaycanlıların, vatanlarına dönme hakları da doğrulanmaktaydı⁴⁴. Barış tehdidi, barış ihlali veya bir saldırganlık eyleminin olup olmadığını belirlemek, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında ana sorumluluk BM Güvenlik Konseyi'nin müstesna yetkisine aittir.

2.3.2 Azerbaycan ile Avrupa Konseyi Arasındaki İlişkiler

1993 yılında ülkenin dış politikasında bazı önemli ve acil değişiklikler yapıldı. Belirlenen değişikliklerden biri de ülkenin uluslararası ilişkilerini güçlendirmek ve Azerbaycan ile ilgili gerçekleri uluslararası topluma ulaştırmaktı. 1991 yılında devlet bağımsızlığının ilanından sonra, ülkedeki ekonomik ve politik sorunların çözümü Azerbaycan'ın küresel ekonomik ve politik entegrasyon süreçlerine katılımına ve

⁴¹ A.y.

⁴² Aliş Gasimov, "Azerbaycan BM Kürsüsünü Ulusal Çıkarları için Başarıyla Kullanıyor", (Çevrimiçi), **Azerbaycan Gazetesi**, 2 Mart 2012, <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2012/mart/236856.htm>, (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2019).

⁴³ A.y.

⁴⁴ Birleşmiş Milletler İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://mfa.gov.az/az/content/751>, (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2019).

uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliğine dayanmaktaydı⁴⁵. Bu dönem ülkenin Batı'ya entegrasyon politikasının önemli önceliklerinden biri de uluslararası kuruluşlarla üst düzey irtibatlar kurmaktı⁴⁶. Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasının önemli yönlerinden biri, Avrupa Konseyi ile ilişkilerin kurulmasıydı⁴⁷. Geçmiş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nden başka, Batı ülkeleri ve Avrupa'nın politik ve ekonomik örgütleri ile ilişkilerin kurulması son derecede önemliydi. Avrupa Konseyi'ne üyelik Azerbaycan'a kendi bölgelerinin Ermenistan tarafından işgalini dünya topluluğuna göstermek için bir şans verdi. Çünkü Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi milletvekillerinin Dağlık Karabağ ihtilafı ile ilgili yeterli bilgileri yoktu. Avrupa Konseyi'nin bir üyesi Ermenistan bir başka üye Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmişti. Bunun sebebi ise Ermeni lobisinin propagandası ve faaliyetleri, aynı zamanda Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi gibi bir tribünde bulunmamasından kaynaklanmaktaydı.

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne katılması zaman almıştı. İlk adım olarak Azerbaycan Cumhuriyeti 20 Ocak 1992 Avrupa Konseyi'ne "Özel misafir" statüsü almak için müracaat etmişti⁴⁸. Fakat, Avrupa Konseyi'nin Güney Kafkasya'ya genişleme hazırlık eksikliği nedeniyle Azerbaycan'ın bu arzusu gerçekleşmemişti. 28 Haziran 1996 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Bürosu Azerbaycan'a "Özel misafir" statüsü vermeye karar vermişti. Bu statü Azerbaycan'a verdikten sonra Avrupa Konseyi ve Azerbaycan arasında farklı faaliyet alanlarını kapsayan kapsamlı bir işbirliği programı geliştirilmişti. Programın Azerbaycan'da demokratik kurumların geliştirmesi, idari yapıların ve adli sistemin yeniden inşası, ulusal mevzuatın Avrupa sistemine ayarlanması, eğitim, bilim, kültür ve diğer alanların gelişimine yardım etmek amacı vardı⁴⁹.

⁴⁵ Elçin Ahmedov, "Haydar Aliyev'in Dış Politika Yönü Yeni Bir Aşamada Dinamik Şekilde Geliştiriliyor", **Halk Gazetesi**, No: 99, 2013, s.4.

⁴⁶ Novruz Memmedov, **Dış Politikanın Azerbaycan Modeli**, Çaşıoğlu Yayın evi, Bakü, 2012, s.282-285.

⁴⁷ Musa Gasımlı, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası**, Murtecim Yayın evi, Bakü, 2015, s.410.

⁴⁸ Kemale Hesenova, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ile İlişkiler", **Tarih ve Onun Problemleri Dergisi**, No 4, 2009, ss.235-239.

⁴⁹ Gasımlı, **a.g.e.**, s.416-417.

13 Haziran 1996'de Haydar Aliyev Avrupa Konseyi Genel Sekreterine bir mektup göndererek bu organizasyonda Azerbaycan'ın diğer devletlerle aynı hukuka sahip olmasına ve "Avrupa İnsan Hakları ve Özgürlükleri Sözleşmesi"ne katılma isteğini dile getirmişti. Azerbaycan ve Avrupa Konseyi arasında işbirliğini genişletme yolunda en önemli adım Haydar Aliyev'in 20 Ocak 1998'de imzaladığı "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Avrupa Konseyi Arasında İşbirliği Derinleştirme Önlemleri" üzerine kararnamesi olmuştu⁵⁰.

16 Ağustos 1998'te Azerbaycan'da basın sansürü kaldırılmıştı⁵¹. Bu kararname, Azerbaycan'da sansürün kaldırılmasının, konuşma özgürlüğünün ve medya özgürlüğünün sağlanması, ciddi demokratik reformların yapılmasının, Anayasa Mahkemesinin kurulmasının ve başka demokratik bir toplumun temel özelliklerini yansıtanın yanı sıra Azerbaycan'ın Avrupa Şurası'nın üyesi olmak için önemli bir adımıydı⁵². Bundan başka, 1996 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Avrupa Konseyi arasında İşbirliği Programlarının Uygulanması Hakkında", 22 Ocak 1998'te "İnsan Haklarının ve Vatandaş Özgürlüklerinin Korunması Üzerine", 6 Ağustos 1998'te "Konuşma, Görüş ve Bilgi Özgürlüğü Üzerine", 14 Mayıs 1999'ta "Avrupa Konseyi ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki işbirliğini derinleştirme ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa'daki Çıkarlarını Koruma Önlemleri Hakkında" ve başka imzalı kararnameler, siparişler ve diğer belgeler Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne katılmasına neden olan faktörlerden olmuştur⁵³. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1998'te Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin heyetini memnuniyetle karşılayarak ülkenin Avrupa Konseyine üye olma isteklerini yeniden dile getirmişti⁵⁴. 15 Mayıs 2000 Avrupa Konseyi Siyasi Komitesi Azerbaycan'ın üye olması ile bağlı olumlu yorumlar yapmıştı. 28 Haziran 2000 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin bir sonraki oturumu yapılmıştı.

⁵⁰ Azerbaycan – Avrupa Konseyi, (Çevrimiçi), <http://www.coe.mfa.gov.az/az/content/3>, (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2019).

⁵¹ A.y.

⁵² Sahibe Gafarova, "Haydar Aliyev'in Dış Politika Kursu ve AŞPA ilişkileri", **İki Sahil Gazetesi**, No: 61, 2013, s.11-12.

⁵³ Avrupa Konseyi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/189/avropa-surasi>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

⁵⁴ Elçin Ahmedov, **Azerbaycan'ın Dış Politikası: Uluslararası Güvenlik ve İşbirliği Kuruluşlarıyla İlişkileri**, Letterpress Yayın evi, Bakü, 2013, s.169-203.

126 milletvekili oylamaya katılarak 120 kişi lehine, 1 kişiye aleyhine, 5 kişi tarafsız kalmakla Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa Konseyi'nin üyesi olmasına olumlu karar kabul edilmişti⁵⁵. 10 Ocak 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Meclisi ülkenin Avrupa Konseyi'ne 1949 kararnamesi ile katılmasına dair karar kabul etmişti⁵⁶. Son olarak, 17 Ocak 2001'de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'ne üye olmasının kabulüne karar verilmişti⁵⁷. 25 Ocak'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa Konseyi'nin üyesi olmuş ve üyeliğin sembolü olarak Avrupa Konseyi'nin binasının önünde devlet bayrağı asılmıştı. Bu bağımsız bir Azerbaycan devletinin dış politika alanında şimdiye kadar aldığı en büyük başarılarından biri olmuştu. Azerbaycan'ın Avrupa ülkeleriyle işbirliği sürecinde Avrupa Konseyi'ne eşit haklı üye olması cumhuriyetin önemli sorunlarının uluslararası topluluğa taşımak ve dünya topluluğunun nesnel yorumunun kazanılması açısından önemli bir adımdı. Ocak 2001'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ne üye kabul edilen Azerbaycan demokratik bir toplumun değerlerine dayanan yapı işlerini üstlenmişti. 9 Şubat 2001'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi yanında diplomatik temsilciliği kurulmuş ve bundan sonra Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin oturumlarında üye gibi katılmaya başlamıştı⁵⁸.

2.3.3 Azerbaycan ile Bağımsız Devletler Topluluğu Arasındaki İlişkiler

Yeni bağımsız bir ülke olarak, yabancılarla, uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla ilişkiler Azerbaycan için çok önemliydi. Azerbaycan bağımsızlığını kazanma sürecine paralel olarak Ermenistan'ın toprak iddialarına ve işgaline maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si işgal olunmuş, genellikle yaklaşık 1 milyon insan mülteci durumuna düşmüştür. Özellikle 1990'ların ilk yarısında Azerbaycan bağımsızlığının güçlendirilmesi, ama aynı zamanda Ermenistan tarafından topraklarının işgal sorununa adil bir çözüm elde etmek

⁵⁵ Avrupa Konseyi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/189/avropa-surasi>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

⁵⁶ Ahmedov, **a.g.e.**, s.169-203.

⁵⁷ Avrupa Konseyi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/189/avropa-surasi>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

⁵⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi yanında Diplomatik Temsilciliğin Kurulması, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/2601>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

için çok taraflı ve etkili ilişkiler kurmak zorundaydı. Bu bağlamda, Bağımsız Devletler Topluluğu ile olan ilişkiler, Azerbaycan'ın dış politikasının ana yönlerinden biriydi⁵⁹.

Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyeliği ve Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin normalleşmesi Haydar Aliyev'in dış ve iç politikası sayesinde mümkün olmuştu. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ederken Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'i 30 Ağustos 1991 yılı tarihli 181-XII No'lu açıklamasında yazılmıştı ki *“Azerbaycan Cumhuriyeti ile Sovyet Cumhuriyet'leri arasındaki etkili ekonomik ve kültürel ilişkileri bu cumhuriyetlerin dost halklarına sempati duygusunu göstererek Azerbaycan'la birlikte bağımsız Letonya, Litvanya, Estonya, Moldova, Gürcistan, Ukrayna ve Belarus Cumhuriyet'leri arasında karşılıklı yarar temelinde daha fazla işbirliği geliştirileceğinden emin olduğunu”* bildirmekteydi⁶⁰.

Sonuç olarak Bağımsız Devletler Topluluğu ile olan ilişkiyle dair ilk resmi açıklamasını ise Haydar Aliyev yazar ve gazeteci Alexander Prokhanov'la olan röportajında bildirmiştir. Haydar Aliyev röportajında şunları söylemiştir: *“Ulusal ekonomimizin canlanmasını ben piyasa ilişkilerinde görüyorum. Her çeşit uygar pazarda, girişimcilikte, ticari bankalarda, yabancı sermayenin celp edilmesinde, aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde toplanan olumlu yönlerde görüyorum. Azerbaycan pazarının kapıları bizimle karşılıklı hızla işbirliği yapmak isteyen herkesin yüzüne açıktır”*⁶¹.

Belirli hazırlıklardan ve ön konuşmalardan sonra artık Eylül 1993'ün başında Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olacağına dair beklentiler vardı. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis'i Moskova'da Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye devletlerin devlet başkanlarının Eylül 1993'te yapılacak olan bir toplantısına Azerbaycan Cumhuriyeti heyetinin katılması ile ilgili bir karar almıştı⁶².

⁵⁹ Farhad Mammadov v.d., **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikasının Ana Yönleri**, Poliarat Matbaası, Bakü, 2017, s.595.

⁶⁰ Konsey Açıklaması, (Çevrimiçi), http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr4_4.pdf, (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2019).

⁶¹ Haydar Aliyev'in Yazar Prokhanovla Reportaj, (Çevrimiçi), http://elibrary.bsu.az/H_Aliyev/H_1/files/assets/basic-html/page58.html, (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2019).

⁶² BDT'ye üye Devletlerin Hükümet Başkanları Toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Katılımına Karar Verilmesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/8564>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).

6-8 Eylül 1993 tarihlerinde Azerbaycan temsilcilerinin Rusya Federasyonu'na resmi ziyareti gerçekleşmişti. Ziyarete Azerbaycan-Rusya ilişkileri tartışılmış ve bu toplantı sonucunda Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılımı ile ilgili genel bir karar alınmıştı⁶³.

Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyelikle ilgili durum 13, 14 ve 20 Eylül Azerbaycan Parlamentosu'nda yaygın olarak tartışılmış ve 20 Eylül 1993'te Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma kararını kabul etmişti⁶⁴.

24 Eylül 1993 tarihinde, Haydar Aliyev Kremlin'de Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na giriş belgelerini imzalamış, böylelikle, Bağımsız Devletler Topluluğu Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılması hakkında karar kabul edilmişti⁶⁵.

Böylece, Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılım süreci tamamlanmıştır. Ancak, Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliğine ilişkin olarak hem ülke içinde hem de yurt dışında iddialar dile getiriliyordu ki, güya Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyelik Azerbaycan'ın bağımsızlığının kaybına, ya da Azerbaycan'ın "eski sisteme" dönüşüne yol açacaktır. Haydar Aliyev 10 Ekim 1993'te, Cumhuriyet Sarayı'ndaki yemin töreninde tüm bu iddialar reddetti: *“Bazı çevreler Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyeliğini tehlikeli vaka olarak yazmaya çalışıyorlar. Bu, yanlış fıkirdir. Azerbaycan Bağımsız Devletler Topluluğu'nda kendi bağımsızlığını koruyacak ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına kesinlikle zarar getirmez”*⁶⁶.

Azerbaycan Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmakla birkaç yönde hedeflerine ulaşmak istemiştir. Bu hedefler Haydar Aliyev'in önce Cumhuriyet Yüksek Sovyet'i Başkanı olarak, daha sonra ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Başkanı

⁶³ Dış Politika Faaliyetlerinin Tarihi, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f4_1.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).

⁶⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Bağımsız Devletler Topluluğuna Katılma Kararı, (Çevrimiçi), <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/60>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).

⁶⁵ Bağımsız Devletler Birliği, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/content/947>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2019).

⁶⁶ Tofiq Babayev v.d., **Bağımsızlığımız sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 1, 1997, s.297-299.

olarak verdiği kararlarda, aynı zamanda üst düzey yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda ve bilimsel çalışmalarında görölebılır. Bu amaçlardan biri, Azerbaycan ile eski Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki tarihsel, politik, kültürel ve özellikle ekonomik bağları dikkate alınması, 70 yıldır şekillenen karmaşık ekonomik sistem göz önüne alındığında bunların derhal reddedilmesiyle ortaya çıkan risklerin azaltılması olmuştur.

24 Aralık 1993'te Haydar Aliyev Bağımsız Devletler Topluluğu Devlet Başkanları Yönetim kurulu toplantısında özel bir açıklama yapmıştır: “*Açıklamada, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısının 6 yıl boyunca devam eden saldırganlığın ağır sonuçları, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi, sivillerin toplu şekilde öldürölmesi, işgal altındaki bölgelerde bir etnik temizlik politikası yürütölmesi, 1 milyon Azerbaycanlının ev kaybı ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Ermenistan'ın işgalini durdurmak için nüfuzunu kullanmadığı özellikle vurgulanmıştı*”. Haydar Aliyev'in açıklamasında “*Rusya başta olmakla, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye devletlere özel bir mesaj vermiş, savaşın ve işgalin devam etmesinin tüm BDT alanını ve birliğini riske soktuğunu vurgulamıştı. Haydar Aliyev ayrıca, maddi zararları belirlemek ve Azerbaycan'da işlenen suçları değerlendirmek için BDT üye devletlerinin temsilcilerinden oluşan özel bir komisyon kurulmasının önemle arz etmiştir*”⁶⁷.

BDT'nin Karabağ sorununda rolü ateşkesin elde edilmesi olmuştur. Böylece, BDT Parlamento Meclisi'nin katılımıyla Mayıs 1994'te Bişkek Protokolü imzalanmıştı⁶⁸

Haydar Aliyev BDT devlet başkanlarının 1997, 1998 ve 1999 yıllarındaki zirve görüşmelerinde Rusya'nın Ermenistan'a askeri yardımlar etmesi hakkında defalarla konuşmuştur. Bu konu, Azerbaycan yetkililerinin Rus yetkililerle yaptığı görüşmelerde de tartışılmıştır⁶⁹.

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ Tahir Gaffarov, **Azerbaycan Tarihi**, Elm Yayın evi, Bakü, Cilt 7, 2008, s.271-272.

⁶⁹ Gasımlı, **a.g.e.**, s.511-514.

2.3.4 Azerbaycan ile İslam İşbirliği Teşkilatı Arasındaki İlişkiler

Azerbaycan Cumhuriyeti 8 Aralık 1991'de Dakar'da İslam İşbirliği Teşkilatının 5.Zirve toplantısında üye gibi kuruluşa kabul edilmiştir. Azerbaycan, İİT'na seçilen eski Sovyet Cumhuriyetlerinin ilkidir. İİT, Azerbaycan'ın üye seçildiği ilk büyük uluslararası organizasyonlardan biridir⁷⁰. İİT'na üyelik Azerbaycan'ın İslam dünyasına yönelik politikasını güçlendirmek için ciddi bir adım sayılmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatına üye olmak Azerbaycan'a aşağıdaki önemli fırsatları sunmuştur⁷¹:

- Arap ve İslam dünyası ile ilişkilerin güçlendirilmesi, İslam dünyasının çeşitli politik, ekonomik ve kültürel projelerine katılma ayrıca Azerbaycan'ı bu ülkelerde tanıtmak için fırsat elde edilmesi.
- Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren, İslam dini, Azerbaycanlıların ortak yaşamına geri dönmeye başlamıştı. İslam dünyası ile yakınlaşma politikasına daha çok Haydar Aliyev tarafından özel dikkat gösterilmekteydi. Azerbaycan'ın İslam dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu defalarca dile getirmişti. Ayrıca, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan İslam dini dünyası Sovyetler Birliği'nin Ateist ideolojisinin çöküşünden sonra canlanmaya başlamıştı. Nüfusunun %98'i Müslüman olan bir ülkenin Müslümanların en büyük uluslararası İslami örgütüne üyeliğini göz ardı edemezdi.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İİT'na katılması diğer saygın uluslararası kuruluşların Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecine dahil edilmesine yardımcı olmuştur.

1991'de Azerbaycan Hükümeti'nin talebine cevap olarak İİT Genel Sekreteri Hamid El-Gabid kendi başkan yardımcısının önderliğindeki bir heyetini Azerbaycan'da sosyal-politik durum ve Dağlık Karabağ'daki durum hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için bölgeye göndermişti⁷². Bu ziyaretin ardından Azerbaycan hükümeti İİT ile olan bağlarını güçlendirmeye devam etmiş ve Dağlık Karabağ ihtilafı çözme sürecinde güçlü ve kalıcı bir rol almıştı.

⁷⁰Azerbaycan – İslam İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/ar/6958380.html>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2019).

⁷¹ Farhad Mammadov, v.d., **a.g.e.**, s.619.

⁷² Azerbaycan – İslam İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/ar/6958380.html>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019).

Dağlık Karabağ sorununa ilişkin İİT soruşturması 25-29 Nisan 1993 tarihinde Karaçi'de düzenlenen 21.İİT Dışişleri Bakanları Konferansında Ermeni-Azerbaycan sorunu konusunda bir kararın alınmasına yardımcı olmuştur. Bu karar birçok konuda Azerbaycan için büyük önem taşımaktaydı. İlk olarak, İİT Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırmasını kınadı, Ermenistan'ı işgalci bir devlet olarak nitelendirdi, işgal altındaki tüm topraklardan Ermeni silahlı kuvvetlerinin derhal ve koşulsuz olarak çekilmesini talep etmişti. Sonunda, İİT sorunu halletmek amaçlı “Devletlerin Toprak Bütünlüğüne ve Uluslararası Kabul Görmüş Sınırlara Dayanarak” barışçıl bir çözüm için çağrıda bulunmuştu⁷³.

Bir yıl sonra, Aralık 1994'de Kazablanka'da İİT Üyesi Devletlerin Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili önemli bir karar alınmıştı. Kararda, Ermeni saldırganlığı sonucu yerinden edilen yaklaşık 1 milyon vatandaşa ev sahipliği yapan Azerbaycan'a ekonomik ve insani yardım sağlanmasını öngörülmüştü. Kararda ayrıca dört BM kararının uygulanması ve Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından derhal ve koşulsuz olarak çekilmesi çağrısında bulunmuştu. Ek olarak, 1996 yılında Cakarta'daki 24.İİT Dışişleri Bakanları Toplantısı'ndaki kararın isminin değiştirilerek “Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Tecavüzü” olarak nitelendirilmesi Azerbaycan için büyük bir başarıydı. Bu kararlara ek olarak, Doha'da Kasım 2000'de Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde kabul edilen diğer önemli kararlar Azerbaycan için büyük önem taşımaktadır. Kararın önemi, İslami ve uluslararası kuruluşların dikkatini, işgalcilerin mimari anıtların yıkımı sorununa çekmesidir⁷⁴.

İİT'nin Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili kabul ettiği tüm kararları (22'den çoktur) genel olarak aşağıdaki gibi gruplandırılabilir⁷⁵:

- Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma ile ilgili "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne saldırması hakkında" kararlar;

⁷³ İslam İşbirliği Teşkilatı Ermenistan'ı Saldırgan ve Hocalı Trajedisini Soykırım Olarak Tanıyan ilk Örgüttür, (Çevrimiçi), <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2012/dekabr/287168.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019).

⁷⁴ İslam İşbirliği Teşkilatı, (Çevrimiçi), <http://riyadh.mfa.gov.az/content/59>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

⁷⁵ Farhad Mammadov, v.d., a.g.e., s.625.

- Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ekonomik yardım sağlama kararları;
- “Ermenistan Cumhuriyeti'nin saldırganlığının bir sonucu olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal edildiği bölgelerinde İslam tarihi ve kültürel anıtların, kutsal yerlerin imhası ve yıkımı” hakkında veya “İslam'da kutsal kabul edilen türbelerin korunması” veya “Kültürel ve sosyal konularla ilgili” raporlar ve kararlar.

Bütün bu kararlar Azerbaycan için büyük siyasi öneme sahip olmaktadır. Diğer yetkili kuruluşlar tarafından kabul edilen kararları ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekliyor ve açıkça Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısını kınamaktadırlar. Ayrıca, İİT kararlarının özelliği, uluslararası örgütler tarafından Dağlık Karabağ sorunu üzerine benimsenen kararların uygulanmasını gerektirmeleridir.

Böylece, İİT'la uluslararası örgütlerde çok taraflı işbirliği Azerbaycan'ın pozisyonunun güçlendirilmesine, İslam dünyası ile ilişkilerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

2.3.5 Azerbaycan ile NATO Arasındaki İlişkiler

Azerbaycan kendisinin çok yönlü bir dış politikasını uygularken güvenlik sorunlarına her zaman büyük dikkat etmiştir. Bu nedenle, Azerbaycan modern dünyanın en büyük askeri ittifakı - NATO ile ilişkilere özel önem vermiş ve bu işbirliğini etkili ve dengeli dış politika için önemli bir faktör olarak kabul etmiştir. Azerbaycan ile NATO arasında ilk temasların tarihi Azerbaycan'ın birkaç Orta ve Doğu Avrupa ülkesi ile birlikte yeni oluşturulan NATO Danışma Forumu'na - Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine üyeliği 1992 Mart ayına denk gelmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti ve NATO arasındaki ortaklığın temeli Azerbaycan halkının lideri Haydar Aliyev'in 4 Mayıs 1994 tarihinde “Barış İçin Ortaklık” programının çerçeve belgesinin imzalanması ile koyulmuştur⁷⁶.

⁷⁶ Azerbaycan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Kurumlarıyla İlişkileri Gün Geçtikçe Derinleşiyor, (Çevrimiçi), <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2011/noyabr/215579.htm>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO ile ortaklığı Avrupa-Atlantik yapılarla entegrasyon amacına hizmet etmektedir. Azerbaycan-NATO ortaklığında ana yönleri siyasal diyalog, barış destek operasyonları, ortaya çıkan güvenlik tehditleri ve ana vurgu savunma meselelerine yönelen geniş konular üzerinde pratik işbirliğinden ibarettir. Kararsızlık, çatışma ve tehditlerin üstesinden gelmek Azerbaycan'ın ortak çıkarlarına dayanarak NATO ile İşbirliği Konusu Azerbaycan'ın Uluslararası Güvenlik ve Askeri Doktrin kavramına yansımıştır⁷⁷. Böylece, Azerbaycan'ın askeri mevzuatı NATO standartlarını kullanarak daha da güçlendirilmiştir. Azerbaycan bireysel ortaklık sorunlarının belirtildiği ana belgelerde amaç ve ilkeleri uygulamak amacıyla NATO'nun ortaklık düzenlemelerini aktif olarak kullanmaktadır. Azerbaycan'ın NATO ile özel ortaklığının amaçları ve ilkeleri temelde Azerbaycan'ın Barış İçin Ortaklık Sunum Dokümanı (1996) Planlamasında, Analiz Sürecinde (1997) ve Bireysel Ortaklık Eylem Planında (2004) yansıtılmıştır. Bu belgeler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savunma ve güvenlik alanındaki reformlar uygulanmasını, NATO standartlarına uygun askeri gelişme planlamasını, NATO operasyonlarına katılımı, enerji güvenliğinin sağlanmasını, acil durum hazırlığını, ortaya çıkan güvenlik zorluklarıyla mücadeleleni, ayrıca çevre ve kamu diplomasisi alanında işbirliği yapma niyetini göstermektedir⁷⁸.

1999 yılında Azerbaycan, NATO'nun Kosova'daki barış koruma operasyonlarını desteklemek için bir askeri birlik göndermiştir. Bunun sonucunda da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Silahlı Kuvvetleri NATO Birlikleri ile ortak operasyonlarda deneyim kazanmış, NATO standartlarına aşina olmuş ve barışı koruma birliklerinin profesyonelliğini arttırmıştır⁷⁹.

Azerbaycan “Barış İçin Ortaklık” programının ilkelerine dayanarak NATO ile ortak ilgi alanı olan çok çeşitli konularda siyasi diyalog yürütmektedir. Farklı biçimlerde ve seviyelerde yürütülen diyalog içinde ortaklık, bölgesel güvenlik,

⁷⁷ Doktrin, (Çevrimiçi), <http://migration.gov.az/images/pdf/026fa4b410a33801f3dd49643726cf2a.pdf>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

⁷⁸ Azerbaycan ve NATO İşbirliği Hakkında, (Çevrimiçi), <http://nato-pfp.mfa.gov.az/az/content/18>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

⁷⁹ Uluslararası Barışı Koruma Operasyonlarına Katılım, (Çevrimiçi), <https://mod.gov.az/az/beynelxalq-sulhmeramli-emeliyyatlarda-istirak-027/>, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019).

Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu, NATO operasyonlarına katılım, Afganistan'da güvenliğe katkıda bulunmak, güvenlik için oluşan diğer unsurlar tehditleri ve başka güncel konular tartışılmakta, yanı sıra pratik işbirliğin durumu değerlendirilmektedir. Karşılıklı anlayışa dayanarak yapılmakta olan üst düzey politik diyalog pratik işbirliğinde ilerlemeyi sağlamaktadır⁸⁰.

NATO ve Azerbaycan arasında demokratik, kurumsal ve savunma reformları ve diğer birçok alanda pratik işbirliği aktif olarak geliştirilmektedir. Azerbaycan'ın, "Bireysel Ortaklık Eylem Planı" aslında Azerbaycan ile NATO arasındaki işbirliği programını onaylamaktadır⁸¹.

Sonuç olarak Azerbaycan Avrupa-Atlantik standartlarına ulaşmak istemekte ve aynı zamanda Avrupa-Atlantik yapılarıyla işbirliğini genişletmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle, güvenlik sektörü reformlarına ve demokratik kurumların gelişimine destek için NATO-Azerbaycan işbirliği kilit unsurlarından biridir.

2.3.6 Azerbaycan ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Arasındaki İlişkiler

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan'ın girişimi üzerine kurulmuştur. EİT, 1964-1979 yıllarında faaliyet gösteren Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün devamı olarak kurulmuştur⁸². Örgütün asıl amacı, bölge ülkelerinin kaynaklarını tam olarak kullanarak EİT'nin dünya ekonomisindeki payını arttırmaktır. Bu, üye devletlerin ekonomilerinin küresel ekonomiye entegrasyonuna yol açmaktaydı. EİT aynı zamanda ekonomiyi serbestleştirmek ve üye ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki ticaret engellerini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. 1992 yılında Türkiye, İran ve Pakistan'dan başka Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan dahil olmak üzere yedi devlet daha teşkilata katılmıştı. Yeni üyelerin teşkilata katılımı, 28

⁸⁰ Azerbaycan Uluslararası Ortamda, (Çevrimiçi), http://files.preslib.az/projects/republish/az/azr2_4.pdf, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019).

⁸¹ Bireysel Ortaklık Eylem Planı ve Yeni Strateji için Ortaklık, (Çevrimiçi), <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2014%20%201/seh.170-175.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019).

⁸² Azerbaycan – Ekonomik İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/az/4271680.html>, (Erişim Tarihi: 24 Kasım 2019).

Kasım 1992 tarihinde İslamabad'da gerçekleşen EİT Bakanlar Kurulu'nun olağanüstü toplantısında İzmir Antlaşması'na katılarak gerçekleşti⁸³.

EİT ana organı, katılımcı ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan Bakanlar Kurulu'dur. Bakanlar Konseyi toplantıları, yılda bir kez katılımcı ülkelere birinin topraklarında yapılmaktadır. EİT sekreteryası Tahran'da bulunmakta ve onun lideri yani Genel Sekreteri 4 yılda bir üye ülkeler arasında dönüşümlü olarak seçilmektedir. Azerbaycan 1993 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 48.oturumunda Birleşmiş Milletlerde, 1994 yılında ise İslam Konferansı Örgütü'nde gözlemci statüsüne hak kazanmıştır⁸⁴.

Sovyet hükümetinin çöküşünden sonra, birçok geçmiş Sovyet ülkesi gibi, Azerbaycan da EİT ile ilgilenmeye başlamıştı. Çünkü eski SSC ülkeleri uluslararası ticaret ve değer zincirlerinden dışlanmıştı. EİT, bu ülkelere ekonomik bağlarını genişletmeleri için bir fırsat sağladı. Piyasa ekonomisine geçmenin ilk aşamalarında olan Azerbaycan için dünya ticaretine katılmak zordu, bu nedenle EİT Azerbaycan'ın dünya ekonomisine entegrasyonu için bir fırsat yaratmıştı. Öte yandan, coğrafi konum ve kültürel yakınlık açısından EİT üyesi ülkeler ile ekonomik ilişkiler önemliydi. Aynı zamanda, doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke olarak Azerbaycan'ın ekonomik çıkarları, EİT'nin ekonomik çıkarlarıyla çakışmaktaydı.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile EİT arasındaki ilk ilişkiler Şubat 1991 yılına denk gelmektedir. Azerbaycan, EİT kurumun kuruluşu hakkında 1987 tarihli İzmir Antlaşması'nın ve bu sözleşmenin 18 Haziran 1990, 28 Kasım 1992 tarihli protokollerinin Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi'nin 3 Eylül 1993 tarihli 699 sayılı kararıyla kabul etmesi sonucunda katılmıştır⁸⁵. 1997'den bu yana Azerbaycan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Daimi Temsilciler Konseyi'nin daimi temsilcisidir. EİT çerçevesinde Azerbaycan diğer üye ülkelerle birçok öncelikli alanlarda, aynı zamanda ulaşım, enerji, ticaret ve yatırım alanlarında işbirliği yapmaktadır. Bu

⁸³ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, (Çevrimiçi), <https://economy.gov.az/article/iet/21545>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2019).

⁸⁴ Azerbaycan – Ekonomik İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/az4271680.html>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2019).

⁸⁵ Azerbaycan ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/content/752>, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2019).

bağlamda Azerbaycan “EİT üye devletler arasındaki ticaret işbirliğine dair Çerçeve Anlaşması”, “EİT bölgesindeki transit taşımacılığı hakkında anlaşma”, “EİT bölgesindeki yatırımların teşvik edilmesi ve korunması hakkında anlaşma” de dahil olmak üzere, çeşitli alanlarda 11 anlaşma imzalanmıştır⁸⁶. Üye devletlerin stratejik coğrafi konumu, ulaşım yollarının mevcudiyeti ve Batı ile Doğu'yu birleştiren zengin doğal kaynaklar, EİT'nin önemini daha da arttırmaktadır. Bu yüzden de Azerbaycan EİT'deki en önemli ülkelerden biridir.

EİT ile ilişkiler her zaman Haydar Aliyev'in dikkatinde olmuştur. Aynı zamanda bu politika, o zamanlar, Müslüman dünyasıyla ilişkilerin genişletilmesini amaçlayan bir politikayla bağlıydı. 5-7 Temmuz 1993 tarihlerinde İstanbul, EİT Devlet Başkanları İkinci Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı Haydar Aliyev de EİT II. Zirvesi'ne katılmıştı. Bu zirvede EİT'nin uzun vadeli kalkınmasına ilişkin İstanbul Deklarasyonu kabul edilmişti. Deklarasyonda EİT'nin ekonomi, bilim ve kültür alanlarındaki ana görevleri ve faaliyet yönleri tanımlanmıştı. İstanbul Zirvesi'nde katılımcılar, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'a yönelik saldırılarını kınadılar, Ermenistan'ın askerlerini Azerbaycan'ın işgal ettiği bölgelerinden çekmelerini ve BM Güvenlik Konseyi 822 numaralı Kararı'nın uygulanmasını istemişler⁸⁷.

13 Mart 1995'te III. EİT Zirvesi İslamabad'da başlamış ve Azerbaycan'ı Zirvede Dışişleri Bakanı temsil ediyordu. Zirve sırasında transit ticaret anlaşmaları, EİT ülkelerinin işadamları için vize işlemlerinin basitleştirilmesi, EİT nakliye şirketi kurulması, EİT havayolu şirketinin ve sözleşmelerinin kurulması konusunda anlaşmalar imzalanmıştı⁸⁸. 13-14 Mayıs 1996 tarihlerinde Haydar Aliyev Aşkabat'ta düzenlenen IV. EİT Zirvesi'ne katılmıştı. Bu zirvede ulaşım ve iletişimin geliştirilmesi için (1998-2007 yılları için) program kabul edilmişti. 9 Haziran 2000 tarihinde Tahran'daki bir zirvede, eski Pakistan Devlet Başkanı Pervaz Müşerref ülkesinin, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlığını sona erdirmek için mümkün olan her

⁸⁶ A.y.

⁸⁷ Azerbaycan – Ekonomik İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/az/4271680.html>, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2019).

⁸⁸ A.y.

türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu söylemişti⁸⁹. Ayrıca Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Büyük İpek Yolu'nun yenilenmesinde bölgedeki ekonomik gelişimin önemini vurgulamıştı. 17 Şubat 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri Abdülrahim Gawahi ile bir araya gelerek karşılıklı ilgili konular tartışılmıştı⁹⁰.

EİT, Azerbaycan için her zaman güvenilir bir ortak olmuştur. Bu nedenle Azerbaycan, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, iç talebin karşılanması ve dünya ekonomisine entegrasyonunun arttırılması açısından bu işbirliğine büyük önem vermekteydi. Bağımsızlığın ilk yıllarında dünya ile ekonomik bağlarını kaybeden Azerbaycan için EİT'nin geniş, umut verici fırsatlar yaratması ve Azerbaycan'ın dünya pazarına katılmasına yardımcı olması bu işbirliğini önemli hale getiren faktörlerdendi.

2.3.7 Azerbaycan ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Arasındaki İlişkiler

Karadeniz bölgesinin bulunduğu coğrafi bölge, tarihsel olarak politik, ekonomik ve askeri çıkarlardan kaynaklanan çatışmalar veya ortak çıkarlar alanı olmuştur. On sekizinci yüzyıldan bu yana Karadeniz, tarih boyunca çeşitli imparatorlukların ve devletlerin, uluslararası koalisyonların ve derneklerin ilgi odağı olmuştur. SSC'nin çöküşünden sonra Avrasya'da bağımsız devletlerin oluşmasının sonucu olarak jeopolitik ve ekonomik olarak Karadeniz bölgesi ile Hazar bölgesi arasındaki yakın bağlar kurulmaya başlamıştı. Bu bölgelerde bulunan devletler hem ekonomik olarak hem de bölgedeki küresel güçlerin çıkarları için aynı konu ve problemlerle kaplanmıştı.

1992 yılında 11 ülke tarafından (Azerbaycan, Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Gürcistan, Ukrayna, Romanya, Moldova, Rusya, Yunanistan, Ermenistan (ve Sırbistan 1999'da) kurulan KEİ'nin öncelikli hedefi, bölge ülkeleri arasındaki

⁸⁹ Azerbaycan ve Pakistan İlişkileri, (Çevrimiçi), http://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_5482.htm, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

⁹⁰ Azerbaycan – Ekonomik İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/az/4271680.html>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

ekonomik, politik işbirliğini güçlendirmek ve bölgedeki güvenliği sağlamak olmuştur⁹¹.

Gözlemci devletler arasında Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Polonya, Almanya, İtalya, İsrail, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Hırvatistan, Belarus, Mısır, Tunus ve Avrupa Komisyonu, Uluslararası Karadeniz Kulübü, Enerji Şartları Sekreteryası ve Karadeniz Komisyonu gibi kuruluşlar yer almaktadır⁹².

Azerbaycan, 25 Haziran 1992'den bu yana KEİ'nin kurucu üyeliğine kabul edilmiştir⁹³. Bu anlaşma, KEİ Deklarasyonu kuruluşun 11 kurucu üyesi ülkesinin başkanları tarafından imzalanmıştı. Bazen İstanbul Deklarasyonu olarak da adlandırılan bu yazı, Karadeniz işbirliğinin ilkelerini, yönlerini ve ilk mekanizmalarını ana hatlarıyla belirtmektedir. Azerbaycan'ın bu organizasyona katılmak istemesinin asıl amacı, Karadeniz bölgesindeki rolünü kanıtlamak ve güçlendirmek, bölge ile ilerici ilişkilerini sürdürmek, Avrupa entegrasyon politikasını tam olarak uygulamak, Azerbaycan'ın ulaşım ve transit potansiyelini güçlendirmek, aynı zamanda çok paydaşlı bir yapı oluşturmaktır⁹⁴.

30 Haziran 1995'te Bükreş'te düzenlenen KEİ üye devletlerin devlet başkanları ve hükümeti zirvesi organizasyonu bu işbirliğinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Haydar Aliyev de bu zirveye katılmış ve bölgedeki siyasi çatışmaları çözmek için entegrasyon süreçlerinin genişletilmesinin önemini vurgulamıştı. Zirvenin sonunda kabul edilen Bükreş Deklarasyonu, bölge ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini hızlandırmayı, çeşitli alanlarda işbirliği yapmayı, özel projeler uygulamayı, iş dünyası arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamaktaydı⁹⁵.

⁹¹ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kapsamında Azerbaycan'ın Rusya ve Ukrayna ile İşbirliği Fırsatları, (Çevrimiçi), <http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Humanitar%20%202013%20%203/62-71.pdf>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

⁹² Azerbaycan ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, (Çevrimiçi), <https://azerbaijan.az/related-information/202>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

⁹³ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/191/qara-deniz-iqtisadi-emekdasliq-teskilati-qdiet>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

⁹⁴ Gasımlı, **a.g.e.**, s.581.

⁹⁵ Farhad Mammadov, v.d., **a.g.e.**, s.736.

Azerbaycan, KEİ organizasyonun kurallarına uygun olarak farklı zamanlarda başkanlık yapmıştı. Azerbaycan, KEİ kapsamında ticaret, gümrük, ulaştırma, enerji, çevre, bilgi ve iletişim, bilimsel araştırma, teknoloji vb. karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin geliştirilmesine önem vermektedir⁹⁶.

Azerbaycan, enerji ve taşımacılığa büyük önem vermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, bu alanlarda hem KEİ hem de üye olmayan devletlerle kapsamlı bir işbirliği kurmuştur.

Azerbaycan'ın büyük bir katılımcı olduğu ve tamamen desteklendiği enerji projeleri (Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa petrol boru hatları, Bakü-Tiflis-Erzurum, mevcut TANAP boru hattı ve bir bütün olarak Güney Gaz Koridoru) ve ulaştırma projeleri (Bakü-Tiflis-Kars) Hazar denizi ile Karadeniz havzası arasındaki ekonomik işbirliğini daha da artırmaktaydı. 24 Ekim 2001'de KEİ üye devletlerin karayolu taşımacılığı dernekleri tarafından KEİ Otomobil Dernekleri Birliği kurulmuştu. Bu örgütün kuruluşunun temel nedenleri karayolu taşımacılığı ve karma taşımayla ilgili sorunların çözümü, ortak çalışma ve her seviyede yatırım projelerinin desteklenmesiydi⁹⁷.

Azerbaycan, Karadeniz Ticaret Kalkınma Bankası ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı İş Konseyi ile işbirliği yapmakta ve çalışma gruplarında temsil edilmektedir. Aynı zamanda, Karadeniz bölgesinde ticareti kolaylaştırmaya küçük ve orta ölçekli işletmeleri geliştirmeye de özel önem vermiştir. Ticareti kolaylaştırmak için bölgedeki iş ve profesyonel sürücüler için vizelerin basitleştirilmesi, tarife dışı engellerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilecek iki proje çeşitli KEİ çalışma grupları tarafından tartışılmıştı. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) desteğiyle KEİ kapsamında uygulanan proje, bu konuda özel bir öneme sahiptir. Proje sonucunda, bölgede ticareti kolaylaştıracak öneriler geliştirilmiş ve üye devletlere sunulmuştu. Aynı zamanda bölgedeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimi ve devletlerin bu çalışmadaki rolünü tartışma amacıyla Azerbaycan tarafının girişimi ile özel olarak birçok toplantılar, KEİ çalışma grupları ve atölye çalışmaları

⁹⁶ Uluslararası Örgütlerle İlişkiler, (Çevrimiçi), <https://mincom.gov.az/az/view/pages/70/>, (Erişim Tarihi: 28 Kasım 2019).

⁹⁷ Farhad Mammadov, v.d., **a.g.e.**, s.737.

düzenlenmişti. Ayrıca Gıda ve Tarım Örgütü ile işbirliği çerçevesinde Kafkasya'da arıcılık gelişimi üzerine yeni bir proje başlatılmıştır. Azerbaycan bu projeye katılmak için Gıda ve Tarım Örgütü'ne başvurmuştur. Azerbaycan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Türkiye gibi ülkeler gönüllü olarak örgüte kendi katkılarını sağlamışlardır⁹⁸.

⁹⁸ Azerbaycan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kapsamında Aktif Politika Gerçekleştiriyor, (Çevrimiçi), http://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2015/iyun/05.htm, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EKONOMİK KALKINMA DÖNEMİ (2003 - 2019)

3.1 Altyapı Odaklı Kamu Yatırımları

Azerbaycan kamu yatırımlarına 1995 yılından başlamıştı, fakat, o zamanlar devlet kamu yatırımlarının hacmi sınırlıydı. 2005'ten bu yana Azeri-Chirag-Guneshli sözleşmesiyle petrol üretiminde artış ve dünya piyasalarında ham petrol fiyatlarının yükselmesi devlet gelirlerinde artışa neden oldu ki, bu da devletin ekonomik olarak büyümesine yardımcı olmuştu¹.

Ülkelerin ekonomilerindeki gelişmenin ve büyümenin en önemli göstergelerinden biri de onların sahip olduğu alt yapısıdır. Bugün ülkeler ekonomik büyüme ve gelişmeyi sağlamak adına bir takım strateji ve hedefler geliştirmektedirler. Bu stratejilerden en önemlisi kendi nüfusunun sosyal ve ekonomik refahının sağlanması, yaşam standardının ve kalitesinin artırılmasıdır. Bu yüzden de ülkeler kendi altyapılarını her zaman geliştirmeye ve iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Altyapı olarak su ve kanalizasyon tesislerini, enerji, sağlık ve eğitim alanlarındaki kuruluşları, haberleşme sistemleri gibi unsurlar nitelendirilmektedir². Altyapı ülke nüfusunun ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirdiği gibi aynı zamanda üretimdeki artışa ve verimliliğe, maliyetin azaltılmasına, performansın iyileştirilmesine ve dolayısıyla da ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır³. Ülke ekonomisi için bu kadar önemli olan altyapının iyileştirilmesi için yapılmış olan yatırımlar diğer sektörlerin de gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Azerbaycan'ın uzun süreli, dayanıklı ve dengeli gelişiminin sağlanmasında yatırımlar özel bir rol oynamaktaydı. Yatırımların istenilen hacim ve kalitesini sağlamak amacıyla ülkedeki yatırım ortamının daha da iyileştirilmesi ilerideki kilit

¹ Petrol Stratejisinin Sonuçları, (Çevrimiçi), <http://anl.az/download/megale/ses/2011/fevral/161124.htm>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

² Rıdvan Karacan, "Türkiye'de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi", *Business and Management Studies: An International Journal*, C.5. 2017, ss.314-329.

³ A.y.

görevlerden biriydi. Bu zaman ülkedeki devlet yatırım politikasının ana önceliklerini aşağıdakiler oluştuyordu⁴:

- Yatırım projelerinin orta ve uzun vadeli devlet programları ve Stratejik Yol Haritaları tarafından belirlenen sosyal-ekonomik gelişme hedeflerine ve eğilimleri önceliklerine uyarlanması;
- Petrol dışı sektörlerin ve bölgelerin kalkınmasına doğrudan yatırım yapılması;
- Modern kalkınma doğrultusunda bölgesel yatırım politikasının önceliklendirilmesi;
- Ülkedeki yatırım faaliyetinin sosyal yönünün güçlendirilmesi, insan kaynağının ve altyapı yatırımlarının önceliğinin sağlanması;
- Ülkenin ekonomik güvenliğini sağlamak;
- Kamu yatırımlarının ana hedefleri sırasında nanoteknolojiye dayalı ve atmosfere yayılan hava kirleticilerinin sayısının azaltılmasını öngören üretim alanlarının önceliklendirilmesi;
- Bilimsel yoğun projelerde kamu yatırımlarını yönlendirmek;
- Devletin savunma kapasitesinin artırılması;

Yatırım faaliyetleri ile ilgili birkaç devlet kurumu kurulmuştur. Bunlara örnek olarak: Devlet Emlak Komitesi, İhracat ve Yatırım Teşvik Fonu'nu gösterebiliriz. İlk olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Emlak Komitesi 19 Mayıs 2009 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı ile kurulmuştur⁵. Devlet Emlak Komitesi'nin onaylanmış nizamnamesine uygun olarak devlet mülkiyetinin yönetimi, özelleştirilmesi, bu alandaki yatırımların çekiciliği, taşınmaz emlakın kaydının tutulması, taşınmaz emlakın devlet kadastronu yürütmek, adres kaydının yürütülmesi, devlet arazi kadastro, arazi yönetimi, toprakların devlet yönetimi organizasyonu, arazi kullanımı ve korunması üzerinde kontrol, arazi piyasası organizasyonu alanında devlet politikasını ve düzenlemesinden sorumlu merkezi yürütme organıdır. Aynı zamanda, komite devlet mal ve işlemlerinin kaydını tutmakta, mülk envanterini düzenlemekte,

⁴Kamu Yatırım Politikasının Yönleri (Çevrimiçi), <https://www.economy.gov.az/article/investisiya-siyaseti/21347>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi'nin Kurulması Hakkında , (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/17651>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

özelleştirmeye açık ilan edilmiş devlet işletmelerine yatırımların toplanmasını sağlamaktadır⁶.

Kamu ve özel sektörün ortak girişimi olan Azerbaycan'da İhracat ve Yatırım Teşvik Fonu Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı tarafından 2003 yılında kurulmuştur⁷. Organizasyonun ana faaliyetlerinden biri, yabancı yatırımcılar, yerel üreticiler ve hükümet arasında bir köprü görevi görmektir. Hem sektörel, hem de bölgesel olarak ulusal ekonominin dengeli bir şekilde gelişmesini sağlamak ve ülkedeki yoksulluğu azaltmak, özellikle bölgelerde ve yurtdışında ihracatı teşvik etmek fonun önemli amaçları içerisinde yer almaktadır.

Fonun Yatırım Teşvik Departmanı'nın temel amacı Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı yatırımcılara, aynı zamanda projeleri için yatırımcı arayan yerel şirketlere yardım etmek ve Azerbaycan ekonomisinin petrol dışı sektörlerini teşvik etmektir⁸.

Azerbaycan ekonomisinde 2003-2018 döneminde sanayi, tarım ormancılık ve balıkçılık, inşaat, nakliye ve depolama ile bilgi ve iletişim sektörlerinde yapılmış olan altyapı yatırımları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ekonominin altyapıya yönelmiş yatırımları (Milyon Manat)

Yıllar	Sanayi	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	İnşaat	Nakliye ve depolama	Bilgi ve iletişim	Diğer	Toplam
2003	3008.0	37.4	12.2	337.8	56.2	334.8	3786.4
2004	3917.2	35.0	20.7	325.4	102.6	521.9	4922.8
2005	4176.0	40.7	46.1	517.2	158.0	831.9	5769.9
2006	4296.7	58.3	10.1	631.5	210.7	1027.2	6234.5

⁶ Mülkiyet Komitesi Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi), <http://emdk.gov.az/page/view/4>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

⁷ İhracat ve Yatırım Geliştirme Fonu Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi), <http://www.azpromo.az/about-us/azerbaycanda-ixracin-ve-investisiyalarin-tesviqi-fondu-azpromo>, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2019).

⁸ Azerbaycan'da İhracat ve Yatırım Teşvik Fonu Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi), <http://sahibkar.economy.gov.az/index.php/sahibkarlar-n-maarifl-ndirilm-si/42-azpromo-melumat-28-01-2016>, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2019).

2007	4591.2	243.3	4.2	745.4	177.5	1709.6	7471.2
2008	4249.3	336.5	66.2	1993.9	173.4	3124.9	9944.2
2009	3224.9	266.6	30.5	1715.2	140.6	2347.1	7724.9
2010	4276.2	431.0	113.8	2449.1	212.0	2423.6	9905.7
2011	5369.8	437.3	225.9	2515.7	310.8	3939.6	12799.1
2012	6039.9	648.8	499.0	2621.1	329.5	5269.0	15407.3
2013	7499.6	574.3	707.8	3570.0	200.7	5298.4	17850.8
2014	7639.5	363.9	2221.7	2440.6	157.5	4795.4	17618.6
2015	8499.9	355.4	2123.5	2199.9	335.3	2443.0	15957.0
2016	9949.8	325.1	2831.8	1392.3	199.4	1074.4	16772.8
2017	10610.1	617.8	2746.0	1777.7	171.9	1506.8	17430.3
2018	8497.2	764.4	3721.4	1926.6	441.5	1893.8	17244.9

Kaynak : Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Ekonominin Altyapıya Yönelmiş Yatırımları, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2019)

Tablo 1'e göre altyapının geliştirilmesi için daha çok sanayi sektörüne yatırımlar yapılmıştır. Bu göstergelere göre 2003 yılında 3.008.000 milyon Manat sanayi sektörüne, 37.004.000 milyon Manat tarım ormancılık ve balıkçılığa, 12.002.000 milyon Manat inşaat, 337.008.000 milyon Manat nakliye ve depolamaya, 56.002.000 milyon Manat bilgi ve iletişime altyapı odaklı kamu yatırımı yapılmıştır. Bu yatırımlar sırası ile yıllar geçtikçe artmakta ve bu da ülkenin sahip olduğu altyapının gücünü göstermektedir. 2003 yılında altyapıya toplamda 334.008.000 milyon Manat yatırım yapılmışsa da bu gösterge 2008 yılında dünyada yaşanan kriz nedeniyle 2009 yılında 2.269.003 Milyon manat düşmüştür. Daha sonra 2015 yılında yaşanan devalüasyondan kaynaklanan düşüşü görebiliriz. 2018 yılında altyapıya yapılan toplam yatırım artarak 17.244.009.000 milyon Manat olmuştur. Altyapının güçlendirilmesi ülkedeki depresyon sürecinin atlatılmasına yardımcı olan önemli faktörlerdendir. Bu göstergelere göre ülke ekonomisi büyüme eğilimi yönünde gitmekte ve depresyon süreci atlatılmaktadır.

3.2 Petrol Dışı Sektörler

Petrol dışı sektörlerin gelişmesi 2002-2005 yılında küçük ve orta ölçekli işletme geliştirme programında⁹, 2004-2008 ve 2009 yıllarını kapsayan bölgesel kalkınma programlarında¹⁰, 2008-2015 yılları için gıda güvenliği programında kendini göstermiştir. Devletin sanayi politikasının temel amacına sanayi sektöründe sürdürülebilir ve yüksek büyüme oranlarının sağlanması, sanayi üretiminin yapısının iyileştirilmesi ve verimin arttırılmasını göstere biliriz. Bu hedefe ulaşmak için sanayide yenilikçiliğin ve yatırımın arttırılması, petrol dışı işletme sektörlerinin gelişimi için çeşitli teşvik önlemlerinin uygulanması, ithal yerine ihracata yönelik ürünlerin üretiminin genişletilmesi amaçlanmıştır. Bahsedilen programlarda sanayinin bu alanlarına daha çok öncelik verilmiştir:

- Tarım sektörünün gelişimi;
- Makine yapım tesislerinde üretim çeşitliliğinin genişletilmesi;
- Kimya sanayisinin desteklenmesi, özellikle kimyasalların, malzemelerin ve bitmiş ürünlerin ithalatına bağımlılığı azaltmak;
- Metalürji sanayisinin, aynı zamanda modern teknolojiye dayalı alüminyum ve boru üretimi ve gelişimi;
- İnşaat malzemeleri (alçı, fayans, yapıştırıcı, çimento ve çimento hammaddeleri) üretiminin genişletilmesi ve komşu ülkelere ihracatın teşvik edilmesi;
- Gıda ürünlerinde (şarap, et ve süt ürünleri, şekerleme, konserve meyve ve sebze üretimi) yerli üretimin geliştirilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi.

3.2.1 Tarım Sektörü

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra tarım politikası daha çok ön plana çekilmiştir. Tarımda kullanılan makinaların girişimciler tarafından kolayca satın alınması için devlet tarafından desteklenmekteydi. Buna, ülkeye tarım makinalarının

⁹ Girişimciliğin Gelişim Tarihi, (Çevrimiçi), <https://www.economy.gov.az/article/azda-sahib-inkishaf-tar/21410>, (Erişim Tarihi: 01 Aralık 2019).

¹⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Programlarının 2009-2013 Döneminde onaylanması hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/16721>, (Erişim Tarihi: 01 Aralık 2019).

kolay ithal edilmesini, kiralama yoluyla makinaların girişimcilere ve bireylere satışını örnek gösterebiliriz.

Tablo 1’den görüldüğü üzere 2006 yılında tarıma yönelmiş altyapı odaklı kamu yatırımları 58.300.000 milyon Manat olduğu halde, 2007 yılında bu rakam 243.300.000 milyon Manata yükselmiştir. Dünya genelinde oluşan 2008 finansal kriz nedeniyle tarım sektörüne yapılmış olan yatırımlarda da düşüş yaşanmıştır. 2008 yılında 336.500.000 milyon Manat yatırım yapılmış ise 2009 yılında 266.600.000 milyon Manat yani, 69.900.000 milyon Manat daha az yatırım yapılmıştır. Devletin tarım sektörünün gelişimine yönelik yapmış olduğu desteği sonucunda 2009 yılından 2013 yılına kadar tarım sektörüne yatırımlar artmıştır. Daha sonra 2013 yılından 2016 yılına kadar yatırımlarda düşüş kendini göstermiştir. Bu düşüşe sebep olarak yaşanan ekonomik sıkıntıları ve 2015 yılındaki devalüasyonu gösterebiliriz. 2016 yılından başlayarak devlet tarım sektörünün gelişmesi için belirlediği stratejik hedeflerin sonucu olarak 2018 yılında tarım sektörüne yatırımlar 764.400.000 milyon manat olmuştur.

Azerbaycan hükümetinin petrol dışı sektörün gelişmesinde ana önceliklerinden biri, tarım sektörünün desteklenmesiydi. Tarım sektörünün gelişimi aşağıdaki nedenlerden dolayı önemliydi¹¹:

- Ülkenin gıda güvenliğini sağlamak;
- Ekonomik olarak aktif nüfusun önemli bir kısmının gelir kaynağı tarım sektörüdür. 2018 resmi istatistiklerine göre, tarımda çalışan kişi sayısı 1.770.800’dir yani, aktif nüfusun %36.3’sidir;
- Hem ihracat hem de ekonomik çeşitlilik için büyük potansiyele sahip bir alandır. Tarım sektörü ister doğrudan tüketiciye giden gıda ürünleri (örneğin meyveler, sebzeler, yumurtalar vb.), isterse de imalat sanayisi için hammadde temel kaynağıdır;

¹¹ Kenan Aslanlı v.d., **Ekonomi’nin ve İhracatın Çeşitlendirilmesinin Değerlendirilmesi**, Kanun Matbaası, Bakü, 2013, s.62.

2016 yılından bu yana tarım sektörünün gelişimi ile ilgili devletin stratejik hedefleri ise şunlardır¹²:

- Gıda sürdürülebilirliğini sağlamak için kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi;
- Değer zinciri yoluyla tarımsal üretimi artırmak;
- Tarımsal finansman mekanizmalarının iyileştirilmesi;
- Tarımsal üretim pazarının gelişimi ve hizmet sunumunun iyileştirilmesi;
- Tarım alanında bilim, eğitim ve bilgi danışmanlık hizmetleri sisteminin geliştirilmesi;
- Tarımsal ürünlerde pazar altyapısının geliştirilmesi ve üreticilerin pazarlara erişiminin kolaylaştırılması;
- Çevrenin korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve doğal faktörlerin tarıma olan etkilerinin yönetimi;
- Tarım sektöründeki devlet düzenlemelerinin etkinliğinin artırılması ve iş ortamının iyileştirilmesi;
- Köylerde istihdam artışı ve nüfusun refahının artması.

Ekonomi Bakanlığı Girişimcilik Destek Fonu'nun sermayesi sayesinde 2018'in ilk yarısında tarımsal ürünlerin imalatı ve tarımsal ürünlerin üretiminde toplam 570 proje hayata geçirmiştir¹³.

Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin gelişmesi, ülkedeki sürdürülebilir sosyal-ekonomik gelişme devletin kalkınma stratejisinin başarılı bir sonucudur. Bölgesel kalkınma alanında kabul edilen ve başarıyla uygulanan devlet programlarında, aynı zamanda bölgelerin sosyal-ekonomik kalkınmasına ilişkin ilave etkinliklerle ilgili kararlarda görevlerin yerine getirilmesi ülkede petrol dışı sektörün sürdürülebilir gelişimine, bölgelerde kamu hizmetleri ve sosyal altyapı kalitesinin yükselmesine, iş ortamının daha da iyileştirilmesine ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmuştur.

¹² Stratejik Yol Haritası, (Çevrimiçi), <http://www.static.prezident.az/pdf/38542>, (Erişim Tarihi: 03 Aralık 2019).

¹³ Fonların Kullanımı Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi), <http://edf.gov.az/az/content/24>, (Erişim Tarihi: 03 Aralık 2019).

Tablo 2’de 2003-2018 yıllarında çalışan nüfusunun ekonomik faaliyet alanlarındaki dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışan nüfusun ekonomik faaliyetlerin dağılımı (bin kişi)

Yıllar	Sanayi	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	İnşaat	Nakliye ve depolama	Bilgi ve iletişim	Diğer alanlar	Toplam
2003	279.7	1546.1	202.8	170.8	30.3	1742.9	3972.6
2004	289.3	1551.6	208.4	172.6	31.1	1763.9	4016.9
2005	292.5	1573.6	211.9	174.6	32.3	1777.4	4062.3
2006	302.7	1583.2	217.0	176.7	32.7	1798.5	4110.8
2007	311.0	1597.6	222.5	178.9	33.2	1819.0	4162.2
2008	318.0	1611.3	226.0	181.2	33.5	1845.5	4215.5
2009	312.2	1628.6	229.0	183.6	34.0	1884.3	4271.7
2010	306.2	1655.0	287.5	179.1	55.8	1845.5	4329.1
2011	306.9	1657.4	308.9	181.8	58.0	1862.2	4375.2
2012	313.3	1673.8	321.8	182.7	58.7	1895.0	4445.3
2013	324.4	1677.4	325.5	183.8	58.1	1952.0	4521.2
2014	324.2	1691.7	334.1	185.1	59.2	2008.6	4602.9
2015	321.4	1698.4	336.4	197.1	60.3	2058.0	4671.6
2016	338.2	1729.6	343.8	198.4	61.2	2088.7	4759.9
2017	345.3	1752.9	347.9	201.0	61.7	2113.3	4822.1
2018	359.5	1770.8	354.5	203.2	62.8	2128.5	4879.3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Çalışan nüfusun Ekonomik Faaliyetlerinin Dağılımı, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019)

Tablo 2’den görüldüğü gibi yıllar üzre en fazla çalışanın bulunduğu sektör tarım, ormancılık ve balıkçılıktır. Bu sektörde çalışan sayısı ise yıllar geçtikçe artmaktadır. 2003 yılında tarım sektöründe 1.546.100 bin kişi çalışıyordusa bu gösterge 2018 yılında 1.770.800 bin kişi olmuştur. Bu göstergeler ülkede tarım sektörünün ne kadar önemli olduğunu anlatan faktörlerdendir. Aynı şekilde diğer sektörlerde de çalışan nüfusun sayısı yıllar geçtikçe artmaktadır. Ülkede depresyon sürecinin önemli göstergelerinden olan işsizliğin artması yıllar geçtikçe azalmış ve çalışan nüfus artmıştır. Çalışan nüfus 2003 yılında 3.972.600 bin kişi, 2004 yılında 4.016.900 bin kişi, 2005 yılında 4.062.300 bin kişi, 2010 yılında 4.329.100 bin kişi , 2013 yılında 4.521.200 bin kişi, 2015 yılında 4.671.600 bin kişi, 2017 yılında 4.822.100 bin kişi, 2018 yılında ise 4.879.300 bin kişi olmuştur. Tüm bunlarda ülke

ekonomisinin büyüdüğü, güçlendiğinin ve depresyon sürecinin atlatıldığının göstergesidir.

Tarım sektörünün öneminin anlatılması için tablo 3’de 2003-2018 yıllarında bu sektörden gelen toplam üretim miktarı gösterilmektedir.

Tablo 3: Tarım sektörünün toplam üretim miktarı (milyon Manat)

Yıllar	Bitki ürünleri	Hayvancılık ürünleri	Toplam
2003	807.0	643.5	1450.5
2004	874.8	697.9	1572.7
2005	988.2	856.6	1844.8
2006	1124.4	991.1	2115.5
2007	1726.4	1192.2	2918.6
2008	2084.9	1421.0	3505.9
2009	2106.0	1699.5	3805.5
2010	1999.2	1878.5	3877.7
2011	2339.8	2185.4	4525.2
2012	2458.2	2386.4	4844.6
2013	2629.6	2615.0	5244.6
2014	2449.4	2776.4	5225.8
2015	2761.1	2874.2	5635.3
2016	2577.2	3055.2	5632.4
2017	3019.0	3561.0	6580.0
2018	3186.0	3824.0	7010.0

Kaynak : Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Tarım Sektörünün Toplam Ürünü, milyon Manat, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019)

Tablo 3’den görüldüğü üzere tarım sektörünün gelirleri yıllar geçtikçe artmaktadır. 2003 yılında tarım sektöründen 1.450.500.00 milyon Manat gelir elde ediliyordusa bu gösterge artarak 2015 yılında 5.635.300.000 milyon Manat olmuştur. 2016 yılında 5.632.400.000 milyon Manat gelir elde edilerek 2.900.000 düşüş yaşanmıştır. 2018 yılında devletin tarımsal ürünlerin imalatı ve tarımsal ürünlerin üretiminde hayata geçirdiği projelerin sonucunda toplam gelir 7.010.000.000 milyon Manata yükselmiştir. Aynı zamanda bitki ve hayvan ürünlerinden de elde edilen kazanç yıllar üzre artmaktadır. 2018 yılında tarım sektöründe bitki ürünlerinden 3.186.000.000 milyon Manat, hayvancılık ürünlerinden ise 3.824.000.000 milyon Manat toplanmıştır. Tarım sektöründeki bu gelişme ve büyüme de aynı zamanda ülkedeki depresyon sürecinin atlatılmasına yardımcı olmuştur.

Tablo 4’de 2003-2018 yıllarında çiftlik kategorilerine göre temel hayvancılık ürünlerinin üretimi gösterilmektedir.

Tablo 4: Tüm çiftlik kategorilerine göre temel hayvancılık ürünlerinin üretimi (bin ton)

Yıllar	Et (kesilmiş)	Süt	Yumurta (milyon, adet)	Yün (ton)
2003	185.6	1167.8	681.9	12.1
2004	196.8	1213.7	829.4	12.3
2005	198.0	1251.8	874.6	13.1
2006	204.7	1299.3	760.9	13.6
2007	218.7	1341.0	953.6	14.2
2008	228.0	1381.3	1101.2	14.8
2009	231.5	1432.8	1209.4	15.3
2010	244.9	1535.8	1178.6	15.6
2011	254.9	1597.5	1011.0	16.0
2012	276.0	1695.6	1226.7	16.2
2013	286.9	1796.7	1401.5	16.5
2014	291.2	1855.8	1562.7	16.8
2015	298.6	1924.5	1552.9	17.0
2016	302.2	2009.9	1609.8	16.7
2017	316.8	2024.1	1714.0	16.0
2018	326.0	2080.4	1676.2	15.8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Tüm Çiftlik Kategorilerine Göre Temel Hayvancılık Ürünlerinin Üretimi, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019)

Tablo 4’de gösterildiği gibi kesilmiş etin üretimi 2003 yılında 186.600 ton olduğu halde yıllar geçtikçe artarak 2018 yılında 326.000 ton olmuştur. Aynı zamanda sütün miktarı da yıllar geçtikçe artmıştır. 2003 yılında 1.167.800 bin ton olan sütün miktarı 2018 yılında 2.080.400 bin ton olmuştur. 2003 yılında 681.900.000 milyon adet olan yumurtanın miktarı 2005 yılına kadar ararak 874.600.000 milyon adet olsa

da 2006 yılında düşerek 760.900.000 milyon adete düşmüştür. Daha sonra 2006-2009 yılları arasında aralıklarla yükselse de 2010-2011 yıllarında düşmeye başlamıştır. 2012 yılından yükselerek 2017 yılında toplam yumurta sayısı 1.714.000.000 milyon adet olmuştur. 2018 yılında yeniden düşüş yaşanmış 1.676.200.000 milyon adet olmuştur. 2003 yılında toplam 12.100 ton olan yün yükselerek 2015 yılında 17.000 ton olmuştur. 2015-2018 yılları arasında yeniden düşerek 2018 yılında toplam yün miktarı 15.800 ton olmuştur.

3.2.1.1 Pamuk Üretimi

Ülkenin petrol dışı sektörlerini geliştirmek için attığı adımların çoğu tarım sektöründedir. Azerbaycan'da pamuk üretiminin gelişimi büyük sosyal öneme sahiptir. Tarihe bakarsak Azerbaycan'da pamuk üretiminin gelişimi 1970'lerin başlarına dayanmaktadır. 1969'da Başbakan Haydar Aliyev'in başarılı tarım politikası sonucunda, pamuk yetiştiriciliği hızla gelişmiş, bu alanda büyük sanayi potansiyeli yaratılmış, sulama sistemleri ve pamuk yetiştiriciliğinin bilimsel temeli güçlendirilmiştir¹⁴. Hammadde ve üretim sanayisinde ise bölgesel uzmanlık ve güçlü bir lojistik üst kurulmuştur.

Tablo 5'de 2006-2018 yılları arasında pamuk ekim alanı ve üretim miktarı gösterilmektedir.

Tablo 5: Pamuk ekim alanı ve üretim miktarı (2006 - 2018)

Yıllar	Ekim alanı (hektar)	Üretim (bin ton)
2006	102.843	130.123
2007	75.642	100.104
2008	48.464	55.408
2009	21.070	31.898
2010	30.175	38.216
2011	42.829	66.406
2012	29.217	56.957
2013	23.460	45.155

¹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Pamuk Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesi İçin 2017-2022 Devlet Programı, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/36050>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

2014	22.918	40.970
2015	18.684	35.192
2016	51.369	89.442
2017	136.413	207.525
2018	132.512	233.592

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Pamuk Ekin Alanı ve Üretimi, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019)

Tablo 5’de pamuk ekim alanı ve üretimi gösterilmiştir. Mevcut toprak durumu, doğal iklim koşulları, su tasarrufu, iş gücü kaynakları ve tarımsal teknik hizmet seviyesi birçok bölgede pamuk ekimine izin vermektedir. Ancak istatistiklere göre, 2006-2015 döneminde pamuk alanı ve üretimi düşmüştür (2010 – 2011 yılları hariç). Ancak, 2015 yılından bu yana pamuk üretiminin gelişiminde alınan büyük önlemler sonucunda, pamuk ekim alanı 2017 yılında 136.413 bin ton, pamuk üretimi ise 207.525 bin ton olmuştur. 2018 yılında pamuk ekim alanı bir önceki yıllara göre 3.901 bin ton azalarak 132.512 bin ton, pamuk üretimi ise 26.067 bin ton yükselerek 233.592 bin ton olmuştur.

“Pamuk Yetiştiriciliği” hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 11 Mayıs 2010 tarihli 1012-IIIQ sayılı kararda pamuk yetiştiriciliğinin yasal, örgütsel ve ekonomik temelini belirlemenmesi, ham pamuk ve pamuk ürünlerinin dönemiyle ilgili ilişkileri düzenlemede önemli bir adım olmuştur¹⁵.

Tarım üreticilerine son yıllarda uygulanan indirimler, pamuk üretiminin yeni bir kalite aşamasına yükseltilmesinde, sektöre yapılan yatırımın artmasında ve pamuk üretimine olan ilginin artmasında önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Pamuk Üretiminin Geliştirilmesine Devlet Desteği” hakkında 22 Eylül 2016 tarihli 2350 sayılı kararına göre pamuk üreticilerine her bir kilogram ham pamuk için 0.1

¹⁵ Pamuk Yetiştiriciliği Yasası, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/19873>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

manat sübvansiyon verilmesi ve aynı zamanda şirketler tarafından ham pamuk tedarikinin arttırılması, bu sektörün gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir¹⁶.

3.2.1.2 Tahıl Üretimi

Tahıl üretimi Azerbaycan'ın en eski ve önde gelen tarım sektörü olarak kabul edilmektedir. Olumlu doğal ve coğrafi koşullar, eski zamanlardan bu yana çeşitli ekonomik alanların yaratılmasını ve geliştirilmesini etkilemiştir. Tahıl üretiminde yerel tahıl çeşitleri ve geleneksel tarım yöntemleri her zaman bir öncelik olmuştur. Ülkede yürütülen tarım politikası, çiftçilere devlet desteğinde, sübvansiyonun sağlanmasında tarımın gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Son yıllarda, ülkede yerel üretim yoluyla gıda güvenliğini sağlamak için sürekli tedbirler alınmakta, aynı zamanda düzenleyici çerçeve güçlendirilmektedir. Buna örnek olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 25 Ağustos 2008 tarihli kararnamesine göre "2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenilir garantisine ait Devlet Programı"nı gösterebiliriz¹⁷.

Tahıl, ülke için güvenilir bir gıda arzı sağlamada stratejik öneme sahiptir. Bu nedenle, tahıl yetiştiriciliği sadece nüfusun ekmek ve diğer un ürünlerine yönelik taleplerini değil aynı zamanda kümes hayvanları ve hayvancılık için olan talebi de karşılamaktadır. Bakanlar Kurulu toplantısında, 2016 yılının ilk dokuz ayında sosyal-ekonomik gelişimin sonuçları ve gelecek görevler üzerine konuşan Başkan İlham Aliyev, *"Her yıl bir milyon tondan fazla tahıl ve buğday Azerbaycan'a ithal ediliyor. Bu yüzden şimdi yeni projeler devreye giriyor ve biz kendi kendimizi %100 tahılla temin etmeliyiz. Bu mümkün"* söylemiştir¹⁸.

Tahıl yetiştiriciliği alanında dünya standartlarındaki deneyimlerin uygulanması ve aynı zamanda ülke bölgelerinde büyük çiftliklerin kurulması başarıyla uygulanmaktadır. Ülkede ilk özel ve büyük bir pilot proje olan tahıl üretimi "Karabağ Tahıl" 2012 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in *"Büyük Özel Tahıl Çiftlikleri*

¹⁶ Pamuk ve Tütün Üreticilerine Devlet Bütçesinden Sübvansiyon Sağlama Kuralları, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/34034>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

¹⁷ Kararnameler ve Emirler, (Çevrimiçi), <http://files.preslib.az/site/decrees9.pdf>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

¹⁸ Bakanlar Kabinesinin Sosyo-Ekonomik Gelişme Sonuçları, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/21318>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

Kurulması” hakkında verdiği görevlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla Ağjabadi ve Beylagan ilçelerinin topraklarında devlet toprak fonu sayesinde 4800 hektarda oluşturulmuştur¹⁹.

Tahıl üretiminde verimliliği arttırmada önemli faktörlerden biri, yeni tahıl çeşitlerinin oluşturulması, tohum üretiminin gelişmesiyle de ilgilidir. 2 Mart 2015 tarihinde, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev "Tarımın Kalkınmasında Devlet Desteğini Güçlendirmesi İçin Ek Önlemler Hakkında" bir kararname imzalamıştır. Bu kararnamede, ülkede gıda güvenliğini daha da güçlendirmek için, yüksek verimli ve kuraklığa dayanıklı yeni tohum çeşitlerine ihtiyaç olduğu vurgulanıyor. Devlet başkanı tarafından imzalanan belgeye göre, Bakanlar Kurulu'na Devlet Tohum Fonu'nun işleyişini sağlamak ve ayrıca yüksek verimli tohumların üretimini ve dağıtımını teşvik etmek için uygun önlemler alınması talimatı verilmişti²⁰.

Tablo 6’da 2003-2018 yıllarında tahıl ekim alanları, toplam üretim ve verimlilik gösterilmektedir.

Tablo 6: Tahıl ekim alanı (bin hektar), toplam üretim (bin ton), Verimlilik (hektar)

Yıllar	Ekim alanı (bin hektar)	Toplam üretim (bin ton)	Verimlilik (hektar)
2003	776.3	334.3	26.6
2004	814.9	360.6	26.5
2005	802.3	379.4	26.5
2006	784.7	412.3	26.5
2007	739.6	487.9	27.1
2008	897.0	621.8	27.9
2009	1125.5	660.0	26.6
2010	968.0	526.2	20.7

¹⁹ İlham Aliyev Beylağan’da Özel Pilot Tahıl Yetiştiriciliği Yapan “Karabakh Taksiler” Limited Şirketi’nin Faaliyetleri ile Tanışlığı”, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/21670>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019).

²⁰ Tarımsal Kalkınmaya Devlet Desteğini Güçlendirmek için ilave Önlemler Konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/14447>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019).

2011	967.3	632.7	25.4
2012	1031.4	740.4	27.2
2013	1074.1	820.3	27.5
2014	1001.4	700.2	24.0
2015	952.1	1063.9	31.5
2016	997.5	954.2	30.6
2017	977.2	815.0	29.8
2018	1083.1	942.0	30.0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Tahıl Ekim Alanı, Toplam Ürün ve Verimlilik, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019)

Tablo 6’den görüldüğü üzere tahıl ekim alanı 2003 yılında 776.300 bin hektar olsa da yıllar üzere azalarak 2007 yılında 739.600 bin ton olmuştur. 2008-2009 yıllarında yeniden yükselerek 1.125.500 bin ton olsa da yeniden yıllar üzere baktığımızda farklılıklar göstererek 2017 yılında 977.200 bin ton olmuştur. 2018 yılında 105.900 bin ton artarak 1.083.100 bin tona yükselmiştir. Toplam ürün miktarına baktığımızda 2003 yılından 2009 yılına kadar artış göstermiştir. 2015 yılında rekor üretim miktarına ulaşarak 1.063.900 bin ton olmuştur. 2017-2018 yılında toplam üretim miktarı 248.900 bin ton düşerek 815.000 bin ton olmuştur. 2018 yılında yeniden yükselerek 942.000 bin tona ulaşmıştır. Toplam verimliliğe baktığımızda ise yıllar üzere farklılıklar gösterdiğini görebiliriz. Toplam verimlilikte toplam ürün miktarı gibi 2015 yılında en yüksek verimlilik olarak her hektardan 31.500 ton olmuştur. 2016-2018 yılında yeniden azalarak 2018 yılında 30.000 ton olmuştur (hektardan).

3.2.1.3 Üzümcülük ve Şarapçılık

Bağımsızlık kazanıldıktan ve İlham Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra, Azerbaycan'da üzümcülüğün hızla gelişmesi için uygun koşullar yaratılmış ve bu yönde uygun önlemler alınmıştır. 15 Aralık 2011 tarihli 1890 sayılı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmış “2012-2020’de Azerbaycan Cumhuriyeti’nde “Üzümcülüğün Gelişimi üzerine Devlet Programı”nda cumhuriyette üzüm üretiminin arttırılması, ülke nüfusunun ihtiyacının taze ve kaliteli üzümlerle karşılanması, şarap imalathaneleri ve üzümler için hammadde tedarikinin

geliştirilmesi için tasarlanmıştır²¹. Şu anda üzümcülük ve şarapçılık sektörünün geliştirilmesine ilişkin yasal ve düzenleyici çerçevenin iyileştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülmekte, üzüm bağları da dahil olmak üzere tarıma yapılan tedarikler, üretimi ve şarap imalathaneleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi "Tarımsal İşbirliği Hakkında" kanunun uygulanması Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 18 Temmuz 2016 tarihli 996 sayılı kararı ile onaylanmıştır²².

Olumlu bir pazar ortamı oluşturmak ve şarap endüstrisinde girişimcilik faaliyetlerini arttırmak için 21 Aralık 2015 tarihli 713 sayılı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararı ile şarap ve şarap ürünlerinin üretimi, ithalatı ve satışı için özel izin (lisans) talep edilmesi iptal edilmiştir²³.

2016 yılında, Azerbaycan'da, üzüm ve şarap yapım ürünleri de dahil olmak üzere iç pazarın korunması ve yasal etkilerin dış etkenlere karşı korunması için yasal dayanağı belirleyen "Anti-damping, Tazminat ve Koruma Önlemleri Hakkında" kararı uygulanmaya başlanmıştır²⁴. Aynı yıl, üreticiler ile şarap ve şarap ürünleri ihracatçıları arasındaki faaliyetleri koordine etmek amacıyla Azerbaycan İhracat ve Yatırım Teşvik Vakfı'nın desteğiyle Azerbaycan Şarap Üreticileri ve İhracatçıları Birliği kuruldu²⁵.

Üzümcülük ve şarapçılıkta bilimsel destek ve personel kapasitesini geliştirmek için uzmanlar yetiştirilmekte, uygun eğitim programları geliştirilip yayınlanmaktadır. Aynı zamanda Üzümcülük ve Şarapçılık Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde yeni üzüm çeşitlerinin oluşturulması, hastalık ve böcek kontrol önlemleri ve verimliliğini artırmak için araştırmalar yapılmaktadır.

²¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Üzümcülüğün Gelişimi için Devlet Programında Değişiklik Yapılmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Emri, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/32713>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019).

²² Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Tarımsal İşbirliği Kararnamesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/33349>, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2019).

²³ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Ruhsatlandırma Konusundaki Bazı Tedbirler Hakkında Kararnamesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/31676>, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2019).

²⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Devletin Damping, Tazminat ve Korunma Önlemlerine İlişkin Kanunu, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/33306>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

²⁵ Azerbaycan Şarap Üreticileri ve İhracatçıları Birliği, (Çevrimiçi), <http://azpromo.az/export/associations>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

"Petrol dışı ihracatı teşvik etmek için ek önlemler alınması hakkında" 1 Mart 2016 tarihli 811 sayılı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararına uygun olarak²⁶, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği 6 Ekim 2016 tarihli 401 sayılı kararına göre İhraç edilen şarap ve şarap ürünlerinin küresel rekabet gücünü artırmak, ihracatçıları desteklemek amacıyla ihracat değerinin %6'sı ihracatçıları motive etmek için onlara ödenmeye başlanmıştır²⁷.

3 Mayıs 2018 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı kararı ile "2018-2025 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde şarap sektörünün geliştirmesi üzerine Devlet Programı" onaylanmıştır. Devlet programının amacı yerel ihtiyaçları ve ihracat fırsatlarını dikkate alarak şarap ve şarap ürünlerine olan talebi orta vadede karşılamak, Şarap imalathanelerinin ve bina yapım faaliyetlerinin modern teknolojilere dayalı olarak yaygınlaştırılması, hammadde teminatının artırılması, şarap ürünleri ihracatını ve köylerde nüfusun istihdamını artırmak için ülkede üzümcülük ve şarapçılık gelişimini teşvik etmektir²⁸.

Tablo 7'de 2003-2018 yıllarında üzümlerin ekildiği alan, toplam üretim ve verimlilik gösterilmektedir.

Tablo 7: Üzüm: ekim alanı (bin hektar) , toplam üretim (bin ton) ve verimlilik (1 hektardan)

Yıllar	Ekim alanı	Toplam üretim	Verimlilik
2003	7.7	65.0	50.9
2004	8.0	54.9	38.9
2005	9.6	79.7	61.8
2006	10.0	94.1	76.7

²⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Petrol Dışı İhracatı Teşvik Etmek için İlave Tedbirler Hakkında Kararnamesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/32254>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

²⁷ Petrol Dışı Ürünlerin İhracatı ile Uğraşan Kişilere İhracat Teşvikleri Ödeme Kuralları Hakkında Karar", (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/33870>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

²⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 2018-2025'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Şarap Geliştirme Devlet Programının onaylanmasına dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/38684>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

2007	12.4	103.4	70.1
2008	13.3	115.8	74.0
2009	15.0	129.2	74.7
2010	15.4	129.5	74.7
2011	15.9	137.0	81.5
2012	16.3	151.0	88.6
2013	16.1	148.5	88.9
2014	15.9	147.7	82.5
2015	16.1	157.1	86.6
2016	16.0	136.5	74.4
2017	16.1	152.8	84.1
2018	16.1	167.6	92.8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Üzüm Ekin Alanı, Toplam Ürün ve Verimlilik, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019)

Tablo 7’den görüldüğü üzere üzüm ekin alanı, toplam ürün ve verimlilik yıllar üzere artmaktadır. 2003 Yılında 7.700 bin hektar alan üzüm ekini için kullanılıyordusa bu alan 2012 yılında 16.300 bin hektar olmuştur. Fakat, 2013 yılında üzüm ekim alanı azalarak 16.100 bin hektar, 2014 yılında 15.900 bin hektar olmuştur. 2015 yılından ise ekim alanları yeniden çoğaltılarak 16.100 bin hektar, 2016 yılında yeniden azaltılarak 16.000 bin hektar, 2017 ve 2018 yıllarında ise artarak 16.100 bin hektar olmuştur. Toplam ürün miktarına bakıldığında ise 2003 yılında toplam ürün miktarı 65.000 bin ton olmuş daha sonra 2012 yılına kadar artarak 151.000 bin ton olmuştur. Fakat, 2013-2014 yıllarında azalarak 147.700 bin ton olmuştur. Ürün miktarı 2015 yılında tekrar artarak 157.100 bin olmuş, 2016 yılında azalarak 135.500 bin ton, 2017 yılında artarak 152.800 bin ton ve 2018 yılında 167.700 bin tona ulaşmıştır. Verimlilik ise 2013

yılında her hektarda 50.900 ton olmuş, 2014 yılında azalarak 38.900 ton olmuştur. Aynı toplam ürün miktarında olduğu gibi verimlilikte de yıllar üzere yükselmiş yeniden 2014 yılında düşüş görülmüştür. 2015 yılında bu düşüş aradan kalkmış, fakat, 2016 yılında yeniden bir azalma yaşansa da 2017-2018 yıllarında verimlilik yeniden artım sağlamıştır.

3.2.1.4 Koyunculuk

Hayvancılığın diğer alanlarından biri de koyun yetiştiriciliğidir. Azerbaycan'ın uygun iklimi, zengin ve kaliteli bitki örtüsü, mera ve kış koşulları koyun yetiştiriciliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Koyun yetiştiriciliği insanlar arasında daha çok tercih edilmiş, daha az gıda talebi, yüksek verimlilik, sütü yünlülük koyun bir zenginlik işareti olarak kabul edilir. Mil-Karabağ, Balbas, Mazex, Bozakh, Şirvan, Ceket, Lezgi, Caro, Yeni Abşeron ve başka Azerbaycan dağ merinos koyun ırkları korunmaktadır. Karabağ koyun Mil-Karabağ, Lezgi koyun Sheki-Zagatala, Bozakh koyun Gence-Gazakh, Shirvan koyun Kura-Araz ve Absheron'da yayılmıştır. Ülkede yetiştirilen koyunların %29,5'i Aran bölgesindedir²⁹.

Hayvancılık yetiştiriciliğinde, koyunculuk sektörü en karlı ve verimli sektörlerden biridir. Elyaf malzemeleri arasında lider olan yün, tekstil endüstrisi için yüzyıllardır en kaliteli hammadde olarak kabul edilmektedir.

Tablo 8'de 2006-2018 yıllarında hayvancılık alanındaki koyun sayısı, koyun, keçi eti ve yün miktarı gösterilmektedir.

Tablo 8: Koyun sayısı, Koyun ve Keçi eti (bin ton) , Yün (ton)

Yıllar	Koyun sayısı	Koyun ve keçi eti (bin ton)	Yün (ton)
2006	7.222065	56.6	13.576
2007	7.445987	57.9	14.220
2008	7.609209	61.1	14.766

²⁹ Cumhuriyet'te Hayvancılığın Dinamik Gelişimi, (Çevrimiçi), <http://www.respublica-news.az/index.php/iqtisadiyyat/item/1759-respublikam-zda-heyvandarl-gh-n-elmi-aesaslarla-dinamik-inkishaf>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

2009	7.723934	64.8	15.252
2010	7.784770	70.0	15.621
2011	7.847431	70.1	15.951
2012	7.924589	70.4	16.210
2013	7.979424	70.9	16.523
2014	7.987313	68.7	16.784
2015	8.025608	70.9	17.020
2016	7.966456	75.2	16.662
2017	7.820981	79.1	16.040
2018	7.681674	80.8	15.849

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Koyun sayısı, Koyun ve keçi eti, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019)

Tablo 8’den de görüldüğü üzere koyun sayısı ve yünde 2006 – 2016 yılına kadar artış oluş, daha sonra azalma olmuştur. Yün miktarı ise aynı şekilde 2006-2016 yılları arasında artmış, fakat, 2016 yılından 2018 yılına kadar 813 ton azalarak 15.849 ton olmuştur. Koyun ve keçi etinde ise 2006 yılından 2013 yılına kadar yükselme, 2014 yılında ise düşüş yaşanmıştır. 2014 yılından sonra ise yeniden et üretiminde 2018 yılına kadar çoğalma gözükmemektedir.

3.2.1.5 Büyükbaş Hayvancılık

Azerbaycan’da büyükbaş hayvancılığının tarihi koyun yetiştiriciliği tarihi kadar eskidir. Hayvancılığın en büyük alanlarından biri de büyükbaş hayvancılığıdır. Hayvancılık gelişimi, et ve süt üretiminin artması alanın yoğun gelişiminden, iç kaynakların verimli kullanımından ve alanların uygun koordinasyonuna bağlıdır. Azerbaycan’da büyükbaş hayvancılık daha çok Lerik-Yardımlı ve Şeki Zagatala-Aran bölgelerinde geliştirilmektedir. Ülkede sütlik hayvancılıkla aile çiftlikleri meşgulken, etlik hayvancılık türleri daha çok doğal otlatma alanlarına sahip dağlık ve dağ yamaçlarında geliştirilmektedir.

Genellikle bölgelere baktığımızda tüm bölgelerde hayvancılık gelişmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde 2019-2023 yılı “Hayvancılığın Yoğun Gelişimi ve Otlatma Alanlarının Verimli Kullanımı ile İlgili Devlet Programı” işlenip

hazırlanmıştır. Devlet Programının amacı yeni çiftçilik modellerinin kullanımıyla cinsiyet terkininin iyileştirilmesi hesabına hayvancılıkta genetik potansiyele dayalı canlılıkta verimlilik ve sürdürülebilir gelişim sağlanması, yerel nüfusun hayvansal ürünlere olan talebine uygun olarak yerel ürünler aracılığıyla karşılamak, ihracat fırsatlarının yaratılması, hayvancılık işletmelerinde yem teminini geliştirmek, otlak alanlarının verimliliğini artırarak verimli kullanımı sağlamak ve köy nüfusun istihdamının artırılmasıdır.

Bu amaçlara ulaşmak için aşağıdaki hedefleri başarmak gerekiyordu³⁰:

- Et üretimi ve kendi kendine yeterliliğin artırılması;
- Süt üretiminin ve kendi kendine yeterliliğin artırılması;
- Hayvan cinsiyet terkininin iyileştirilmesi;
- Yemlerin verimli kullanımı;
- Otlakların verimli kullanımı.

Tablo 9’da 2006-2019 yıllarında büyükbaş hayvan türlerinden manda ve ineklerin sayısı ile bu hayvanlardan elde edilen etin miktarı gösterilmektedir.

Tablo 9: Büyükbaş hayvan sayısı, büyükbaş hayvan eti (Kg)

Yıllar	Manda	İnek	Büyükbaş hayvan eti
2006	302.8	2067.0	97.8
2007	298.9	2123.0	98.4
2008	298.7	2188.1	100.5
2009	288.4	2255.0	102.3
2010	282.7	2299.7	112.4
2011	277.1	2336.6	115.5
2012	269.4	2378.5	118.4
2013	265.9	2412.3	120.8
2014	260.9	2442.4	122.4
2015	252.3	2445.2	129.8

³⁰ Devlet Hayvancılık Geliştirme Programı, (Çevrimiçi), <https://www.aseb.az/pages?p=103>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

2016	242.3	2466.0	131.0
2017	214.2	2484.3	132.9
2018	196.7	2476.3	135.6
2019	176.2	2482.6	-

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Büyükbaş hayvan sayısı ve büyükbaş hayvan eti, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019)

Tablo 9'a baktığımızda 2006 yılında 302.800 bin olan manda sayısı yıllar üzere azalmakta ve 2019 yılı ile kıyasladığımızda mandaların sayısı 126.000 bin azalmaktadır. 2006 yılında 2.067.000 bin olan ineklerin sayısı ise yıllar üzere artmakta ve 2019 yılında 4.156 bin artım göstererek 2.482.600 bin olmuştur. Büyükbaş hayvan eti üretiminde ise 2006 yılından başlayarak artış olduğu gözükmemekte ve 2018 yılında toplam 135.600 kg'a ulaşmıştır.

3.3 Sanayi Sektörü

2004'ten bu yana Azerbaycan sanayisi yeni bir gelişme aşamasına girmiştir. Bölgelerin sosyal-ekonomik gelişim Devlet Programlarının sonucunda sanayi üretimi için özel öneme sahip konular ele alınmış ve sanayinin altyapısı önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Altyapı projeleriyle birlikte kamu yatırımı birçok üretim projelerine, petrol ve gaz üretimi, petrokimya sanayilerinin gelişimine, alternatif enerji santralleri ve ekipmanlarının, alüminyum üretimi, gemi yapımı ve savunma sanayii işletmelerin kurulmasına yönlendirilmiştir. Aynı zamanda, ülkede ticari yatırım ortamı yaratılmış, özel sektör tarafından uygulanan projelere gerektiğinde devletin katılımı sağlanmıştır. Petrol ve doğal gaz stratejisinin uygulanması, ülkenin finansal kaynaklarının oluşturulmasına ve böylece, mevcut sanayi potansiyelinin etkin kullanımı için fırsatları arttırmıştır³¹.

Ülkede rekabetçi sanayi ürünlerinin üretimini genişletmek için sanayi parkları oluşturma çalışmaları başlanmıştır. Bu bağlamda, uluslararası en iyi uygulamalar ve ülkedeki uygulama olanakları incelenmiştir. Ülkede sanayi bölgelerinin oluşturulması

³¹Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Sanayinin Gelişimi için 2015-2020 Devlet Programı, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/28964>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın "Sanayi Mahallelerin Kuruluşu ve Organizasyonu Hakkında" 8 Ekim 2014 tarihli 288 sayılı Kararnamesi ile belirlenmiştir³². Bir sanayi bölgesi oluşturma'nın amacı, sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimi için uygun koşullar sağlamak ve nüfusun üretim, hizmet sektörlerinde istihdamının artırılmasıdır. Kararname, sanayi alanının işletme faaliyeti için gerekli altyapıya sahip bir alan olduğunu ve küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından ürün ve hizmet üretmek için kullanıldığını belirlemiştir.

Sanayi mahalleleri üretim süreçlerinin organizasyonunda altyapı maliyetlerini düşürmekte, kooperatif ilişkilerini güçlendirmekte ve küçük ve orta ölçekli işletmeler geliştirmektedir. Sanayi mahallelerinin organizasyonu ve düzenlemesi cumhurbaşkanı tarafından "Azerbaycan Yatırım Şirketi'ne havale edilmiştir³³. Sanayi alanları yaratmak, burada girişimcilik faaliyetleri yürütmek ile ilgili konuları düzenlemek amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 13 Mayıs 2015 tarihli 186 sayılı kararıyla "Sanayi Alanları ile ilgili Model Yönetmeliği" onaylandı³⁴.

Bu alanda faaliyet gösteren sanayi kuruluşları ve bireysel girişimciler tarafından 2018 yılında 47.7 milyar Manat sanayi ürünü üretilmiştir. Sanayinin petrol dışı sektöründeki üretim %9,1, petrol sektöründe ise %0,4 artmıştır³⁵.

Tablo 10'da 2003-2017 yıllarında ülkedeki sanayi fabrikalarının sayısı ve faaliyet gösterdikleri sektörler gösterilmektedir.

³² Sanayi Bölgelerinin Kurulması ve Düzenlenmesi Hakkında Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/28394>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

³³ Sanayi Mahalleleri, <https://www.economy.gov.az/article/senaye-mehellesi/22757>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

³⁴ Sanayi Mahalleleri Model Yönetmeliği'ndeki Değişiklikler, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/framework/42454>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

³⁵ Sanayi Üretimi Kakkında, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4089>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Tablo 10: Faaliyet gösteren sanayi fabrikalarının sayısı, mülkiyet türlerine göre

Yıllar	Toplam fabrikaların sayısı	Madencilik sektörü	Üretim sanayisi	Elektrik,gaz ve buhar üretimi, dağıtım ve tedarik	Su temini, atık arıtma ve üretim
2003	2.421	205	1.863	201	152
2004	2.439	209	1.877	202	151
2005	2.621	243	2.010	203	165
2006	2.732	299	2.053	211	169
2007	2.825	343	2.122	219	141
2008	2.887	340	2.149	222	176
2009	2.794	314	2.103	230	147
2010	2.650	311	1.909	226	204
2011	2.508	289	1.791	216	212
2012	2.514	289	1.795	215	215
2013	2.527	318	1.764	220	225
2014	2.534	322	1.762	223	227
2015	2.583	325	1.778	239	241
2016	2.561	298	1.775	239	249
2017	2.582	281	1.826	228	247

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Faaliyet Gösteren Sanayi Fabrikalarının Sayı, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019)

Tablo 10’da görüldüğü gibi ülkede faaliyet gösteren sanayi fabrikalarının sayı yıllara göre değişiklik göstermektedir. Ülkede en fazla fabrika 2.887 adet olmakla 2008 yılında faaliyet göstermiştir. 2003 yılından 2009 yılına kadar fabrikaların sayı artmış, fakat, 2010-2017 yılları arasında fabrikaların sayı azalmıştır. Madencilik

sektöründe ise 2003 yılından 2008 yılına kadar fabrika sayısında artım yaşanmış, 2009 yılından 2012 yılına kadar fabrikaların sayı azalmış, 2013 yılından 2015 yılına kadar artmış, 2016-2017 yıllarında ise yeniden fabrikaların sayında azalma gözükmemektedir. Yıllar üzre en fazla fabrika ise üretim sanayisinde faaliyet göstermektedir. Aynı maden sektöründe olduğu gibi üretim sanayisinde de 2003-2008 yıllarında fabrikaların sayında artım yaşanmış, 2009 yılından 2016 yılına kadar fabrikaların sayı azalmış, 2017 yılında ise yeniden artarak 1.826 bin olmuştur. Elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtım ve tedarik sektöründe fabrikaların sayı 2003-2009 yıllarından artmış, 2010-2012 yıllarında azalmış, 2013 yılından 2016 yılına kadar yeniden artmış, 2017 yılından ise azalarak 228 adet olmuştur. En az fabrikanın olduğu alan ise “Su Temini, Atık Arıtma ve Üretimi” sektöründedir. Su temini, atık arıtma ve üretim sektöründeki fabrikaların sayı 2003-2009 yılları üzre değişiklik göstermektedir. 2010 yılından 2017 yılına kadar ise sektörteki fabrikaların sayında artım olduğu gözükmemektedir.

Ülkede gelişen sanayileşme prosedürü işsizliğin azalmasına, üretimin ve gelirlerin artmasına yardımcı olmaktadır ki bu da depresyon döneminin atlatılmasının göstergelerindendir. Depresyon piyasa faaliyetlerinin uzun süre durgun gittiği durumdur ve bu durgunluğun azaltılması adına sanayi sektörlerinin geliştirilmesi ekonomik kalkınmada son derecede etkili olmuştur.

3.3.1 Gıda Sektörü

Ülkenin gıda bağımlılığını ortadan kaldırmak, hükümetin sanayi politikasının temel önceliklerinden biridir. 2003-2019'da Azerbaycan'da çok sayıda büyük ölçekli fabrikalar kurulmuştur. Bu fabrikalardan biri de Gilan Holding'dir. Genel merkezi Bakü'de olan fabrika en son teknolojinin kullanımına ve üretim sürecinin verimliliğine odaklanmaktadır. Şirket, Azerbaycan'ın dünya pazarında varlığını sağlayarak ürün çeşitliliği ve kalitesini optimize etmeye çalışmaktadır. Holding inşaat, turizm ve sanayi alanında faaliyet göstermektedir. “Gilan Sanayi” fabrikaları tarım, tekstil, gıda, kimyasal madde ve teknolojide faaliyet gösteren şirketler topluluğudur. Gıda fabrikalarına aşağıdakiler aittir³⁶.

³⁶ Gilan Holding İşletmeleri, (Çevrimiçi), <https://gilanholding.com/industries>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Gebele Fındık Üretimi Tesisi – Fabrika Gabala fındık üretim alanında yer almakta olup çiftçilerin fındık satmasını kolaylaştırmaktadır. Ürünler genellikle Avrupa Birliği ülkelerine, özellikle İtalya ve Almanya'ya ihraç edilmektedir. Fındık kavurma ve soyma departmanı Haziran 2008'de kurulmuştur. Burada fındık üç farklı boyutta ve gerekli nem içeriği ile üretiliyor. Fındık üretim tesisi saatte 5 ton (1300 kg yer fıstığı) içeren bir uygulama üretim ve paketlenme makinesi ile donatılmıştır³⁷.

Gebele Konserve Fabrikası - Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuzeyindeki Gabala bölgesi, zengin ve eski tarihi eserleri ile ünlüdür. Ayrıca, ilçenin çevresindeki köylerin Azerbaycan'ın en popüler meyve yetiştirme alanlarından biri olduğu düşünülmektedir. Gabala bölgesi, dünya standartlarında üretim yapmak için mükemmel bir yerdir ve verimli toprakları, bol tahıl gevrekleri ve gelişen meyve bahçeleri ile tanınır. Fabrika, İtalya ve İsviçre'de profesyonel uzmanlar tarafından üretilen son teknoloji ekipmanlarla donatılmıştır. 2007 yılında, ürüne ve popüleritesine göre tesiste Tetra Park hattı kurulmuştur. Gabala Konserve Fabrikası tarafından üretilen başlıca ürünler "Jala", "Bagdan", "Zolotoy Sad" ve "Ayca" markaları altında satılmaktadır. Bu ürünler yalnızca iç pazara değil aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Almanya, Rusya, Ukrayna, Belarus, Estonya, Letonya ve Gürcistan gibi çeşitli ülkelere de ihraç edilmektedir. Ekolojik olarak temiz ürünler üreten şirket, ürünlerini yeni uluslararası pazarlara tanıtıyor. 13 hektarlık Gabala Konserve Fabrikası, Güney Kafkasya'daki en çok gelişmiş olan konserve fabrikasıdır. Bu eşsiz işletme, yılda 210.000 ton meyve suyu ve nektar üretmektedir. Yaklaşık 70.000 ton meyve işleyebilen tesis, 100 çeşit üretmektedir. Gabala Konserve Fabrikasında, çoğunlukla yerel çiftçilerden ve nüfustan elde edilen tarımsal ürünler kullanılmaktadır. Bu, yerel üretimin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır. Şirket, ürünlerinin kalitesini korumaya ve arttırmaya sürekli önem veriyor. Aynı zamanda, yerel çiftçilere ve üreticilere yardımcı olmak için örnek bir tarım programı geliştirilmiştir³⁸.

³⁷ Fındık Üretimi Tesisi, (Çevrimiçi),

<https://gilanholding.com/industries/Qebele+Fındiq+Emali+zavodu+97>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

³⁸ Gebele Konserve Fabrikası, (Çevrimiçi),

<https://gilanholding.com/industries/Qebele+Konserv+Zavodu+100>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Lankaran Konserve Fabrikası - 2010 yılında kurulan Gilan Lankaran Konserve Fabrikası, ülkenin Güneyinde 2 hektarlık bir bölgesinde yer almaktadır. Tesis, Padovan'dan (İtalya) gelen ileri teknolojilerle donatılmıştır ve saatte 5000 litre üretim gücüne sahip 2 hattı mevcuttur. Yüksek kalitesi ve unutulmaz tadı nedeniyle Gilan Lankaran Konserve ürünlerine uluslararası fuarlarda altın madalya ve diploma verilmiştir. Bunlar güvenilir bir tedarikçi itibarının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. İç pazarla birlikte yanı sıra, ürünler yabancı ülkelere de ihraç edilmektedir. Bunlara Avrupa, Asya, Avustralya ve Yeni Zelanda ülkelerini örnek göstere biliriz.

Gilan Zeytin Fabrikası – 2005 yılında kurulan şirketin zeytin üretimi Abşheron bölgesinde 18.000 zeytin ağacından oluşan 93.9 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Fabrika hazır zeytin, aynı zamanda zeytinyağı üretmektedir. Fabrika saatte 500 kg zeytin üretiyor. 2005 yılında kuruluşundan bu yana, tüm ürünler bağımsız analizlere tabi tutulmuş ve uluslararası standartlara ve gerekli sertifikalara uygunluk açısından kontrol edilmiştir³⁹.

Gilan Çay Fabrikası - 2010 yılında kurulan Gilan çay fabrikası çay üretimi, işlenmesi ve satışı konusunda uzmanlaşmıştır. Lankaran bölgesinin Sutamurdov köyü yakınlarında 1 hektar alanda yer alan “Gilan” çay fabrikası, günde toplam üç ton üretim kapasitesine sahiptir. Fabrika, Çin, Yunanistan, Tayvan ve Türkiye'den çay üretim ekipmanları ile donatılmıştır. Fabrikada 3 ana bölüm vardır: üretim, seçim, paketleme. Ön işlem bölümü günde 3.000 kg çay yaprağı, paketleme bölümü ise yarım günde 5.000 kg çay paketleme potansiyeline sahiptir⁴⁰.

Gilan Değirmenleri Fabrikası - Bakü'de 13 hektarı kapsayan, bölgedeki en yüksek teknolojilerle donatılmış, Gilan Holding'e ait olan "Araz" değirmeni faaliyet göstermektedir. Değirmende yapılan tüm işlemler, tahıl temizleme, nemlendirme ve öğütme programlanabilir bir kontrol cihazı tarafından yapılmaktadır. Tahıl

³⁹ Lankaran Konserve Fabrikası, (Çevrimiçi), <https://gilanholding.com/industries/Lenkeran+Konserv+Zavodu+101>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019)

⁴⁰ Gilan Çay Fabrikası, (Çevrimiçi), <https://gilanholding.com/industries/Gilan+Cay+istehsali+108>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

alınmasından ürünün tamamlanmasına kadar, üretim sürecinin her elemanı doğrudan operatör odasından denetlenmektedir⁴¹.

Tablo 11’de 2014-2018 yıllarında Gıda ürünlerinin üretimini yapan fabrikaların işinin temel göstergeleri gösterilmiştir.

Tablo 11: Gıda Ürünlerinin Üretimini Yapan Fabrikaların İşinin Temel Göstergeleri

Gıda ürünlerinin üretimi ile meşğul olan fabrikaların işinin temel göstergeleri					
	2014	2015	2016	2017	2018
Fabrikaların toplam sayısı	389	382	391	361	393
Sanayi faaliyeti için kayıtlı bireysel girişimci sayısı	3752	4079	4290	4508	4754
Sanayi ürünlerinin (işler, hizmetler)cari fiyatlarla maliyeti, (milyon Manat)	2433.0	2307.6	2964.7	2999.8	3050.8
Sanayi üretimi endeksi,yüzde olarak (sabit fiyatlarla)	102.0	102.9	104.8	101.0	101.3
Ülkenin sanayi üretiminde gıda sanayisinin toplam değeri (yüzde olarak)	7.3	8.8	9.1	7.4	6.4

⁴¹ Gilan Değirmenleri, (Çevrimiçi), <https://gilanholding.com/industries/Gilan+deyirmanlari+103>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Ortalama yıllık çalışan sayısı (bin kişi)	20.6	18.8	18.8	20.8	21.6
Sabit sermayeye yatırımlar (milyon Manat)	92.4	87.9	63.6	125.5	196.6
Sanayi sektöründeki yatırımların toplamında gıda sektörü yatırımların değeri (yüzde olarak)	1.2	1.0	0.6	1.2	2.3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Gıda Ürünlerinin Üretimini Yapan Fabrikaların İşinin Temel Göstergeleri, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019)

Tablo 11’den görüldüğü üzere gıda sektöründe faaliyet gösteren fabrikaların toplam sayısını 2014-2016 yılları üzere artmış, 2017 yılında azalmış, 2018 yılında ise yeniden artarak 393 adet olmuştur. Aynı zamanda sektördeki gelişmeler girişimcilerin dikkatini çekmiş ve buda sabit sermaye yatırımlarında artışa sebep olmuştur ki, 2014 yılında 92.400.000 milyon Manat olan sermaye yatırımları 2018 yılında 196.600.000 milyon Manat olmuştur. Sanayi ürünlerinin cari fiyatları 2014 yılında 2.433.000 milyon Manat olmuş, 2015 yılında azalarak 2.307.600 milyon Manat olmuş, 2016-2018 yılları aralığında artarak 3.050.800 milyon Manat olmuştur. Sanayi üretim endeksi 2014-2016 yılları aralığında artmış, 2017-2018 yıllarında ise azalmıştır. Ülkenin sanayi üretiminde gıda sanayisinin toplam değeri 2014-2016 yılları aralığında artarak %9.1 olmuş, 2017-2018 yıllarında ise azalarak %6.4 olmuştur. Ortalama yıllık çalışan sayısı 2014 yılında 20.600 bin kişi olduğu halde, 2015-2016 yıllarında bu gösterge 18.800 bin kişi olmuş, 2017 yılında bu gösterge artarak 20.800 bin kişi, 2018 yılında ise 21.600 bin kişi olmuştur. Sabit sermaye yatırımları 2014 yılında 92.400.000 milyon Manat olduğu halde, 2016 yılında azalarak 63.600.000 milyon Manat olmuş,

2018 yılında ise yeniden artarak 196.600.000 milyon Manat olmuştur. Sanayi sektöründeki yatırımların toplamında gıda sektörü yatırımlarının değeri 2014 yılında %1,2 olduğu halde 2016 yılında bu rakam %0.6 olmuş, 2017-2018 yılları aralığında bu gösterge yeniden artarak %2.3 olmuştur. Tüm bu gelişmeler ülkeni dış ticaretteki bağımlılığını azaltmış ülkenin gelişimi için fayda sağlamıştır.

Gıda sektöründeki fabrikalar sayesinde binlerle kişi işle temin edilmiştir ki, buda ülkedeki işsizlik oranını azaltmış, tüketicilerin satın alma gücünü artırmış ve depresyon sürecinin atlatılmasına yardımcı olmuştur.

3.3.2 Kimya Sanayi Sektörü

Kimya sanayisi ekonominin kilit sektörlerinden biridir. Mineral gübrelerin üretimi, tarım faaliyetlerinin yoğunlaştırılması için koşullar yaratmaktadır. Kimya sanayisi, nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olarak kimyasal ve teknolojik yöntemlerini genişletmektedir. Modern kimya teknolojisi, hammaddelerin mekanik olarak işlenmesinden farklı olarak, kimyasallar (apatit, fosforik, potasyum tuzu, yemek tuzu, kükürt, vb.) gibi mineral yakıtları özellikle petrol, gaz ve kömür, ağaçlar ve bitkiler, hayvansal kökenli hammaddeleri, hava, su ve benzeri değerli sanayi ürünlere dönüştürüyor.

Ülkedeki en büyük kimyasal ve petrokimya işletmelerinden "Etilen-polietilen", "Yüzey aktif maddeler", "Sintezkauçuk" ve "Organik sentez", "Sumqayıt Süperfosfat" fabrikaları Sumgayıt şehrinde bulunur ve faaliyet göstermektedir⁴².

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in petrokimya endüstrisinin daha da geliştirilmesi ve en yeni teknolojilerin kullanılması konsepti ile uyumlu olarak "Azeri kimya" Devlet Şirketi'nin Azerbaycan'da en yüksek uluslararası standartlarını karşılayan yeni bir petrokimya ve gübre kompleksi kurulması konusundaki çalışmaları, bugün dünyanın önde gelen birçok petrokimya şirketinin ilgi odağındadır⁴³.

⁴² Kimya Sanayisi, (Çevrimiçi), <http://www.anl.az/download/meqale/adalet/2011/noyabr/215850.htm>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019).

⁴³ Yeni Petrokimya Kompleksi Azerbaycan'a ne vaat ediyor?, (Çevrimiçi), <https://az.trend.az/business/energy/1516342.html>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019).

Ülkenin zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olması, denizde ve karada petrol ve gaz üretimindeki artış cumhurbaşkanının son yıllarda petrokimya sanayisi ve petrol sanayisinin, onun altyapısının genişletilmesine, teknik taban ve kapasitenin güçlendirilmesine, petrokimya ürünleri çeşitlerinin ve kalitesini yükseltmeyi amaçlayan girişimlerinin uygulanmasında etkili olmuştur. Son yıllarda Azerbaycan'ın kapsamlı ve hızlı gelişiminin sağlanması, ekonomik büyümenin daha geniş bir menzile ulaşmasına öncelik veren İlham Aliyev'in 2 Nisan 2010'da «Azeri kimya» Üretim Derneği gibi dünyanın prestijli petrol şirketlerden birine dönüşmüş Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'ne devri için imzalanan kararı ülkenin petrol ve petrokimya sanayilerinin tek bir yapı içinde daha verimli ve yüksek sonuçlara ulaşmasına yönlendirilmişti⁴⁴.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin terkinde olan dönemde "Azeri kimya" Üretim Derneği'nde etkili çalışabilir üretim tesisleri yeniden inşa edildi, birçok yeni tesisler ve kompleksler inşa edilerek işletmeye alındı. Buna örnek olarak, Etilen-polietilen fabrikasında Azot-oksijen kompleksinin ve Su soğutma teçhizatının inşa edilip kullanıma verilmesini gösterebiliriz. Şu anda "Azeri kimya" Üretim Derneği'nde yeni projelerin uygulanması devam etmektedir. 2020 ortasına kadar amaç yeni tesislerin yapımı ile EP-300 üretiminin verimliliğini artırmasıdır. Böylece, Polimer projesi kapsamında inşa edilen polipropilen ve yüksek yoğunluklu polietilen tesislere gerekli kalitede ve miktarda hammadde sağlanacaktır⁴⁵. 2020 ortasına kadar sürecek olan projeye İtalya'nın "Technip" şirketinin Hollanda ve Fransa ofisleri mühendislik, tedarik ve inşaat , Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ise yeniden yapılanma projesinde danışman olarak yer almıştır. Bu amaçla, 5 Kasım 2016'da Etilen-Polietilen tesisinin yeniden inşası projesinin bir parçası olarak "Azeri kimya" "TECHNIP ITALY Inc" ile "SOCAR-KBR" ortak girişimi arasında imza töreni yapılmış, daha sonra uygun çalışmalar başlatılmıştır⁴⁶.

⁴⁴ Petrokimya Endüstrisinde Yönetim Mekanizmalarının İyileştirilmesi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.socar.az/socar/az/company/organization/azerikimya-production-union>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

⁴⁵ Azeri Kimya, (Çevrimiçi), <http://ikisahil.com/post/azerikimya-stehsalat-birliyi-dunenin-ve-bu-gunun-guzgusunde>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

⁴⁶ A.y.

Tablo 12’de kimya sanayisinin ekonomiye katkılarını daha iyi anlatmak için bu sektörde çalışan kişi sayısı, onların aylık ücretleri ve üretilen ürünün hacmi gösterilmektedir.

Tablo 12: Kimya sanayisinde çalışan sayısı (bin kişi), Ortalama aylık ücretler (Manat), Ürün hacmi (milyon Manat)

Yıllar	Çalışan Sayısı (bin kişi)	Ortalama aylık ücretler (Manat)	Ürün hacmi (işler,hizmetler) milyon Manat
2005	10.9	119.3	198.3
2006	10.7	156.7	198.5
2007	10.3	180.8	212.3
2008	9.8	214.5	219.1
2009	9.2	264.9	132.1
2010	8.7	351.4	120.3
2011	7.7	357.0	189.0
2012	7.6	453.3	180.6
2013	7.5	460.4	200.3
2014	6.5	489.1	247.2
2015	6.2	640.4	353.2
2016	6.0	718.8	374.2
2017	10.2	789.2	513.9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Kimya Sanayisinde Çalışan Sayısı, Ortalama Aylık Nominal Ücretler, Ürün Hacmi, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019)

Tablo 12’den görüldüğü üzere kimya sanayisinde çalışan kişi sayısı 2005 yılından 2016 yılına kadar azalmış, 2017 yılında ise yeniden artarak 10.200 bin kişi olmuştur. Çalışan kişilerin ortalama aylık ücretleri 2005 yılında 119.30 Manat olduğu halde yıllar üzere artarak 2017 yılında 789.20 Manat olmuştur. Sektördeki ürün hacmi 2005-2008 yılları aralığında artmakta, 2009-2010 yılları aralığında azalmakta, 2011 yılından 2017 yılına kadar ise arttığı gözükmemektedir. Görüldüğü üzere, çalışan kişi

sayısının azaltılması sonucunda çalışan kişilerin aylık ücreti arttırılmış ve üretilen ürünün hacminde de artım yaşanmıştır.

3.3.3 Metalurji Sanayi Sektörü

Sanayinin önemli bölümlerinden biri de metalürjidir. Metalürji sanayisi metalleri, önemli yarı metalleri ve metal olmayan maddelerin topraktan, cevherlerden, tuzlardan çıkarılması için kullanılan bir yöntem topluluğudur. Ülkede metalürji sanayisinin gelişimi için aşağıdaki fırsatlar var olmaktadır⁴⁷:

- Çeşitli metal atıkların mevcudiyeti;
- Yerel enerji kaynaklarının mevcudiyeti - petrol ve gaz;
- Metal talep eden sanayi ve inşaat alanlarının kapsamlı gelişimi;
- Yeterli personel ve insan gücü kaynakları;
- Mevcut malzeme ve teknik bazda yeni alanlar yaratma imkanı.

Metalürji sanayisi demir ve demir dışı metalürji sanayilerine bölünmektedir. Demir metalürji sanayisi, ülkelerin ekonomilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Demir metalürji sanayisi ile tanınan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bu yönde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Ülkede modern gereksinimleri karşılayan yeni üretim tesisleri kurulmasıyla birlikte, uygun teknoloji parkları oluşturularak altyapı projeleri uygulanmaktadır. Mevcut doğal ve ekonomik potansiyelin daha verimli kullanılması, ülke ekonomisinin demir metallerine olan talebinin tam olarak karşılanması ve demir metalürjisinin kendisinin ihracata yönelik alana dönüşümü, hedeflerinden ileri gelerek Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararıyla 23 Nisan 2013'te hisseleri devlete ait "Azerbaycan Çelik Üretim Kompleksi" fabrikası kurulmuştur⁴⁸.

Azerbaycan'da demir metalürjisi alanında ilklerden biri olan Azerbaycan Boru Hattı Tesis 1947'de Sumgayıt'ta Hazar Denizi'nin kıyısında kurulmuştur. Şirket 2012'den bu yana çok hızlı bir şekilde müşterilerinin ilgisini çekmiştir. Şirket şu anda Bakü Steel Company şirketler grubunun bir parçası gibi faaliyet göstermektedir.

⁴⁷ Sanayi, (Çevrimiçi), http://www.azerbaijans.com/content_463_az.html, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019)

⁴⁸ Azerbaycan Çelik Üretim Kompleksi'nin Kurulması için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/7899>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Demiryolu, otomobil ve su yollarının uygun konumu Azer Boru'nun ürünlerini komşu Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve çeşitli Avrupa ülkelerine ihraç etmesine izin vermektedir⁴⁹.

Azerbaycan'ın en büyük demir metalürjisi merkezleri Sumgayıt, Bakü ve Dashkesan'dır. Dashkesan, Azerbaycan'ın en büyük maden merkezidir. Dashkesan'da demir cevheri madenleri yakınında bir cevher arıtma tesisi bulunmaktadır. Burada işleminden geçen hammadde daha sonra Gürcistan Rustavi'deki metalürji tesisine gönderilmektedir. Çünkü Azerbaycan'da demir cevheri eritme için koklaşabilir taş kömürü bulunmamaktadır. Sumgayıt'taki boru haddehanesinde ise demir metalürjisinin son ürünü boru hazırlanmaktadır. Azerbaycan'da boru haddeleme üretiminin kurulması, petrol ve gaz sanayisinin gelişmesiyle bağlantılıdır⁵⁰.

Azerbaycan'da demir dışı metalürjinin güçlü gelişimi için yeterli elektrik, alümin, molibden, cıva ve polimetallik maden yatakları bulunmaktadır. Demir dışı metalürji sanayilerine Sumgayıt ve Gence alüminyum fabrikalarını, Bakü ve Gence demir dışı metal üretim tesislerini, Sumgayıt alüminyum haddeleme tesisini örnek gösterebiliriz⁵¹.

Hammadde ve elektriğin bolluğu nedeniyle, demir dışı metalürji sanayisi Abşeron, Gence-Gazakh ve Nahcivan bölgelerinde daha yoğun bir şekilde gelişmiştir. Azerbaycan'ın en genç metalürjisi metal madenciliğidir. Azerbaycan, metalürjinin geliştirilmesi için tüm şartlara sahiptir (Bol miktarda hammadde ve enerji, kalifiye personel). Metalürji büyük miktarlarda hammadde ve yakıt tükettiğinden, fabrikalar hammaddelere ve yakıtlara yakın ya da bazen aralarında bulunmaktadır.

3.3.4 Tekstil Sanayisi

Tekstil ürünlerine olan talep dünya pazarlarında artmaktadır. Petrol dışı sektörün ana tüketici ürünlerinden biri tekstil sanayisidir. Bu nedenle bölgelerdeki işsizliğin giderilmesinde paha biçilmez bir rol oynamaktadır. Tekstil ve giyim sektörü,

⁴⁹ Azerboru Hakkında, (Çevrimiçi), <https://www.bakusteel.com/az/nailiyyetlerimiz/proyektlar/azerboru/>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

⁵⁰ Azerbaycan'da Metalürji, (Çevrimiçi), <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rBaycan-co%C4%9Frafias%C4%B1/1643/az%C9%99rBaycanda-metallugiya.html>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019).

⁵¹ A.y.

dinamik olarak gelişen sanayilerden biridir. Azerbaycan'da tekstil sektörünün gelişmesi, işsizliğin ortadan kaldırılmasında aktif olarak yer almaktadır. Tekstil sanayisinin kurulması, hafif sanayide ithalata bağımlılığın azaltılmasına, ihracat potansiyelinin artmasına, ulusal tekstil markalarının yaratılmasına, işsizliğin ortadan kaldırılmasına ve nitelikli personelin eğitime büyük katkı sağlamaktadır.

2014-2015 döneminde dünya petrol fiyatlarındaki keskin düşüş, Azerbaycan'ın geleneksel alanlarını canlandırmaya yönelik bir takım adımlar atılmasını önemli kıldı⁵².

2015'ten bu yana Azerbaycan'da tekstil sanayisini geliştirmek için adımlar atılmaktadır. Bu nedenle, tekstil sanayisinin doğal hammadde temeli olan pamuk üretimini artırmak ve aynı zamanda halı dokuma sanayisinin gelişimi için büyük önlemler alınmaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 26 Şubat 2015 tarihli 1077 sayılı kararıyla "Mingachevir Sanayi Parkı" oluşturulmuştur. Mingachevir Sanayi Parkı'nın oluşturulmasındaki amaç⁵³:

- Ülkede petrol dışı sektörün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması;
- Bu alanda girişimciliği desteklemek;
- Modern teknolojilere dayalı rekabetçi sanayi üretim organizasyonu;
- İmalat sektöründe nüfusun istihdamının artması.

Mingachevir Sanayi Parkı, rekabetçi ürünler ve hizmetler sunmak için en son teknolojilerin kullanılmasıyla girişimcilik faaliyetlerini ve gelişimlerini desteklemek için gerekli altyapı ve yönetim yapılarına sahip bir alandır. Mingachevir'de bulunan Mingachevir Sanayi Parkı 26 hektarlık bir alana sahiptir⁵⁴. Sektörün devlet desteği sayesinde, bu tür sanayiler Azerbaycan markasını geliştirmekte ve desteklemektedir. Azerbaycan birkaç yıldır Rusya, Ukrayna, Belarus, Türkiye ve İran'a tekstil ürünleri

⁵² Azerbaycan Cumhuriyeti ülke ekonomisi açısından Stratejik Yol Haritası, (Çevrimiçi), <http://iqtisadiislahat.org/store/media/documents/fermanlar/Milli%20Iqtisadiyyat%20YOL%20XERIT%20ESI.pdf>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019), s.11.

⁵³ Mingachevir Sanayi Parkının Yaratılması Hakkında, (Çevrimiçi), http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/29/f_29430.htm, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019).

⁵⁴ Mingachevir Sanayi Parkı Hakkında, (Çevrimiçi), https://scip.az/index.php?option=com_content&view=article&id=321&Itemid=394&lang=az, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019)

ihraç ediyor: “Örneğin, Rusya'ya ihracat 2016 yılında başlamıştır. Geçen yıl bu ülkeye yapılan ihracat 5 milyon dolardan çok olmuştur. Rusya'ya yapılan ihracat yıllık bazda %20 artmaktadır.⁵⁵. ”

“2017-2022 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Pamuk Üretimi Geliştirme Devlet Programı”nın hedeflerinden biri de alınan önlemler neticesinde, ileri teknolojilerin yaygın olarak uygulanmasına bağlı pamuk üretim kompleksi oluşturulacak ve yerel pamuğa dayalı tekstil sanayisi oluşturulacaktır⁵⁶.

3.4 Hizmet Sektörü

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede hizmet piyasası şekillenmeye başlamıştır. Ağırlıklı olarak ticaret, ulaştırma, iletişim, bankacılık, turizm ve diğer sektörlerle ilişkili olan bu sektör, geçtiğimiz yıllarda ekonomide önemli bir rol oynamıştır. Gelişmiş ülkelerin tecrübeleri gösteriyor ki, üretim süreçlerinin karmaşık hale gelmesi çeşitli hizmetlere olan talep de sürekli artmaktadır. Hizmet alanları arasında oteller ve restoranlar, çamaşırhane ve berber dükkanları, eğitim ve spor tesisleri, turizm şirketleri, radyo istasyonları, danışmanlık firmaları, bankalar, inşaat sektörü, ayrıca eğitim ve tıbbi kurumlar, müzeler, sinemalar ve tiyatrolar yer almaktadır. Pratik olarak tüm organizasyonlar nüfusa hizmet vermektedir⁵⁷.

3.4.1 Turizm Sektörü

Turizm, hizmet sektöründeki en büyük bölümlerden biridir. Turizm, yaşam standartları arttıkça, uluslararası ekonomik ilişkiler daha kapsamlı hale geldikçe insanlar için tarihi bir zorunluluk haline gelmiştir. Azerbaycan turizm gelişimi için büyük potansiyele sahiptir. Son yıllarda, bu alanın geliştirilmesi için devlet programları kabul edilmiş ve cumhurbaşkanı tarafından önemli kararnameler

⁵⁵ Azerbaycan Tekstil İhracat Coğrafyasını Genişletiyor, (Çevrimiçi), <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/136658.html>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019)

⁵⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın “2017-2022'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Pamuk Üretimini Geliştirme Devlet Programı, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/36050>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019)

⁵⁷ Mirağa Ehmedov, **Hizmet Sektörünün Pazarlaması**, İktisat Üniversitesi Matbaası, Bakü, 2015, s.6

imzalanmıştır. Ülkede turizm sektörünün gelişimini hızlandırmak için Devlet Turizm Acentesi kurulmuştur. Devlet Turizm Ajansı'nın faaliyetleri aşağıdaki gibidir⁵⁸:

- İlgili alanda birleşik bir devlet politikasının oluşumuna katılmak ve bu politikanın uygulanmasını sağlamak;
- Düzenleyici faaliyet yürütmek;
- Uluslararası ve sivil toplum kuruluşları dahil olmak üzere, diğer devlet kurumları, girişimler ve kuruluşlar ile bireyler ve tüzel kişiler arasında turizmin gelişmesi için ilgili faaliyetlerde bulunmak;
- Rezerv alanlarının amaçlı kullanımının organizasyonu ve korunmasının sağlanması;
- Ulusal mutfak örneklerinin korunmasının ve tanıtımının sağlanması.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 27 Ağustos 2002 tarihli 1029 sayılı kararıyla⁵⁹ "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2002-2005 yıllarında turizmin gelişimi üzerine Devlet Programı"nın uygulanması sonucunda turizmin gelişmesi için verimli koşullar yaratılmış ve ülkenin uluslararası turizm pazarına entegrasyonunun temeli koyulmuştur.

Bu politikanın bir devamı olarak Azerbaycan'da yüksek ekonomik, sosyal ve çevresel gereksinimlerin karşılanmasına cevap veren modern turizm oluşumu ve bunu ülke ekonomisinin temel direklerinden biri yapmak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 6 Nisan 2010 tarihli 838 sayılı kararıyla "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2010-2014 Turizm Geliştirmesi üzerine Devlet Programı" kabul edilmiştir⁶⁰.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm sektörünün daha da gelişmesi ve turizm faaliyetleri için uygun koşulların yaratılması gereğini göz önünde bulundurarak,

⁵⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Ajansı'nın Faaliyetinin Sağlanması, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/40087>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

⁵⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin 2002-2005'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizmi Geliştirmeye Yönelik Devlet Programı'nın Onaylanmasına dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/1615>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

⁶⁰ Turizm Kalkınmasına İlişkin Devlet programının Onaylanması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı,(Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/19342>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

zengin coğrafi manzaraya sahip ülkenin doğal anıtları, turizm kaynaklarının daha etkin kullanılması, aynı zamanda eski kültürel ve tarihi mirasının yaygın olarak tanınması için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 15 Şubat 2011 tarihli 1320 sayılı kararıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2011 Turizm Yılı ilan edilmiştir⁶¹.

Ülkede turizm altyapısının gelişimi ve uluslararası standartlara uygun turizm hizmetlerinin oluşumu bu alandaki devlet düzenleme mekanizmalarının iyileştirilmesini, mevcut turizm potansiyelini kullanma fırsatlarının genişletilmesini, bölgelerde turizm faaliyetlerinin teşvik edilmesini, yeni turizm rotalarının oluşturulmasını, aynı zamanda rekabetçi bir fiyat teklifi sunmayı gerekli kılmaktadır.

Azerbaycan, Doğu ve Batı'nın kesiştiği noktada yer alan, modern bir altyapıya ve tarihi eserlere sahip olan başkent Bakü'den başlayarak, muhteşem doğaya ve milli parklara sahip bölgeleri ile ünlüdür. Son analizlerin sonuçları, Azerbaycan'da turizm sektörünün bir ayaklanma durumunda olduğunu göstermektedir.

Yapılan işler, Azerbaycan'da uygulanan faaliyetler yıldan yıla turist akışının çoğalmasında da gözlemleniyor. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bununla ilgili şunu söylemiştir: *“Bildiğimiz gibi, son yıllarda Azerbaycan'a gelen turist sayısı artıyor ve bu çok olumlu bir durumdur. Geçen yıl (2018) gelen turist sayısı neredeyse yüzde 6 artmıştır. Ülkemize önceki yıla göre daha fazla turist gelmiştir. Hesaplamalara göre, bu turistler ülkemizde yaklaşık 2 milyar dolar harcamıştır. Bu da 2 milyar dolarlık ihracat anlamına geliyor. Bu nokta zaten turizmin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Para hizmet sektörüne gidiyor, vatandaşlar ve girişimciler bundan faydalaniyor. Yani, para doğrudan bölgedeki turistlere çeşitli hizmetler sunan şirketlere gider. Bunun nedeni turistlerin çoğunun Azerbaycan bölgelerine gitmesidir”*⁶².

Tablo 13'de Turizm sektöründe 2009-2018 yıllarında çalışan kişilerin sayısı, katma değeri, bu sektörde yapılan yatırım hacmi gösterilmektedir.

⁶¹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizm Yılı” Deklarasyonu Eylem Planı'nın Onaylanmasına Dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/21958>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

⁶² Ülkede Turizm Sektörünün Gelişimi Ön Plana Çıkmaktadır, (Çevrimiçi), <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/23685-oelkaemizdae-turizm-saenayesinin-inkishaf-diggaet-maerkaezindaedir>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

Tablo 13: Turizm Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

Yıllar	Turizm sektöründe çalışanların sayısı	Turizmde katma değer, milyon Manat	Turizm için karakteristik alanlarda katma değerın ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasında ağırlığı (%)	Turizm sektöründe yatırım hacmi, milyon Manat
2009	36.103	-	-	527.8
2010	36.899	-	-	949.2
2011	37.600	-	-	1.407.8
2012	38.839	-	-	1.478.2
2013	40.892	2.080.2	3.6	1.371.0
2014	41.886	2.402.2	4.1	2.204,0
2015	49.449	2.4437.3	4.5	1.063,9
2016	43.477	2.746.1	4.3	363.0
2017	46.837	3.151.0	4.5	267.3
2018	53.222	3.464.3	4.3	229.7

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Turizm Alanlarına İlişkin Temel Göstergeler, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019)

Tablo 13’de Turizm sektöründe çalışan kişilerin sayısı yıllar geçtikçe artmakta, örneğin 2009 yılında 36.103 kişi, 2013 yılında 40.892 kişi , 2017 yılında 46.837 kişi ve 2018 yılında ise 53.222 kişi olmuştur. Turizmde katma değer 2013 yılından 2018 yılına kadar artmaktadır. Turizm için karakteristik alanlarda katma değerın ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasında ağırlığı 2013-2018 yılları arasından değişiklik göstermektedir. Turizm sektörüne yapılan yatırımlar ise 2009 yılında 527.800 milyon Manat, 2011 yılında 1.407.800 milyon Manat, 2014 yılında 2.204.000 milyon Manat olmuş, 2015 yılından ise azalarak 2017 yılında 267.300 milyon Manat, 2018 yılında ise 229.700 milyon Manat olmuştur.

3.4.2 İnşaat Sektörü

Ekonominin hızlı gelişmesinde, reel sektörün dinamik büyümesinde inşaat sektörü büyük paya sahiptir. İnşaat sektörünün pek çok ülkede tam bir ekonomik zincir yürütme mekanizması olarak algılanması tesadüf değildir. Çünkü inşaat sektörünün gelişimi öncelikle ekonomiye yapılan bir yatırımdır. Aynı zamanda, inşaat sektörü toplu işler ve ek gelir kaynakları olarak değerlendirilebilir. Ancak, küresel ekonomik ve finansal kriz sırasında inşaat sektörünün en çok etkilendiği de belirtilmelidir. Azerbaycan'da son yıllarda uygulanan başlıca ekonomik reformlar, ülkenin enerji kaynaklarına bağımlılığını önemli ölçüde azaltmıştır. Son iki yıldaki küresel kriz, Azerbaycan ekonomisini ve inşaat sektörünü de etkilemiştir.

Azerbaycan hükümetinin sosyal politikasının belirtilen hedeflerinden biri, vatandaşlarının yaşam koşullarını iyileştirmektir. Ülke nüfusunun artması, Azerbaycan vatandaşlarının konut ihtiyaçlarını daha da alakalı yapma konusunu gündeme getirdi. Özellikle düşük ve orta gelirli vatandaşların, genç ailelerin Konut sorunlarının çözülmesi öncelikli olarak belirlenmiştir. Bu alandaki reformların bir devamı olarak, devlet başkanı 11 Nisan 2016 tarihli 858 sayılı Kararnamesi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı yanında Devlet Konutları Ajansı kuruldu⁶³. Ajansın temel amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının yerleşim alanlarındaki ihtiyaçlarını karşılamak, yaşam koşullarını iyileştirmek, modern mimari tarzında çevresel ve enerji verimliliği gereksinimlerini karşılayan çok katlı binaların inşasını sağlamak, aynı zamanda bununla ilgili şehir planlama ve inşaatla kamu yönetiminin iyileştirilmesidir⁶⁴.

Bakanlar Kurulu'nun 2016 yılında sosyal-ekonomik gelişme ve gelecek görevlerin sonuçlarına adanmış toplantıda Başkan İlham Aliyev'in dediği gibi 2016 yılı ekonomik performansını inceleyerek, gayri safi yurtiçi hasıladaki düşüşün temel nedeninin dünya piyasalarındaki petrol fiyatlarındaki düşüş ve bunun sonucunda kamu yatırımlarındaki düşüş olduğunu görüyoruz: “*En çok durgunluk inşaat sektöründe*

⁶³ Konut Yapımına Dair Ajansın Faaliyetlerinin Kurulması ve Düzenlenmesi Hakkında Kararname (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/32563>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

⁶⁴Konut İnşaatı Devlet Ajansı Hakkında Kısa Tarihçe, (Çevrimiçi), <https://www.mida.gov.az/az/about/history/>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

oldu. Yıl içerisinde alınan önlemler sonucunda inşaat sektörünü canlandırmak için önemli adımlar atılmıştır. 2017 yılında inşaat sektörünün geliştirilmesi için gerekli önlemler alınacaktır. Bu yüzden bu yıl Azerbaycan'da inşaat sektörünün gelişeceğinden eminim"⁶⁵. Azerbaycan'da dünyanın mimari incileri sayılabilecek "Haydar Aliyev Merkezi", "Bakü Alev Kuleleri", "Bakü Kristal Salonu", "Bakü Beyaz Kenti" gibi projeler hayata geçirilmiştir. Son yıllarda ülkede 755 yeni okul binası inşa edilmiş, 344 okul binası elden geçirilmiş ve en son modern tesislerle donatılmış diğer sağlık tesisleri faaliyete geçirilmiştir⁶⁶. Aynı zamanda, Azerbaycan inşaat şirketleri tarafından dünya pazarına girme konusunda ilk adımlar atılmıştır. Azerbaycan şirketleri, son teknoloji tesisleri ve en son bilimsel ve teknolojik gelişmeleri kullanarak, Dünya Bankası ve diğer uluslararası finans kurumları aracılığıyla Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan, Libya ve diğer ülkelerde ihaleler almıştır⁶⁷. Buna örnek olarak Azerbaycan'ın "Az Virt" şirketi Sırbistan'da Ruma-Sabac-Loznisa otoyolunu kuracaktır. Değeri 467,5 milyon Euro olarak tahmin edilen yolun toplam uzunluğu 80 kilometre olacak. Yolun Sabac-Loznisa kesimi yüksek hızlı yol olarak inşa edilecektir. Projede ayrıca Sava Nehri üzerinde bir köprü inşaatı öngörülmektedir⁶⁸.

3.4.3 Bankacılık Sektörü

Bankalar ekonomik hayatta sadece en önemli fonksiyonlar değil, aynı zamanda modern ekonomik sistemin ayrılmaz bir parçası olan organizasyonlardır. Ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ve çeşitlenmesi de bankaların büyümesine ve uzmanlaşmasına neden olmuştur. Modern dünya finansal sisteminde bankacılık sektörünün en önemli kuruluşlardan biri olduğu söylenebilir. Her piyasa ekonomisinde olduğu gibi Azerbaycan'da para politikasının etkin bir şekilde uygulanması öncelikli konulardan biridir. Bu politikayı ülkenin ana bankası olan Merkez Bankası yürütüyor.

⁶⁵ İnşaat Sektöründe Yeni Dönem, (Çevrimiçi), <http://ikisahil.az/post/news-66563>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019)

⁶⁶ Azerbaycan Geniş Bir İnşaat Patlamasına Sahip ve Geniş Çaplı Bir Özelleştirme Programı Yürütülüyor, (Çevrimiçi), <http://www.privatization.az/index.php/az/niy-az-rbaydzan/16-menyu-az/141-az-rbaycanda-genis-tikinti-bumu-yasan-r-v-genismiqvasl-oez-ll-sdirm-proqram-h-yata-kecirilir>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ Azerbaycan şirketi Avrupa'da yol inşaatı yapacak, (Çevrimiçi), <https://banco.az/az/news/azerbaycan-sirketi-avropa-olkesinde-yol-cekecek>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Ülkenin para politikası, Azerbaycan Cumhuriyeti “Merkez Bankası” Kanunu ile düzenlenmektedir. Bu yasa 10 Aralık 2004 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından onaylanmıştır⁶⁹. Merkez Bankası'nın temel amacı güçleri dahilinde fiyat istikrarını sağlamaktır. Aynı zamanda, Merkez Bankası'nın amacı, bankanın ödemeleri ve ödemelerinin istikrarının, gelişimini sağlamaktır. Kar, Merkez Bankası'nın temel amacı değildir. Merkez Bankası bir amaca ulaşmak için aşağıdaki işlevleri yerine getirmektedir⁷⁰:

- Devletin para politikasını tanımlar ve uygular;
- Yabancı para birimleri ile ilgili resmi manat oranını düzenli olarak tanımlar ve ilan eder;
- Para birimi düzenleme ve kontrolünü mevzuata uygun olarak gerçekleştirir;
- Raporlama ve hediye bakiyelerini mevzuata uygun olarak toplar ve ulusal ekonomik tahminlerin hazırlanmasına katılır;
- Ödeme sistemini yasaya uygun olarak organize eder, koordine eder, düzenler ve işletir;
- Ülke yasalarının öngördüğü diğer işlevleri yerine getirir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2005'ten beri "Merkezi Kredi Kayıt Hizmeti" faaliyete başlamıştır⁷¹. Bankacılık sektörünü canlandırmak için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 28 Eylül 2018 tarihinde “2018-2020 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dijital Ödemelerin Genişlemesi Devlet Programı”nı kabul etmiştir. Devlet Programı'nın stratejik amacı vatandaşlar, ticari varlıklar ve devlet kurumları arasında nakitsiz ödeme ortamının önemli ölçüde genişlemesi, nakit hacminin en aza indirilmesi ve sonuç olarak, bankacılık sektörünün finansal kaynak tabanının güçlendirilmesidir. Bu amaçla, ülkedeki kurumsal dijital ödeme hizmetlerinin ve yasal çerçevenin güçlendirilmesi, altyapı fırsatlarını artırarak bu hizmetlerin kapsamını, kalitesini ve uygulama alanının genişlenmesi, aynı zamanda

⁶⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bankalar Kanunu, (Çevrimiçi), http://www.e-qanun.az/frame_ork/5825, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

⁷⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Hakkında, (Çevrimiçi), <https://www.cbar.az/page-3/about-us>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

⁷¹ Azerbaycan Vatandaşları ASAN Hizmet Merkezlerinde Kredi Geçmişine Erişebilir, (Çevrimiçi), <https://az.trend.az/business/economy/2295199.html>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

kullanımının yaygınlaştırılması ana stratejik önceliklerdendir. Dijital ödemelerin kullanımını genişletmek, ekonomik maliyetleri azaltmaya, nakit maliyetlerini, bankaların ve işletmelerin işletme maliyetlerini düşürmeye yardımcı olacak, bu da vergi tabanını ve nüfus, işletmeler için finansal hizmetlere erişimi artıracak, bankacılık sektörünü güçlendirecektir. Nihayetinde, ekonomik büyümeye bir destek sağlayacaktır⁷². Aynı zamanda finansal hizmetler alanında mevzuat ve düzenleyici gereklilikleri en iyi uluslararası uygulamalar ile uyumlu hale getirmek için önlemler alınacak, sonuç olarak, elektronik ödeme sistemlerinin ve mobil bankacılığın gelişimi daha da hızlanacak, bu hizmetleri kullanmak için daha fazla fırsat olacaktır⁷³.

Taplo 14’de nüfustan toplanan mevduatın miktarı gösterilmektedir.

Tablo 14: Nüfustan toplanan mevduat (milyon Manat)

Yıllar	Nüfustan toplanan mevduat (milyon Manat)		
	Toplam	Manat para biriminde	Yabancı para biriminde
2006	819.5	250.3	569.2
2007	1468.4	676.4	792.0
2008	1905.3	1036.7	868.6
2009	2334.9	965.6	1369.3
2010	3029.8	1410.0	1619.8
2011	4119.8	2281.7	1838.1
2012	5113.4	2963.8	2.149.6
2013	6395.8	3888.3	2507.5
2014	7188.4	4422.4	2766.0
2015	9473.9	1420.2	8053.7
2016	7448.7	1517.3	5931.4
2017	7561.2	5028.3	2532.9
2018	8375.4	3142.2	5233.2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Nüfustan Toplanan Mevduat, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2019).

⁷² Dijital Ödemeleri Genişletme Devlet Programı’nın Onaylanmasına dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/40164>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019).

⁷³ Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Ekonomi Perspektifleri İçin Stratejik Yol Haritası, (Çevrimiçi) <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019).

Tablo 14’de 2006’dan bu yana nüfustan toplanan toplam mevduat gösterilmektedir. Manat para biriminde toplanan mevduat 2009, 2015 ve 2018 yılları hariç ayrı ayrı yıllarda yükselmektedir. Yabancı para biriminde toplanan mevduatta ise 2016 – 2017 yılları hariç olmakla yükselme yaşanmıştır. Tablodan da görüldüğü üzere genel olarak toplanan toplam mevduat yıllar geçtikçe artmaktadır.

Tablo 15’de Bankaların kar ve ya zararı gösterilmektedir.

Tablo 15: 2019'un ilk yarısı (Ocak-Haziran) bankların kar veya zararı (milyon Manat)

Banka İsimleri	Net Kar (milyon Manat)	Net Zarar (milyon Manat)
Access Bank	-	86 milyon 530 bin
AFB Bank”	1 milyon 677 bin	-
AG Bank	-	897 bin
Amrah Bank	-	5 milyon 278 bin
Ata Bank	149 bin	-
Azerbaycan Uluslararası Bankı	300 milyon 340 bin	-
Azerbaycan Sanayi Bankı	6 milyon 646 bin	-
Azer-Türk Bank	672 bin	-
Bank Avrasya	5 milyon 926 bin	-
Bank of Baku	32 milyon 276 bin	-
Bank BTB	3 milyon 999 bin	-
Bank Respublika	15 milyon 620 bin	-
Premium Bank	11 milyon 82 bin	-
Bank VTB (Azerbaycan)	6 milyon 363 bin	-
Express Bank	25 milyon 590 bin	-
Günay Bank	1 milyon 11 bin	-
Halk Bankı	24 milyon 52 bin	-

Kapital Bank	99 milyon 654 bin	-
Melli İran Bank Bakü Şubesi	-	19 milyon 315 bin
Muğan Bank	-	8 milyon 254 bin
Naxcivan Bank	4 milyon 404 bin	-
NBC Bank	111 bin	-
Nikoyl Bank	1 milyon 620 bin	-
Pakistan Milli Bankı Bakü Şubesi	-	297 bin
Paşa Bank	64 milyon 596 bin	-
Rabite Bank	7 milyon 621 bin	-
Turan Bank	329 bin	-
Unibank	66 milyon 803 bin	-
Yapı Kredi Bank Azerbaycan	3 milyon 773 bin	-
ZiraatBank Azerbaycan	3 milyon 8 bin	-

Kaynak: Marja-İş ve Finansal Haber Ajansı, 2019'un İlk Yarısı (Ocak-Haziran) Bankların Kar veya Zararı, (Çevrimiçi) <http://marja.az/news/45593>, (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2019)

Tablo 17’de 2019 yılının ilk yarısında Azerbaycan’da faaliyet gösteren bankaların toplam kar ve zararları gösterilmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere birkaç banka dışında diğer bankalar kar elde etmektedir. En karlı banka Azerbaycan Uluslararası Bankası’dır (300 milyon 340 bin). Bu bankanın hisselerinin büyük bir kısmına devlet sahip olmaktadır. Özel bankalar arasında Kapital Bank, Unibank, Paşa Bank, Baku of Bank, Halk Bank ve Bank Respublika en yüksek net karı elde eden bankalardır. Access Bank, Amrah Bank, AG Bank, Melli İran Bank Bakü Şubesi, Muğan Bank, Pakistan Milli Bankı Bakü Şubesi” gibi bankalar ise ilin ilk yarısında zarara uğramışlar. En az kar eden banka ise NBC Bank’dır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Azerbaycan'da her alanda ekonomik, sosyal, kültürel sorunlar yaşanmıştır. Bu dönemde ülkede yüksek enflasyon ortaya çıkmış ve işsizlik artmıştır. Ülkenin tüm sanayi ve tarım alanlarında gerileme yaşanmış ve büyük bir mali kriz yaşanmıştır. Bu yüzden 1991/94 dönemi durgunluk dönemi ve ülke ekonomisinde yaşanan depresyon süreci olarak kabul edilmektedir.

1990 dönemlerinde Azerbaycan ve Ermeni devletleri arasında savaş başlamış ve büyük kayıplar yaşanmıştır. Büyük devletlerden destek alan Ermenistan Azerbaycan'a saldırılar düzenlemekte ve ülkeyi zor durumda bırakmaktaydı. Sonuç olarak 1994'te ülke topraklarının %20'sini kaybedilmiştir. Savaş nedeniyle bu dönemde yaşanan ekonomik krizi atlatmak için reformların uygulanması oldukça zorlaştırmaktaydı.

1994 yılından başlayarak ülkede uygulanmaya başlanan özelleştirme ve reformlar, piyasa ekonomisine geçiş, uluslararası örgütlerle ilişkiler ekonomik büyümenin temeli olarak bilinmektedir. O dönemlerde ülkedeki ekonomik krizin atlatılması ve savaş sonrası halkın ekonomik refahının iyileşmesi için devlet petrol stratejisini uygulamıştır. Ekonomide yaşanan krizin azaltılması, depresyon sürecinin aradan kaldırılması, üretimdeki verimliliğin artırılması için petrol stratejisi son derecede önem taşımaktaydı. Depresyon, ekonomik çalışmalarda uzun süreli gerileme ve olumsuzlukların yaşandığı durumudur.

Bu olumsuzlukları aradan kaldırmak için devlet toprak reformları uygulamış, bu da toprağın verimli bir şekilde kullanılmasına yardımcı olmuş ve tarım sektöründeki gelişmelere sebep olmuştur. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da yapılan en büyük reformlardan biri 3 yıl süren tarım reformlarıydı. Tarımda yapılan bu reformların sonucunda 1996'da «Toprak reformu hakkında» yasa kabul edilmiş ve tarımda yeni ekonomik sisteme geçilmiştir. Bundan sonra toprağın kime verilmesi ile ilgili tartışmalar sona ermiştir.

Bu dönemde Azerbaycan'ın dış politik ilişkileri de iyiye doğru gitmekteydi. Kendi bağımsızlığını tanıtmak ve uluslararası arenada kendine yer edinmek isteyen Azerbaycan dış ilişkilerine önem vererek uluslararası örgütlerin üyesi olmayı

başarmıştır. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Bağımsız Devletler Topluluğu, İslam İşbirliği Teşkilatı, NATO, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi önemli önemli örgütlerin üyesi olmak ülkenin ekonomik, sosyal kültürel, politik, güvenlik ve dış ticaret alanlarında birçok sorunların çözülmesine yardımcı olmuş ve ülkedeki depresyon sürecinin kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. Tüm bunların yanı sıra ülkenin kalkınması için geliştirilmiş olan strateji ve hedefler Azerbaycan'ın ezeli ve baş düşmanı olan Ermenistan'a karşı üstünlük sağlamasına katkıda bulunmuştur.

2000'li yıllardan sonra ülkede alt yapı odaklı kamu yatırımları daha da çoğalmaya başlamıştır. Yatırımların petrol dışı sektörlerde önemi daha fazlaydı. Ülkenin gıda güvenliğini sağlamak adına ilk olarak devletin en önem verdiği sektörlerden biri tarım sektörü idi. Örnek olarak tahıl sanayisinde yerli üretim yoluyla gıda güvenliğini sağlamak için bir sıra önlemler alınmaktaydı. Bununla birlikte ülke ekonomisinin kalkınmasında üzümculük, şarapçılık, koyunculuk, pamuk üretimi ve büyükbaş hayvancılık önemli rol oynamaktadır. Sonuç olarak bağımsızlıktan sonra diğer sektörler gibi tarım sektörünün de gelişmesi için uygun koşullar yaratılmış ve önlemler alınmıştır. Petrol ve tarım alanlarının yanı sıra ülke ekonomisinin gelişmesi ve kalkınması adına hizmet sektörünün gelişmesi de son derece de önem taşımaktaydı. Bunun için turizm sektöründe, inşaat sektöründe ve bankacılık sektöründe birçok devlet programları gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak yapılmış reformlar ve geliştirilmiş stratejiler sonrasında Azerbaycan depresyon sürecini atlatmış ve dünya ülkeleri arasında kendine iyi bir yer edinebilmiştir.

KAYNAKÇA

BELGELER

A. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA)

ACDA: Fasikül: 4; 109; 195; 275; 410; 411; 1114; 7940.

B. Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Parti Arşivi (ACSPA)

ACSPA: Fasikül: 1.

KİTAPLAR

Abdullazade, Fatma, Elesgerov, Fuad,
Elirzayev, Eli, Esedov, Eli,
Xelilov, Selaheddin, Qafarov, Tahir,
Mahmudov, Yaqub, Memmedov,
Novruz, Rehimov, Mayıl

Ağamalıyeva, Naile

Ahmedov, Elçin

Aslanlı, Kenan, İsmayıl, Zöhrab,
Ağayev, Rövşen, Mehtiyev, Azer

Babayev Tovfig, Muxtarov, Kamil

Babayev Tovfig, Muxtarov, Kamil

Azərbaycan Cumhuriyeti, Altın Doğu
Matbaası, Bakü, 2001.

Azərbaycan Cumhuriyeti, Elm
Yayınevi, Bakü, 1998.

**Azərbaycan'ın Dış Politikası:
Uluslararası Güvenlik ve İşbirliği
Kuruluşlarıyla İlişkileri**, Letterpress
Yayın evi, Bakü, 2013.

**Ekonominin ve İhracatın
Çeşitlendirilmesinin
Değerlendirilmesi**, Kanun Matbaası,
Bakü, 2013.

Bağımsızlığımız sonsuzdur, Azərneşr,
Bakü, Cilt 3, 1997.

Bağımsızlığımız sonsuzdur, Azərneşr,
Bakü, Cilt 5. 1998.

- Babayev Tovfig, Muxtarov, Kamil **Bağımsızlığımız sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 7, 1998.
- Babayev, Tovfig, Muxtarov, Kamil **Bağımsızlığımız Sonsuzdur**, Azərneşr, Bakü, Cilt 2, 1997.
- Ehmedov, Mirağa **Hizmet Sektorünün Pazarlaması**, İktisat Üniversitesi Matbaası, Bakü, 2015.
- Gaffarov, Tahir **Azərbaycan Tarihi**, Elm Yayın evi, Bakü, Cilt 7, 2008.
- Gasımlı, Musa **Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası**, Murtecim Yayın evi, Bakü, 2015.
- Guliyev, Cemil **Azərbaycan Tarihi**, Cilt 6, Elm Yayınevi, Bakü, 2008.
- Guliyev, Rəfət **Azərbaycan Devleti Tarihinde Gümrük**, Turxan Matbaası, Bakü, 2015.
- Hacıyev, İsmayıl **Haydar Aliyev Mirası**, Ecem Matbaası, Nahçıvan, 2014.
- Hasanov, Hasan **Neriman Nerimanov'un Milli Devletçilik Bakışları ve Faaliyeti**, Poligrafya Matbaası, Bakü, 2005.
- Mammadov, Farhad, Veliyev, Cavid, Memmedov, Ağşın **Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikasının Ana Yönleri**, Poliart Matbaası, Bakü, 2017.
- Memmedov, Novruz **Dış Politikanın Azərbaycan Modeli**, Çayıoğlu Yayın evi, Bakü, 2012.
- Memmedov, Saleh **Enflasyon ve Maliye Piyasası**, Azərneşr, Bakü, 1998.

Nağıyev, Ali, Novruzov Vahid,
Allahverdiyev, Hasan, Alirzayev, Ali
Potyemkin, Vladimir

Recebli, Hadı

Rehmanzade, Şamil

Süleymanov, Elçin, Osman Nuri, Aras

Uğur, Merve

Haydar Aliyev ve Azerbaycan

Ekonomisi, Azərneşr, Bakü, 1998.

Uluslararası İlişkiler Tarihi, Cilt 3,
Çev. Attila Tokatlı, Ezgi Matbaası,
İstanbul, 2009.

Birleşmiş Milletlerin Uzman

Kurumları, Azerbaycan Matbaası,
Bakü, 2003.

Azerbaycan – Gürcistan İlişkilerinde
Arazi Sorunları, Aspoligraf Matbaası,
Bakü, 2008.

Azerbaycan Ekonomisi, Doğu – Batı
Matbaası, Bakü, 2016.

VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi,
Sarıyıldız Ofset Ltd Şti, Ankara, 2017.

MAKALELER

Balles, H.L

“The ‘Great Depression’ in Industry and
Trade”, **The Economic History Review**,
C.5, s.1, 65-75, 1934.

Caferov, Nazim, Aslanlı, Araz

“Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”,
Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:
53, 2016, s.115-120.

Ceferli, Elman

“Sovyet Rusya’sının Güney Kafkasya’da
Politikası ve Nahcivan Sorunu”,
Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi
Dergisi, Sayı: 3, 2016, s.98-108.

Hesenova, Kemale

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Avrupa
Konseyi Parlamenterler Meclisi ile
İlişkiler”, **Tarih ve Onun Problemleri**
Dergisi, Sayı: 4, 2009, s.235-239.

İsmayılov, Kamran

“Azerbaycan’ın Sovyetleşmesinden
Sonra Sovyet Rusya’nın Nahcivan
Bölgesi’ne Yönelik Politikası”,

- Karacan, Rıdvan
Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 5, 2019, s.167.
“Türkiye’de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi”, **Business and Managment Studies: An İnternational Journal**, C.5. 2017, ss.314-329.
- Kaynarca, Ayhan
“Azecarbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı”, **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, 2002, s.214-231.
- Mammadov, Nazim
“1920-1923 yıllarında Dağlık Karabağ’da Sosyal-Ekonomik Durum”, **Bakü Üniversitelerinin Haberleri Dergisi**, No: 4, 2008, s.171-175.
- Semenderov, Seyfeddin
“XX.yüzyılın 20. yılları Azerbaycan’da İç ve Dış Ticaret, Gümrük İşlerinin Organizasyonu ile Bağlantılı Olarak Değerlendirmeler”, **Azerbaycan’ın Vergi Dergisi**, Sayı: 2, 2012, s.131-146.
- Semenderov, Seyfeddin
“XX. yüzyılın 20-30’larında Azerbaycan’da Vergi Sorunlarının Sosyal-Politik ve İktisadi Düşünceye Yansıması”, **Azerbaycan’ın Vergi Dergisi**, Sayı: 4, 2012, s. 117-134.
- Şahverdiyev, Zehmet
“Haydar Aliyev’in İmzaladığı “Yüzyıl Sözleşmesi” Bağımsız Azerbaycan Ekonomisinin Temelidir”, **Tarih ve Onun Problemleri Dergisi**, Sayı: 2, 2013, s.132-139.

GAZETELER

- Ahmedov, Elçin
“Haydar Aliyev’in Dış Politika Yönü Yeni Bir Aşamada Dinamik Şekilde Geliştiriliyor”, **Halk Gazetesi**, No: 99, 2013, s.4.
- Gafarova, Sahibe
“Haydar Aliyev’in Dış Politika Kursu ve AŞPA ilişkileri”, **İki Sahil Gazetesi**, No: 61, 2013 , s.11-12.
- Hasanov, Rasim
“Yeni Ekonomik Kalkınma Aşaması”, **Azerbaycan Gazetesi**, 15 Eylül 2001, s.9.

İTERNET KAYNAKLARI

RESMİ SİTELER

Alış Gasımov, “Azerbaycan BM Kürsüsünü Ulusal Çıkarları için Başarıyla Kullanıyor”, (Çevrimiçi), **Azerbaycan Gazetesi**, 2 Mart 2012, <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2012/mart/236856.htm>, 13 Kasım 2019.

Arazi Reformu Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/4207>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

Avrupa Konseyi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/189/avropa-surasi>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

Azerbaycan – Avrupa Konseyi(Çevrimiçi), <http://www.coe.mfa.gov.az/az/content/3>, (Erişim Tarihi:14 Kasım 2019).

Azerbaycan – İslam İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/ar/6958380.html>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Programlarının 2009-2013 Döneminde onaylanması hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/16721>, (Erişim Tarihi: 01 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Cumhuriyette Özelleştirmenin Uygulanmasına Yönelik Toplantıda Yaptığı Konuşma, (Çevrimiçi), <https://lib.aliyevheritage.org/az/4962292.html>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 2018-2025'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Şarap Geliştirme Devlet Programının onaylanmasına dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/38684>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Petrol Dışı İhracatı Teşvik Etmek için İlave Tedbirler Hakkında Kararnamesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/32254>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Ruhsatlandırma Konusundaki Bazı Tedbirler Hakkında Kararnamesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/31676>, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Tarımsal İşbirliği Kararnamesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/33349>, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Ajansı'nın Faaliyetinin Sağlanması, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/40087>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin 2002-2005'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizmi Geliştirmeye Yönelik Devlet Programı'nın Onaylanmasına dair Kararname, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/framework/1615>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinin Damping, Tazminat ve Korunma Önlemlerine İlişkin Kanunu, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/33306>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Hakkında, (Çevrimiçi), <https://www.cbar.az/page-3/about-us>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Ekonomi Perspektifleri İçin Stratejik Yol Haritası, (Çevrimiçi) <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Üzümcülüğün Gelişimi için Devlet Programında Değişiklik Yapılmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Emri, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/32713>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1995-1998 yıllarında Devlet Emlakının Özelleştirilmesi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/9472>, (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Emlak, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/10221>, (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizm Yılı" Deklarasyonu Eylem Planı'nın Onaylanmasına Dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/21958>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Bağımsız Devletler Topluluğuna Katılma Kararı, (Çevrimiçi), <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/60> , (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi yanında Diplomatik Temsilciliğin Kurulması, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/2601>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Sanayinin Gelişimi için 2015-2020 Devlet Programı, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/28964>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının onuncu yıldönümünde, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/4453>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bankalar Kanunu, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/5825>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Azerbaycan Çelik Üretim Kompleksi'nin Kurulması için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/7899>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (Çevrimiçi), Büyükbaş hayvan sayısı ve büyükbaş hayvan eti, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Faaliyet Gösteren Sanayi Fabrikalarının Sayı, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Gıda Ürünlerinin Üretimini Yapan Fabrikaların İşinin Temel Göstergeleri, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Koyun sayısı, Koyun ve keçi eti, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Çalışan nüfusun Ekonomik Faaliyetlerinin Dağılımı, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019)

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Ekonominin Altyapıya Yönelmiş Yatırımları, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2019)

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Kimya Sanayisinde Çalışan Sayısı, Ortalama Aylık Nominal Ücretler, Ürün Hacmi, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Nüfustan Toplanan Mevduat, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2019).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Pamuk Ekin Alanı ve Üretimi, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019)

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Tahıl Ekim Alanı, Toplam Ürün ve Verimlilik, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019)

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Tarım Sektörünün Toplam Ürünü, milyon Manat, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019)

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Tüm Çiftlik Kategorilerine Göre Temel Hayvancılık Ürünlerinin Üretimi, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019)

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Üzüm Ekin Alanı, Toplam Ürün ve Verimlilik, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019)

Azerbaycan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kapsamında Aktif Politika Gerçekleştiriyor, (Çevrimiçi), http://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2015/iyun/05.htm, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

Azerbaycan Şarap Üreticileri ve İhracatçıları Birliği, (Çevrimiçi) <http://azpromo.az/export/associations>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Azerbaycan Uluslararası Ortamda, (Çevrimiçi), http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019).

Azerbaycan ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/content/752>, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2019).

Azerbaycan ve Pakistan İlişkileri, (Çevrimiçi), http://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_5482.htm, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

Azerbaycan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Kurumlarıyla İlişkileri Gün Geçtikçe Derinleşiyor, (Çevrimiçi), <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2011/noyabr/215579.htm>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

Azerbaycan'daki Ekonomik Reformların Seyri ve Tarımdaki Mevcut Durumla İlgili Toplantıya Giriş ve Kapanış Konuşması, (Çevrimiçi), <https://lib.aliyevheritage.org/az/9706379.html>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2019).

Azerboru Hakkında, (Çevrimiçi), <https://www.bakusteel.com/az/nailiyyetlerimiz/proyekter/azerboru/>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Bağımsız Devletler Birliği, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/content/947>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2019).

Bakanlar Kabinesinin Sosyo-Ekonomik Gelişme Sonuçlar, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/21318>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

Bakü Petrolü Faşizme Karşı Zaferde Belirleyici Faktördü, (Çevrimiçi), http://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2017_3825.htm, (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2019).

BDT'ye üye Devletlerin Hükümet Başkanları Toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Katılımına Karar Verilmesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/8564>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).

Bireysel Ortaklık Eylem Planı ve Yeni Strateji için Ortaklık, (Çevrimiçi), <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2014%20%201/seh.170-175.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019).

Birleşmiş Milletler İlişkileri, (Çevrimiçi), <http://mfa.gov.az/az/content/751>, (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2019).

Birleşmiş Milletler ve Azerbaycan, (Çevrimiçi),

<http://www.mfa.gov.az/az/content/173/birlesmis-milletler-teskilati>, (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2019).

Devlet Emlakının Özelleştirilmesi, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/26044>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

Dijital Ödemeleri Genişletme Devlet Programı'nın Onaylanmasına dair Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/40164>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019).

Dış Politika Faaliyetlerinin Tarihi, (Çevrimiçi),

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f4_1.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).

Doktrin,(Çevrimiçi),

<http://migration.gov.az/images/pdf/026fa4b410a33801f3dd49643726cf2a.pdf>,

(Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

Ehmedov, Elçin “Azerbaycan’ın BM Güvenlik Konseyi’ne Üye Seçilmesi Ülkenin Diplomasi Tarihinde Büyük Bir Başarıdır”, (Çevrimiçi), **Halk Gazetesi**, 28.10.2011,

<http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2011/oktyabr/209426.htm>, 13 Kasım 2019.

Ermeniler Dağlık Karabağ’a Nasıl Özerklik Verdiler ? (Çevrimiçi),

<http://www.milliarxiv.gov.az/az/ermeniler-daqliq-qarabaqa-muxtariyyati-nece-verdiribler>, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019).

Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu, (Çevrimiçi),

<http://www.justice.gov.az/categories/22>, (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2019).

Fonların Kullanımı Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi), <http://edf.gov.az/az/content/24>,

(Erişim Tarihi: 03 Aralık 2019).

Girişimciliğin Gelişim Tarihi, (Çevrimiçi), <https://www.economy.gov.az/article/azda-sahib-inkishaf-tar/21410>, (Erişim Tarihi: 01 Aralık 2019).

Haydar Aliyev Özel Sektörün Gelişimine Büyük Önem Veriyordu, (Çevrimiçi),

<http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/118907.htm>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

Haydar Aliyev'in Yazar Proxanovla Reportaj, (Çevrimiçi),
http://elibrary.bsu.az/H_Aliyev/H_1/files/assets/basic-html/page58.html , (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2019).

İhracat ve Yatırım Fonu Hakkında, (Çevrimiçi)
<http://sahibkar.economy.gov.az/index.php/sahibkarlar-n-maarifl-ndirilm-si/42-azpromo-melumat-28-01-2016>, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2019).

İhracat ve Yatırım Geliştirme Fonu Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi),
<http://www.azpromo.az/about-us/azerbaycanda-ixracin-ve-investisiyalarin-tesviqi-fondu-azpromo>, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2019).

İlham Aliyev Beylağan'da Özel Pilot Tahıl Yetiştiriciliği Yapan “Karabakh Taksiler” Limited Şirketi'nin Faaliyetleri ile Tanışlığı”, (Çevrimiçi),
<https://president.az/articles/21670>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019).

İslam İşbirliği Teşkilatı Ermenistan'ı Saldırgan ve Hocalı Trajedisini Soykırım Olarak Tanıyan ilk Örgüttür, (Çevrimiçi),
<http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2012/dekabr/287168.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019).

İslam İşbirliği Teşkilatı, (Çevrimiçi), <http://riyadh.mfa.gov.az/content/59>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

Kamu Yatırım Politikasının Yönleri, (Çevrimiçi),
<https://www.economy.gov.az/article/investisiya-siyaseti/21347>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019). Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi'nin Kurulması Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/17651>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

Karabağ 1920-1980 yılları, (Çevrimiçi), <http://supremecourt.gov.az/static/view/173>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2019).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kapsamında Azerbaycan'ın Rusya ve Ukrayna ile İşbirliği Fırsatlatı,(Çevrimiçi),
<http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Humanitar%20%202013%20%203/62-71.pdf>,(Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/content/191/qara-deniz-iqtisadi-emekdasliq-teskilati-qdiet>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

Kararnameler ve Emirler, (Çevrimiçi), <http://files.preslib.az/site/decrees9.pdf>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

Kars Anlaşması, (Çevrimiçi), <http://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/32/132/qars-muqavilesi-1921-ci-il-13-oktyabr.html>, (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2019).

Kelbizade, Elnur “Azerbaycan’ın BDT’na Üye Olunmasının 22.yılı”, (Çevrimiçi), **Halk Gazetesi**, 2 Mart 2014, <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2014/mart/356018.htm>, 12 Kasım 2019.

Konut İnşaatı Devlet Ajansı Hakkında Kısa Tarihçe, (Çevrimiçi), <https://www.mida.gov.az/az/about/history/>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

Konut Yapımına Dair Ajansın Faaliyetlerinin Kurulması ve Düzenlenmesi Hakkında Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/32563>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

Kurulu Toplantısında Haydar Aliyev’in Açılış Konuşması, (Çevrimiçi), <http://lib.aliyev-heritage.org/AZ/8761126.html>, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019).

Loğmanoğlu, Selim “Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin Kurulmasının 85. Yıldönümü”, (Çevrimiçi), **Yeni Azerbaycan Gazetesi**, 30 Nisan 2009, http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2009_2113.htm, 5 Kasım 2019.

Mingachevir Sanayi Parkının Yaratılması Hakkında, (Çevrimiçi), http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/29/f_29430.htm, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019).

Modern Azerbaycan’ın Kurtarıcısı, (Çevrimiçi), <https://www.economy.gov.az/article/i%20qtisadiyyat%20naziri%20shahin%20mustafayevin%20muasir%20azerbaycanin%20xilaskari%20ve%20qurucusu%20serlovheli%20meqalesi%20azerbaycan%20qezeti%2015/29267>, (Erişim Tarihi: 7 Kasım 2019).

Mülkiyet Komitesi Hakkında Bilgi, (Çevrimiçi), <http://emdk.gov.az/page/view/4>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

Nuriyeva, İrade “Azerbaycan'da Sovyet Rejiminin Kurulması ve Ona Karşı İsyanlar”, **Halk Cephəsi Gazetesi**, 28.04.2017, http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2017_1603.htm, (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2019).

Pamuk ve Tütün Üreticilerine Devlet Bütçesinden Sübvansiyon Sağlama Kuralları, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/34034>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

Pamuk Yetiştiriciliği Sasası, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/19873>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

Pamuk Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesi İçin 2017-2022 Devlet Programı, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/36050>, (Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019).

Petrokimya Endüstrisinde Yönetim Mekanizmalarının İyileştirilmesi Hakkında, (Çevrimiçi), <http://www.socar.az/socar/az/company/organization/azerikimya-production-union>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Petrol Dışı Ürünlerin İhracatı ile Uğraşan Kişilere İhracat Teşvikleri Ödeme Kuralları Hakkında Karar, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/33870>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Petrol Stratejisinin Sonuçları, (Çevrimiçi), <http://anl.az/down/meqale/ses/2011/fevral/161124.htm>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).

Sanayi Bölgelerinin Kurulması ve Düzenlenmesi Hakkında Kararname, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/28394>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Sanayi Mahalleleri Model Yönetmeliği'ndeki Değişiklikler, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/42454>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Sanayi Mahalleleri, (Çevrimiçi), <https://www.economy.gov.az/article/senaye-mehellesi/22757>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Sanayi Üretimi Kakkında, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4089>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Sanayi,(Çevrimiçi), <http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2011/noyabr/215850.htm>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019).

Sovyetler Dönemi, (Çevrimiçi), http://files.preslib.az/projects/azdiplomacy/a2_2.pdf, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019).

Stratejik Yol Haritası, (Çevrimiçi), <http://www.static.prezident.az/pdf/38542>, (Erişim Tarihi: 03 Aralık 2019).

Tarımsal Kalkınmaya Devlet Desteğini Güçlendirmek için ilave Önlemler Konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi, (Çevrimiçi), <https://president.az/articles/14447>, (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019).

Toprak Reformu İnsanların Refahını Artırmaya Hizmet Ediyor, (Çevrimiçi), http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/azerbaycan_yanvar2009/67474.htm, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2019)

Turan, Anar “Gence İsyanının Organizatör ve İdeologu”, (Çevrimiçi), **Halk Gazetesi**, 07.03.2017, <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2017/mart/532201.pdf>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2019).

Turizm Alanlarına İlişkin Temel Göstergeler, (Çevrimiçi), <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

Turizm Kalkınmasına İlişkin Devlet programının Onaylanması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı, (Çevrimiçi), <http://www.e-qanun.az/framework/19342>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019).

Uluslararası Barışı Koruma Operasyonlarına Katılım, (Çevrimiçi), <https://mod.gov.az/az/beynelxalq-sulhmeramli-emeliyyatlarda-istirak-027/>, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019).

Uluslararası Örgütlerle İlişkiler, (Çevrimiçi), <https://mincom.gov.az/az/view/pages/70/>, (Erişim Tarihi: 28 Kasım 2019).

Yüksek Konsey Açıklaması, (Çevrimiçi), http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr4_4.pdf, (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2019).

ÖZEL SİTELER

Azerbaycan Cumhuriyeti ülke ekonomisi açısından Stratejik Yol Haritası, (Çevrimiçi),

<http://iqtisadiislahat.org/store/media/documents/fermanlar/Milli%20Iqtisadiyyat%20YOL%20XERITESI.pdf>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019), s.11.

Azerbaycan Geniş Bir İnşaat Patlamasına Sahip ve Geniş Çaplı Bir Özelleştirme Programı Yürütülüyor, (Çevrimiçi), <http://www.privatization.az/index.php/az/niy-az-rbaydzan/16-menyu-az/141-az-rbaycanda-genis-tikinti-bumu-yasan-r-v-genismiqlas-oez-ll-sdirm-proqram-h-yata-kecirilir>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Azerbaycan şirketi Avrupa’da yol inşaatı yapacak, (Çevrimiçi), <https://banco.az/az/news/azerbaycan-sirketi-avropa-olkesinde-yol-cekecek>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Azerbaycan Tekstil İhracat Coğrafyasını Genişletiyor, (Çevrimiçi), <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/136658.html>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019).

Azerbaycan Vatandaşları ASAN Hizmet Merkezlerinde Kredi Geçmişine Erişebilir, (Çevrimiçi), <https://az.trend.az/business/economy/2295199.html>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Azerbaycan ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, (Çevrimiçi), <https://azerbaijan.az/related-information/202>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2019).

Azerbaycan ve NATO İşbirliği Hakkında, (Çevrimiçi), <http://nato-pfp.mfa.gov.az/az/content/18>, (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2019).

Azerbaycan'da Metalürji, (Çevrimiçi), <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-co%C4%9Frafias%C4%B1/1643/az%C9%99rbaycanda-metallugiya.html>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019).

Azeri Kimya, (Çevrimiçi), <http://ikisahil.com/post/azerikimya-stehsalat-birliyi-dunenin-ve-bu-gunun-guzgusunda>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Bağımsız Azerbaycan, (Çevrimiçi), http://republic.preslib.az/az_c1.html, (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

Cumhuriyet’te Hayancılığın Dinamik Gelişimi, (Çevrimiçi), <http://www.respublica-news.az/index.php/iqtisadiyyat/item/1759-respublikam-zda-heyvandar-l-gh-n-elmi-aesaslarla-dinamik-inkishaf>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Devlet Bağımsızlığının Kazanılması ve Korunması, (Çevrimiçi),
http://republic.preslib.az/az_a3.html, (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2019).

Devlet Hayvancılık Geliştirme Programı, (Çevrimiçi),
<https://www.aseb.az/pages?p=103>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

Fındık Üretimi, (Çevrimiçi)
<https://gilanholding.com/industries/Qebele+Fındıq+Emali+zavodu+97>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Gebele Konserve (Çevrimiçi)
<https://gilanholding.com/industries/Qebele+Konserv+Zavodu+100>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Gilan Çay Fabrikası, (Çevrimiçi),
<https://gilanholding.com/industries/Gilan+Cay+istehsalı+108>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Gilan Değirmenleri, (Çevrimiçi),
<https://gilanholding.com/industries/Gilan+deyirmanlari+103>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Gilan Holding İşletmeleri, <https://gilanholding.com/industries>, (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2019).

İnşaat Sektöründe Yeni Dönem, (Çevrimiçi), <http://ikisahil.az/post/news-66563>,
(Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019).

Lankaran Konserve, (Çevrimiçi),
<https://gilanholding.com/industries/Lenkeran+Konserv+Zavodu+101>, (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2019).

Mingachevir Sanayi Parkı Hakkında, (Çevrimiçi),
https://scip.az/index.php?option=com_content&view=article&id=321&Itemid=394&lang=az, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2019).

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması, (Çevrimiçi),
<http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/6177-nakhch-van-mukhtar-respublikas-n-n-yarad-lmas-oelkaemizin-haeyat-nda-muhum-hadisaedir>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019).

Sanayi, (Çevrimiçi), http://www.azerbaijans.com/content_463_az.html, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Ülkede Turizm Sektörünün Gelişimi Ön Plana Çıkmaktadır, (Çevrimiçi),
<http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/23685-oelkaemizdae-turizm-saenayesinin-inkishaf-diggaet-maerkaezindaedir>, (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019).

Yeni petrokimya kompleksi Azerbaycan'a ne vaat ediyor?, (Çevrimiçi),
<https://az.trend.az/business/energy/1516342.html>, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019).

